

Werkgroep Herkenning

COMPENDIUM

1981 – 2021

ERVARINGEN VAN KINDEREN EN KLEINKINDEREN
VAN ‘FOUTE OUDERS’

Gonda Scheffel-Baars
Cuny Holthuis-Buve
Paul Mantel
Teun van der Vaart

Een uitgave van de Stichting Werkgroep Herkenning

Derde druk © 2021

Stichting Werkgroep Herkenning

Vestigingsadres: Grotekreek 28 8032 JD Zwolle

Postadres: Rijksstraatweg 193 1115 AR Duivendrecht

Kamer van Koophandel: 41131339

ING BANK: NL24 INGB 0005 2857 97

Mobiel: +31 (0)6 330 57 003

E-mail: secretariaat@werkgroepherkenning.nl

Website: <https://www.werkgroepherkenning.nl/>

Voor actuele contactgegevens raadpleeg altijd de website:
<https://www.werkgroepherkenning.nl/>

INHOUD

Inleiding	6
0.1 Opzet van het compendium	
0.2 Terminologie	
0.3 Bronnenmateriaal	
DEEL I	
Hoofdstuk 1 Historische achtergronden	10
1.1 Inleiding/vooraf	
1.2 De NSB in de jaren '30	
1.3 Mei 1940 en de beginjaren van de Duitse bezetting: de Nieuwe Orde	
1.4 Nationaal-socialistische nevenorganisaties van de NSB:	
1.4.1 De NSVO (Nat. Soc. Vrouwen Organisatie)	
1.4.2 De Nationale Jeugdstorm	
1.4.3 Nat. Soc. 'fronten' en 'gilden'	
1.4.4 De WA (Weer Afdeling)	
1.4.5 De SS	
1. 1. Nederlandse of Germaanse SS	
2. Nederlandse vrijwilligers in de Waffen SS aan het Oostfront	
3. Standarte 'Westland'	
4. Standarte 'Nordwest'	
5. Het Nederlandse Vrijwilligerslegioen	
6. De Landstorm	
1.4.6 De Landwacht	
1.5 Dolle Dinsdag en daarna	
1.6 Winter '44 en voorjaar '45	
1.7 De arrestaties	
Hoofdstuk 2 Stichting Werkgroep Herkenning	31
2.1 Doelstellingen	
2.2 Definiëring van de doelgroep	
2.3 (Leeftijds)categorieën	
2.4 Werkzaamheden	
2.5 Oprichting van de Werkgroep Herkenning	
2.6 Opbouw: de eerste jaren, 1981 – 1985	
2.7 Consolidatie, 1985 – 1995	
2.8 Professionalisering, 1995 – 2004	
Hoofdstuk 3 CKDM (Contactgroep Kinderen van Duitse Militairen)	37
3.1 Oorsprong	
3.2 Doelstellingen	
3.3 De contactgroep	
3.4 Publiciteit	
Hoofdstuk 4 CABR (Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging)	40
4.1 Het archief	
4.2 Inzien van de dossiers door lotgenoten	
4.3 Begeleiding van de inzage	
4.4 Ervaringen van lotgenoten	
4.5 De waarde van het archief voor wetenschappelijk onderzoek	

- 4.6 Tenslotte: 'van de zolder op de straat'
- 4.7 Het aanvragen van inzage in de dossiers

DEEL II

Hoofdstuk 5 Ervaringen van kinderen van 'foute' ouders

48

- 5.1 De periode 1931 – 1940
 - 5.1.1 Lidmaatschap van de NSB
 - 5.1.2 Isolement
 - 5.1.3 Jeugdbeweging
 - 5.1.4 Motieven voor lidmaatschap
 - 5.1.5 Invloed van de gezinsomstandigheden
- 5.2 De periode 1940 – 1944
 - 5.2.1 Oorlogsdreiging en geweld
 - 5.2.2 De NSB en de Duitsers
 - 5.2.3 Isolement
 - 5.2.4 Verblijf in Duitsland
 - 5.2.5 Psychische gevolgen
- 5.3 Na Dolle dinsdag (september 1944)
 - 5.3.1 Vertrek naar Duitsland
 - 5.3.2 Verblijf in Nederland
- 5.4 De laatste oorlogsmaanden en de eerste jaren na de oorlog 1945 – 1948
 - 5.4.1 Bevrijding
 - 5.4.2 Inkwartiering
 - 5.4.3 Confiscaties
 - 5.4.4 Arrestaties en emotionele gevolgen voor de kinderen
 - 5.4.5 School
 - 5.4.6 Terugtocht naar Nederland
 - 5.4.7 Opvang van kinderen
 - 5.4.8 Kindertehuizen
 - 5.4.9 Bezoek
 - 5.4.10 Wel meegemaakt, geen herinneringen
- 5.5 De periode 1948 – 1963
 - 5.5.1 Gezinshereniging
 - 5.5.2 'De oorlog' is taboe
 - 5.5.3 Huwelijk en rolverdeling
 - 5.5.4 Loyaliteitsconflict
 - 5.5.5 Verhouding met familie en burens
 - 5.5.6 Huisvesting
 - 5.5.7 Gevolgen van de confiscaties
 - 5.5.8 Het vinden van werk
 - 5.5.9 Verlies van staatsburgerschap
 - 5.5.10 Klem tussen thuis en maatschappij
 - 5.5.11 Het geschonden gezin: geen hereniging; dood van gezinsleden
- 5.6 De periode 1960/63 – 1980
 - 5.6.1 Verschillende leeftijdsgroepen, verschillende ervaringen
 - 5.6.2 De oorlog opnieuw in de belangstelling
 - 5.6.3 Generatieconflict
 - 5.6.4 Terughoudendheid
 - 5.6.5 Leven onder spanning

- 5.6.6 Welvaart: meer kansen, meer ruimte
- 5.7 De periode 1980 – 2002
 - 5.7.1 Verschillende leeftijdsgroepen, verschillende ervaringen
 - 5.7.2 Kenmerken van het tijdvak die de emancipatie bevorderden
 - 5.7.3 Bekendheid
 - 5.7.4 Deelname aan activiteiten van Herkenning
 - 5.7.5 Verschuivingen in het historisch beeld van de oorlog
 - 5.7.6 Erkenning van meerdere groepen getraumatiseerden
 - 5.7.7 Maatschappelijke en historische processen
 - 5.7.8 Contacten met andere kinderen van de oorlog
 - 5.7.9 Relatie met kinderen en ouders
- 5.8 De kleinkinder-generatie
 - 5.8.1 Opgroeien bij ouders met onverwerkte emoties
 - 5.8.2 Familiegeheim
 - 5.8.3 Eigen ervaringen met discriminatie
 - 5.8.4 Leren omgaan met het verleden

Hoofdstuk 6 Problematiek

69

- 6.1 Inleiding
- 6.2 Problematiek van kinderen van de oorlog; wat de deskundigen erover zeggen.
 - 6.2.1 Problemen bij kinderen van de oorlog in het algemeen (onderzoek van J. N. Schreuder)
 - 6.2.2 Dissociatie (M. M. Montessori)
 - 6.2.3 Sequentiële traumatisering (H. Keilson)
 - 6.2.4 Stoornissen in agressieregulatie en hechtgedrag (H. Musaph)
 - 6.2.5 Posttraumatische stressstoornis (J. Lanssen)
 - 6.2.6 Parentificatie (F. van Gelder)
 - 6.2.7 Substituutkinderen (J. A. Bruggeman)
 - 6.2.8 Onverwerkte oorlogservaringen van de ouders
 - 6.2.9 Traumatisering van jonge kinderen (J. A. Bruggeman)
 - 6.2.10 Transgenerationele traumatisering (E. de Wind)
- 6.3 Problematiek bij kinderen van 'foute'ouders; ervaringskennis
 - 1. vertrouwen – wantrouwen
 - 2. relaties
 - 3. afscherming van de buitenwereld en isolement
 - 4. angst
 - 5. moeilijk emoties kunnen uiten
 - 6. gebrek aan zelfvertrouwen en negatief zelfbeeld
 - 7. dienstbaar zijn en afhankelijkheid
 - 8. te grote spanning gedurende (te) lange tijd
 - 9. niet kunnen omgaan met vriendelijkheid
 - 10. verbonden met het 'kwaad'; er eigenlijk niet mogen zijn
 - 11. schuldgevoelens
 - 12. schaamte
 - 13. loyaliteitsconflict
 - 14. identiteitsproblemen
 - 15. onzekerheid en isolement door familiegeheim
 - 16. op een te jonge leeftijd te grote verantwoordelijkheid
 - 17. positieve verworvenheden:
 - a. kracht
 - b. zelf oplossingen vinden

- c. kritisch zijn
 - d. intuïtie
 - e. strijdlust
 - f. leiderskwaliteiten
 - g. verschil zien tussen macht en gezag
 - h. protesteren tegen onrecht
- 6.4 Verschillen met andere categorieën kinderen van de oorlog
 - 1. trots of schaamte
 - 2. verlies van familieleden
 - 3. kampervaringen
 - 4. taboe om over ervaringen te spreken
 - 5. de onontkoombaarheid van de achtergrond
 - 6. de vijand
 - 7. verdergaande traumatisering
 - 8. onbekende vaders en zwijgende moeders
- 6.5 Problematiek is afhankelijk van de leeftijd; Verschillen tussen de (leeftijds)groepen
 - 1. sequentiële traumatisering
 - 2. relatie met de ouders
 - 3. gescheiden worden van de ouders
 - 4. opleiding en beroep
 - 5. identiteit

Hoofdstuk 7 Trauma en verwerking

84

- 7.1 Trauma: korte geschiedenis van een begrip
- 7.2 Existentieel trauma in oorlogstijd
 - 7.2.1 Factoren die van invloed zijn op traumatisering
 - 7.2.2 Machteloosheid
 - 7.2.3 Terugvallen op positieve verworvenheden uit de jeugd
 - 7.2.4 De groep
 - 7.2.5 Bestaande problemen
 - 7.2.6 Goede opvang
- 7.3 Verwerking
 - 7.3.1 De visie van enkele deskundigen
- 7.4 Verwerking bij kinderen van 'foute' ouders
 - 7.4.1 Schuldgevoelens en het zondebokmechanisme
- 7.5 Zingeving als verwerking
- 7.6 Slachtoffer zijn, slachtoffer blijven?
- 7.7 Oorlogsproblematiek gereduceerd tot individuele problematiek
Het maatschappelijke aspect buiten beschouwing gelaten
- 7.8. Leren omgaan met belastende ervaringen; de praktijk
 - 1. Vluchtreacties
 - 2. Onbewuste keuzen
 - 3. Bewuste verwerking
 - a. creatieve uitingen
 - b. esthetische ervaringen
 - c. spirituele en religieuze ervaringen
 - d. volgen van cursus, vrijwilligerswerk
 - e. maatschappelijke activiteiten
 - f. geschiedenis, algemeen en van familie in bijzonder
 - g. professionele hulp

- h. eigen verhaal vertellen of opschrijven
- i. deelnemen aan groepen of weekends van Herkenning
- j. contact met andere kinderen van de oorlog
- k. contact met familieleden
- l. 'je moet het zelf doen'

Hoofdstuk 8 Hulpverlening

96

- 8.1 Zelfhulp, mogelijkheden
 - 8.1.2 Doorbreken van het stilzwijgen
 - 8.1.3 Gezamenlijke problematiek
- 8.2 Grenzen van zelfhulp
- 8.3 Het leiden van een groep; stemmen uit de praktijk
 - 8.3.1 Verwerkt hebben van eigen problematiek
 - 8.3.2 Teamwork
 - 8.3.3 De groep, grootte en mogelijkheden
 - 8.3.4 Mogelijke problemen in de groep
 - 8.3.5 Groepsafspraken
 - 8.3.6 Deskundigheidsbevordering; intervisie en supervisie
 - 8.3.7 Bepaalde aspecten die buiten beschouwing zijn gebleven
- 8.4 Professionele hulpverlening
 - 8.4.1 'Daar praat je niet over', onderzoek NIZW
 - 8.4.2 Groepstherapie (Van der Kolk)
 - 8.4.3 Therapie aan kinderen van 'foute' ouders (Blom)
 - 8.4.4 De hulpverlener (Danieli, Bar-On, Van Ree)
 - 8.4.5 Schuld- en schaamtegevoelens in de therapie (Lindt)
 - 8.4.6 Therapeutische en geestelijke begeleiding (Van Helvoort)
- 8.5 Inventarisatie van hulpbehoeften; enquête: voorlopige conclusies

Hoofdstuk 9 Emancipatie en integratie

111

- 9.1 Steun van prominenten
- 9.2 De media
- 9.3 Scripties en een dissertatie
- 9.4 Geschiedenisonderwijs
- 9.5 Wetenschappelijk onderzoek
- 9.6 Internationale contacten
- 9.7 Contacten met zusterorganisaties in Nederland
- 9.8 Relatie met het ICODO
- 9.9 Erkenning
- 9.10 Emancipatie en integratie geslaagd?

- 10.1 Onderzoek naar de gevolgen van de collaboratie
- 10.2 Aandacht voor de internering van de 1e generatie
- 10.3 Het taboe voorbij?
- 10.4 Opzetten van een Kenniscentrum voor de naoorlogse generatie
- 10.5 De Verhalen van de kinderen
- 10.6 Hoe lang is er nog een lotgenotenorganisatie voor kinderen van foute ouders nodig?
- 10.7 Verschil tussen de kinderen van.....en de kleinkinderen van
- 10.8 Hoe treedt Werkgroep Herkenning naar buiten?
- 10.9 Ter afsluiting

INLEIDING

Vanaf 1995 heeft de Stichting Werkgroep Herkenning, de zelfhulporganisatie voor nakomelingen van degenen die de kant van de bezetter kozen, een rijkssubsidie ontvangen voor het opzetten van een kantoor en het aanstellen van een beroepskracht om de hulp te coördineren en te professionaliseren. Per 1 januari 2004 werd de subsidiëring beëindigd, het kantoor werd gesloten en de Werkgroep Herkenning zal verder gaan als de vrijwilligersorganisatie die zij vanaf de oprichting in 1981 tot 1995 geweest is.

Het lijkt nu het goede moment om in een compendium samen te vatten wat de organisatie in de 23 jaar van haar bestaan aan ervaringsdeskundigheid heeft opgebouwd en dit aan te vullen met gegevens uit professionele publicaties over oorlogsproblematiek in het algemeen en die van kinderen-van-de-oorlog in het bijzonder.

De psycholoog Mario Montessori, een van de initiatiefnemers voor de oprichting van de Werkgroep, pleitte er in 1979 al voor om de kinderen van 'foute' ouders te betrekken bij een onderzoek naar de immateriële problematiek van de tweede generatie. De werkgroep van het Psychologisch Analytisch Instituut te Amsterdam die het onderzoek uitvoerde was van mening: *'Ook zij horen tot de tweede generatie slachtoffers. Hun problematiek vertoont te veel overeenkomst met die van de andere groepen om buiten beschouwing te worden gelaten.'* (1) Deze visie wekte weerstand zowel bij autoriteiten als hulpverleners die de oorlog hadden meegemaakt. De commissie kreeg uiteindelijk toch toestemming om ook aan de groep kinderen van 'foute' ouders aandacht te besteden.

In dit compendium gaan we er van uit dat de problematiek van kinderen van 'foute' ouders niet wezenlijk verschilt van die van andere kinderen van de oorlog, en dat wat in publicaties over oorlogsgetroffenen in het algemeen en over kinderen van de oorlog in het bijzonder gepubliceerd is, ook van toepassing is op de problematiek van NSB-kinderen.

'Het' verhaal van 'het NSB-kind' bestaat niet. Hoewel er een aantal belangrijke elementen in vrijwel alle verhalen van kinderen van 'foute' ouders terugkeert, heeft elk verhaal zijn eigen specifieke kenmerken. In dit compendium wordt in algemene termen gesproken; het biedt de 'grootste gemene deler' van wat kinderen van 'foute' ouders hebben meegemaakt en van wat de daaruit voortvloeiende psychische en maatschappelijke problemen zijn. Kinderen die de oorlog bewust hebben meegemaakt hebben andere ervaringen dan zij die pas na 1950 geboren zijn. Maar ook bijvoorbeeld kinderen uit hetzelfde gezin die hetzelfde meegemaakt hebben, hebben toch hun eigen verhaal, op grond van hun leeftijd of karakter. Algemeenheden doen per definitie het individuele verhaal tekort. Wij zijn ons daarvan bewust.

Een keuze maken uit beschikbaar bronnenmateriaal is onvermijdelijk altijd subjectief. Bij het samenstellen van dit compendium hebben we getracht de gegevens zo objectief mogelijk te interpreteren.

0.1 Opzet van het compendium en verantwoording

Het compendium valt uiteen in twee delen, één gericht op historische en feitelijke gebeurtenissen en één meer gericht op de psychische en maatschappelijke problemen van de leden van de doelgroep.

Beide delen zijn eventueel afzonderlijk van elkaar te lezen.

De hoofdstukken 1 en 4 zijn door Paul Mantel geschreven, hoofdstuk 2 is van de hand van Gonda Scheffel-Baars en Teun van der Vaart tekent voor hoofdstuk 3. De hoofdstukken 5 en 6 zijn door Paul Mantel en Gonda Scheffel-Baars samen voorbereid. De eindredactie is van de hand van de laatste, die tevens de hoofdstukken 7, 8 en 9 geschreven heeft.

0.2 Terminologie

In deze inleiding bespreken we een aantal termen die in het compendium worden gebruikt.

De Stichting Werkgroep Herkenning is een zelfhulporganisatie voor nakomelingen van hen die tijdens de oorlog aan de kant van de bezetter stonden (zie hoofdstuk 2)

Kind van 'foute' ouders en andere benamingen.

Het vinden van de juiste, eenduidige, term om degenen voor wie Herkenning zich inzet aan te duiden is niet eenvoudig. Men kan hen aanduiden als nakomelingen van collaborateurs, als nakomelingen van hen die een nationaal-socialistische levensbeschouwing er op na hielden en zich daardoor door de Duitsers hebben laten inschakelen bij de bezetting, nakomelingen van mensen die de Duitsers vanuit opportunisme of om economisch gewin steunden, nakomelingen van leden van de NSB of de SS of andere nationaal-socialistische organisaties of als nakomelingen van mensen die 'fout' waren in de oorlog.

Toen in 1984 een brochure gepubliceerd zou worden over de problematiek was het vinden van een eenvoudige en aanspreekbare omschrijving noodzakelijk geworden. Er is toen gekozen voor: kinderen van 'foute' ouders. Kinderen, om duidelijk te maken dat het niet om de ouders maar om hun kinderen ging [achteraf gezien had men beter de term nakomelingen kunnen kiezen, omdat daarin ook de kleinkinderen begrepen zijn, en het woord kinderen verwarrend kan zijn omdat het inmiddels volwassen geworden mensen betreft]. De term 'fout' werd in die tijd nog veel gebruikt om die categorie mensen aan te duiden die de politieke keuze voor het nationaal-socialisme hadden gemaakt. In de term 'foute' ouders worden de aanhalingstekens gebruikt om ten eerste aan te geven, dat die ouders niet als ouders fout waren en ten tweede om afstand te nemen van de gebruikelijke opdeling van het Nederlandse volk in 'goeden' en 'fouten'. De aanhalingstekens uiten kritiek op het al te gemakkelijke gebruik van de termen goed en fout.

In dit compendium zullen we een aantal termen afwisselend gebruiken. Waar mogelijk zal het woord lotgenoot worden gebruikt.

Trauma en verwerking

Onder trauma worden de psychische gevolgen verstaan van diep in de existentie van de mens ingrijpende omstandigheden of gebeurtenissen, zoals oorlog, onderdrukking, vervolging, geweld.

Onder verwerking wordt de psychische arbeid verstaan om de door de traumatische omstandigheden of gebeurtenissen opgelopen emotionele en psychische beschadigingen zoveel mogelijk ongedaan te maken en waar dit niet mogelijk is, te proberen ondanks de belastende ervaringen een zo normaal mogelijk leven op te bouwen (zie hoofdstuk 7)

Problematiek is de term die gebruikt wordt om het totaal van de psychische of sociale problemen van de doelgroep aan te duiden.

Lotgenotencontact is de aanduiding voor alle vormen van communicatie tussen lotgenoten die tot doel hebben elkaar te helpen bij het verwerken van de problematiek of het vorm geven aan het leven met belastende ervaringen.

Ervaringsdeskundigheid is de term die gebruikt wordt om het geheel van kennis en vaardigheden aan te duiden dat in de praktijk van het lotgenotencontact is opgedaan, dit in tegenstelling tot de professionele deskundigheid van onderzoekers of therapeuten. Het belang van ervaringsdeskundigheid en lotgenotencontact wordt steeds meer door de professionele hulpverlening erkend.

Leeftijdscategorieën

In publicaties over oorlogsproblematiek worden vaak de termen eerste, tweede en derde generatie gebruikt. Met de eerste generatie worden de volwassenen bedoeld die door de oorlog psychische schade hebben opgelopen, met de tweede generatie hun kinderen en met de derde generatie hun kleinkinderen. Eenduidigheid bestaat er op dit punt echter niet. Met tweede generatie worden ook wel die kinderen aangeduid die ná de oorlog geboren zijn. De mensen die de oorlog als kind meegemaakt hebben, behoren dan bij de eerste generatie.

Herkenning heeft altijd vermeden om de kinderen van 'foute' ouders als eerste generatie getroffen en aan te duiden, omdat hun ouders als eerste generatie niet als 'bonafide' oorlogsgetroffenen geaccepteerd zijn en men verwarring wil voorkomen.

Binnen de organisatie is het gebruikelijk de lotgenoten in leeftijdscategorieën in te delen, n.l. de lotgenoten die tussen 1930 en 1942 geboren zijn (omdat zij bewuste herinneringen aan de oorlog hebben), de lotgenoten geboren tussen 1942 en mei 1945 (omdat zij de oorlog wel meegemaakt hebben, maar geen bewuste herinneringen hebben), de lotgenoten die na de oorlog geboren zijn en de generatie van de kleinkinderen. (Overigens kunnen er kleinkinderen zijn die bijna dezelfde leeftijd hebben als kinderen van 'foute' ouders).

ICODO

De Stichting ICODO (Informatie- en Coördinatieorgaan Dienstverlening Oorlogsgetroffenen) is in 1980 opgericht ten behoeve van de verbetering van de dienstverlening aan oorlogsgetroffenen uit de Tweede Wereldoorlog.

0.3 Bronnenmateriaal

Voor het samenstellen van dit compendium is gebruik gemaakt van een groot aantal bronnen. Allereerst uitgaven van de Stichting Werkgroep Herkenning, te weten de brochure 'Kind van 'foute' ouders' (1984/2002); het jubileumboek 'Werkgroep Herkenning twintig jaar 1982-2002; 22 jaargangen van 'Het Bulletin', het vierjaarlijks verschijnend contactblad van de organisatie; en verslagen van praatgroepen en interview.

Aan een twintigtal vrijwilligers is een inventarisatielijst over ervaringen, problematiek en psychische en maatschappelijke gevolgen voorgelegd. Deze lijst en de daarop verkregen reacties zijn uitgangspunt geweest voor de hoofdstukken 5, 6 en 7.

Een aantal gespreksgroepsleidsters is over hun bevindingen in de groepen geïnterviewd. Hun bijdrage is verwerkt in hoofdstuk 8.

Daarnaast is gebruikt gemaakt van de dissertatie van Martijn Lindt 'Als je wortels taboe zijn' (Kok, Kampen 1993) en de doctoraalscriptie 'NSB-kinderen in tehuizen' van Paul Mantel en Gonda Scheffel-Baars (eigen uitgave 1988) en van interviews met NSB-kinderen, verschenen in kranten en tijdschriften, of uitgezonden op radio of tv.

Verder moeten als bronnen genoemd worden het artikel in het Historisch Nieuwsblad 'NSB-kinderen: het laatste taboe', (september 2002), dat gebaseerd is op een enquête gehouden onder leden van Herkenning en het boek 'Fout geboren' geschreven door een van de redacteurs van het Historisch Nieuwsblad, Bas Kromhout, dat in mei 2004 verschenen is bij uitgeverij Contact te Amsterdam.

Tenslotte moeten de uitgaven genoemd worden die onder auspiciën van of in samenwerking met het ICODO verschenen zijn en een aantal wetenschappelijke artikelen of boeken dat in Nederland of in het buitenland over oorlogsproblematiek gepubliceerd is.

Mei 2004

Gonda Scheffel-Baars

Paul Mantel

Teun van der Vaart

Noten:

1. M. M. Montessori, NSB-kinderen: tweede generatie. In: *Kinderen van de oorlog*, uitgave van ICODO en RIAGG's Centrum/Oud-West Amsterdam en Zuid/Nieuw Amsterdam, Utrecht/Amsterdam, 1987/88, p45

HOOFDSTUK 1 HISTORISCHE ACHTERGRONDEN 1931 - 1945

1.1 Vooraf

In dit hoofdstuk beschrijven we de collaboratie in 1940 - 1945 en de historische achtergronden daarvan. De geschiedenis van de NSB vormt het hoofdbestanddeel; daarnaast geven we een overzicht van de andere collaborerende nationaal-socialistische organisaties en zullen we een aantal kernbegrippen en –gebeurtenissen verduidelijken.

Voor een uitgebreide geschiedenis van de ervaringen van de collaborateurs en van hun kinderen na de oorlog verwijzen we naar het boek 'Fout geboren. Het verhaal van kinderen van foute ouders' van Bas Kromhout, redacteur van het Historisch Nieuwsblad. In 2002 heeft dit blad onder alle donateurs van Herkenning een enquête gehouden. Aan de hand van 220 inzendingen van de vragenlijsten is toen een uitgebreid artikel geschreven dat in 2002 in het Historisch Nieuwsblad gepubliceerd is. Het materiaal dat de enquête opleverde was aanleiding om een boek te maken dat wat dieper op de geschiedenis van de kinderen van collaborateurs kon ingaan.

1.2 De NSB in de jaren '30

De NSB werd in december 1931 opgericht door Anton Mussert en Kees van Geelkerken naar het voorbeeld van het ontstaan van fascistische en nationaal-socialistische partijen in het buitenland en in reactie op de economische crisis die zich in deze periode in Nederland liet gelden. Een crisis die diep ingreep in alle lagen van de bevolking en tot vertwijfeling en grauwe uitzichtloosheid bij velen heeft geleid.

De NSB noemde zich beweging omdat men zich nadrukkelijk wilde distantiëren van de parlementaire partijen en omdat men een doorbraak wilde forceren in de verzuilde samenleving waarin het onmogelijk bleek om een slagvaardige meerderheid te formeren. In tegenstelling tot de democratische partijen wilde men bij de NSB een staatsinrichting waarbij het leidersprincipe en het leidersgezag bepalend zouden zijn. Mussert noemde zich dan ook de Leider.

Een van de belangrijkste motieven van Mussert om de partij op te richten was zijn verlangen om tot een nationaal réveil te komen. Het leek hem noodzakelijk dat de nationale geest weer werd opgebouwd, die was immers met de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917 stelselmatig ondermijnd. Daarbij ging het er vooral om *'de brede massa van het werkend volk ervan te doordringen dat zij geen internationale proletariërs waren, dat vaderlandsliefde niet het monopolie was van de bezittende klasse'* en om verdere verbroekeling van de maatschappij tegen te gaan: *'in Nederland met zijn meer dan 50 politieke partijen en versplinteringen daarvan moesten tot samenwerking worden gebracht alle man van Nederlands stam die zich gevoelen der vaderen zonen'*. Ondeskundigheid en baantjesjagerij zag Mussert als de hoofdoorzaken van de crisis in de democratie. De politieke partijen deden niets anders dan eindeloos debatteren, het kwam niet tot daden en het nationaal belang werd compleet genegeerd. Ondertussen dreigde het marxistisch gevaar, het communisme wachtte alleen tot het de failliete boedel van de democratie kon overnemen. De angst voor het rode gevaar deelde Mussert met alle burgerlijke kringen in die jaren, de revolutie van 1917 in Rusland vormde voor hen een concrete bedreiging.

De man die uiteindelijk voor landsverraad gefusilleerd is na de oorlog, is zijn politieke carrière dus begonnen vanuit een sterk besef van nationaal belang.

De partij groeide aanvankelijk snel en behaalde bij de Statenverkiezingen van 1935 zelfs 8% van de stemmen. Het bleek het kortstondig succes van een tegenbeweging. Veel mensen stemden uit onvrede over de politiek/sociale situatie op deze nieuwe partij. Bij nader inzien echter, toen men de NSB wat beter wist te plaatsen, bekoelde het enthousiasme. Bij alle pretenties op het gebied van de nationale gezindheid werd de partij toch als te on-Nederlands ervaren.

Na '35 liep zowel de aanwas als het stemmenaantal bij de volgende verkiezingen (1937) terug. De oorzaak hiervan was een toenemende polarisatie tussen links en rechts, waarbij het straatgeweld steeds nadrukkelijker werd. De Weer Afdeling (WA) van de NSB, die in 1932 al is opgericht, speelde hierbij voor veel Nederlanders een net zo'n verwerpelijke rol als de knokploegen van hun grootste tegenstanders en concurrenten, de communisten. Na 1935 werd de Nederlanders ook duidelijker wat de bedoelingen waren van de nazi's in Duitsland. Gelijkschakeling, terreur, jodenvervolging, de vervolging van de kerk, het marcheren op de grote partijdagen, de onverholten agressie, de meeste Nederlanders hadden er een sterke afkeer van. De NSB probeerde wel een eigen Nederlandse variant van het nationaal-socialisme gestalte te geven maar dit bleef toch steken in niet erg geslaagde pogingen zich het nationale erfgoed toe te eigenen en tegelijkertijd de onmiskenbaar succesvolle voorbeelden in Duitsland en Italië te imiteren. Zo sloop antisemitisme bijvoorbeeld steeds duidelijker de partij binnen. Omdat men vrienden wilde blijven met de Duitse nazi's werd de NSB voor joden gesloten en in de loop der jaren liet men zich steeds meer meeslepen in een actief beleden jodenhaat.

Binnen de partij groeide een stroming die voor een radicalere identificatie met het Duitse nationaal-socialisme stond. Meinoud Rost van Tonningen was hiervan de leider. De concurrentie om het leiderschap binnen de beweging tussen hem en Mussert zou tot het einde van de oorlog duren.

Na de verloren verkiezingen van 1937 was er bij veel leden een rancuneuze houding, men voelde zich afgewezen en slecht begrepen. Nu men zo nadrukkelijk buiten het landsbestuur gehouden werd restte bovendien weinig anders dan nog sterker het bestaande politieke bestel af te wijzen. Steeds radicaler werd de schuldtoewijzing aan het adres van de politieke machthebbers, tot iedere vorm van communicatie onmogelijk was geworden. Al voor de oorlog ontwikkelde zich zo een zekere koppigheid en een zeker superioriteitsgevoel onder de leden. Het isolement waarin de beweging allengs raakte werd vanaf 1935 steeds sterker; de antipathie bij de Nederlanders ontwikkelde zich gestaag tot vijandschap.

Eind december 1933 werd de NSB voor ambtenaren verboden. Dit betekende dat een groot aantal van de eerste leden bedankte voor het lidmaatschap. Het ambtenarenverbod versterkte het toenemende taboe op de NSB. De sociale samenstelling van de leden werd, tot op zekere hoogte, door dit taboe bepaald. Waren het in de eerste jaren veel officieren, onderofficieren en reserve-officieren die lid waren, zij verdwenen grotendeels met het ambtenarenverbod. Wie bleven waren mensen uit alle lagen van de middenstand, veel vrije beroepen (artsen, advocaten, ondernemers) en boeren. Verder had de partij een flinke aanhang in de hoogste klasse in de maatschappij. Twee van de drie leden woonden in deze periode in Noord- of Zuid-Holland. In 1935 waren er 36.000 leden, in '37 44.000, in '40 nog 27.000. Er was een relatief groot ledenverloop, van elke drie leden verlieten er twee de beweging.

1.3 Mei 1940 en de beginjaren van de Duitse bezetting: de Nieuwe Orde

In september '39 mobiliseerde Nederland. De geloofwaardigheid en de positie van de NSB waren toen al sterk ondermijnd doordat de partij zich in de tweede helft van de jaren '30 steeds nadrukkelijker op haar voorbeeld in Duitsland richtte. In de mobilisatietijd werden de NSB'ers dan ook met extra argwaan bekeken. De opmerkelijk snelle Duitse successen in Noorwegen en Denemarken leidden bij de bevolking tot speculaties over verraad door collaborateurs.

Toen in mei '40 de Duitsers daadwerkelijk binnenvielen zag men overal de 'vijfde colonne' aan het werk: NSB'ers en Rijks-Duitsers die samenwerkten met de aanvallers. In werkelijkheid is dit niet, of nauwelijks, gebeurd. Duizenden NSB'ers en (Rijks-)Duitsers werden in de meidagen geïnterneerd.

Toen na 15 mei de strijd voorbij was, begon een periode van relatieve bloei voor NSB. De bevolking stelde zich afwachtend op en was geneigd zich aan de veranderde omstandigheden aan te passen.

Nederland viel onder een Rijkscommissariaat dat geleid werd door Arthur Seyss-Inquart. Dit hield in dat het grootste deel van het Nederlandse bestuursapparaat gewoon aan het werk bleef, alleen de top werd vervangen. Het Rijkscommissariaat kreeg wel alle bevoegdheden die voordien aan de regering en het parlement toekwamen; de verordeningen die het uitvaardigde hadden daarbij de kracht van wet.

Mussert stelde zich voor dat er nu ruimte zou komen voor een Groot Nederland (met Vlaanderen en de koloniale gebieden), dat voor de Duitsers een op waarde geschatte partner zou kunnen vormen. De Duitsers zelf namen Mussert en daarmee de NSB eigenlijk niet serieus: men vond hem pedant en bovenal te slap om de bevolking op het juiste nationaal-socialistische spoor te krijgen.

De positie van Rost van Tonningen in de NSB werd hierdoor sterker. Himmler wilde (met Hitler) dat Nederland via de SS nationaal-socialistisch zou worden en dat het een deel zou worden van het Groot-Germaanse Rijk. Daartoe zou een Nederlandse SS opgericht moeten worden (onder leiding van de jonge Henk Feldmeijer). Rost werd door Himmler aangewezen als de man die de noodzakelijke nationaal-socialistische omwenteling in Nederland zou bewerkstelligen, kortom als de (niet-officiële) leider van de nationaal-socialistische beweging in Nederland. Deze missie mislukte volkomen.

Mussert werd door Seyss-Inquart en door de andere machthebbers niettemin gedurende de rest van de oorlogsjaren gehandhaafd en gemanipuleerd: men waardeerde wat hij en zijn beweging deed voor de zaak maar men gaf hem geen werkelijke macht of rol. De Duitsers zagen uiteindelijk in dat de zwakke Mussert, met zijn nationaal gezinde burgerlijkheid, voor Nederland het hoogst haalbare was om het nationaal-socialisme te propageren. De agressieve SS-lijn sprak hier niet veel mensen aan.

Mussert voelde wel aan dat zijn positie meteen ter discussie stond. Hij organiseerde daarom in juni '40 een grote manifestatie van de NSB in Lunteren: hier zou de kracht van zijn beweging zichtbaar worden voor de nieuwe machthebbers. Deze waren echter niet onder de indruk. Exemplarisch voor zijn gebrek aan tactisch politiek inzicht is dat hij meende bij deze gelegenheid de grote bronzen klok van de NSB aan Goering's Luftwaffe te moeten overhandigen, zodat het metaal in de luchtoorlog tegen Engeland gebruikt kon worden. Zeven weken eerder was het centrum van Rotterdam door de Luftwaffe platgebombardeerd, waarbij meer dan 800 mensen omkwamen; de Nederlanders wisten eens te meer waar de NSB stond.

Naïef was Mussert's strijd om de macht ook in andere opzichten: hij wilde een Nederlands nationaal-socialisme en Nederlandse zelfstandigheid binnen de Nieuwe Orde in Europa. Keer op keer bleek dit onhaalbaar maar steeds deed hij concessies aan de Duitsers om maar een rol van betekenis te mogen blijven spelen. Uiteindelijk aanvaardde hij Hitler's leiderschap in Nederland, stemde hij in met de oprichting van een Nederlandse SS, stond hij NSB-leden toe om tot de Waffen-SS toe te treden (wat hij daarvoor nog landverraad vond), liet hij Vrijmetselaren en Joden verwijderen uit de NSB en stond hij toe dat Rost van Tonningen een leidende rol werd gegeven in de beweging.

In dit eerste jaar van de bezetting gleed de NSB verder af: men ging over tot afpersing van bedrijven en het aangeven, verraden, verklikken van anti-Duitse activiteiten en sentimenten werd een voorschrift voor de leden. Naast de openlijke anti-joodse acties ging de WA, in navolging van het oorspronkelijke voorbeeld van de NSDAP in de jaren '30, over tot een bijna onbeteugeld straatgeweld. De bedoeling was de tegenstanders en concurrenten te intimideren (zoals o.a. de Nederlandse Unie, die opgericht werd om een Nederlandse stem in het Duitse bestuur te behouden en die binnen de kortste keren honderdduizenden leden had). In deze eerste periode van de bezetting, waarin veel, zo niet de meeste, mensen dachten dat Duitsland de oorlog zou gaan winnen en men zocht naar een aanpassing aan de nationaal-socialistische macht, maakte de NSB de al bestaande kloof met de bevolking voorgoed onoverbrugbaar. De NSB werd het vlaggenschip van een gehate collaboratie en de NSB'ers werden eens te meer uitgesloten en geïsoleerd. Het lukte dan ook niet om groepen, maatschappelijke groeperingen, te winnen voor het lidmaatschap, het bleef bij een aanwas van enkelingen, individuen.

Mussert's strijd om Nederlandse zelfstandigheid binnen een Germaans verbond was een bij voorbaat verloren strijd. De NSB werd weliswaar de enig toegestane nationaal-socialistische partij maar de concurrentie met de groep binnen de NSB die Nederland wil laten opgaan in het Duitse rijk dreigde verloren te worden. De oprichting van de Nederlandse SS onder leiding van Henk Feldmeijer werd de NSB opgelegd. Formeel was de Nederlandse SS een onderdeel van de NSB, voor Feldmeijer, Himmler en Seyss-Inquart was het echter het middel om de Nederland uiteindelijk te nazificeren als deel van het Duitse Rijk. Met het begin van de oorlog tegen Rusland werd de werving voor de Waffen-SS, dat aan het oostfront vocht, steeds belangrijker.

In december 1941 was Mussert in zijn toegankelijkheid zover dat hij (in het geheim) een eed van trouw aan Hitler aflegde.

Het gemiddelde lid van de NSB raakte van al de wendingen en strategieën in het beleid van de NSB steeds meer gedemotiveerd. De partij kwam niet aan de macht en deed te veel concessies. De teleurstelling over de afwijzing door het Nederlandse volk, het toenemende isolement en de regelrechte haat leidde in veel gevallen tot demoralisering. Men hield echter vaak des te koppiger vast aan een steeds onrealistischer toekomstverwachting. Het verloop onder de leden was aanzienlijk en er waren veel leden die zich liever verstopten: geen al te opzichtige lidmaatschap. Binnen de organisatie was er veel jaloezie, ruzies, drankmisbruik en klikjesvorming, echt bezielde leden waren er weinig.

Veel leden kwamen niettemin op overheidsposities terecht (burgemeesters, ambtenaren), anderen werden opgenomen in de militaire en para-militaire organisaties, zodat de partij voor hen wat meer naar de achtergrond schoof. De interne strijd onder de nationaal-socialisten over de vraag of Nederland zoveel mogelijk zelfstandig moest blijven, of opgenomen moest worden in het Duitse Rijk, deed het partijwerk natuurlijk ook geen goed. Veel energie ging op aan de onderlinge competentie- en machtsstrijd. Wat er aan capabele mensen was bij de NSB én de SS werd al snel ingezet op leidinggevende posities binnen de overheid. Wat er overbleef waren mensen die vaak uit opportunisme lid waren geworden (na mei '40) en het geheel vormde als groepering een weinig verheffende aanblik. Er was veel roddel en intrige, veel klikjesvorming, egocentrisch opportunisme en wangedrag. Aan propaganda en pogingen tot vorming van de Nederlanders werd op provinciaal niveau erg weinig gedaan door de leden. Daarvoor voelde men zich te geïsoleerd en te kwetsbaar tegenover de grote afwijzende meerderheid. Eigenlijk is na 1942 bij de meeste leden de energie eruit. Velen stappen weer uit de beweging, anderen weten hun lot verbonden met de oorlogsresultaten van de Duitsers en wachten af.

In juni 1940 waren er 27.000 leden, in 1941 75.000. Deze nieuwe leden werden door de 'oude leden' enigszins denigrerend de 'meikevers' genoemd. Over het algemeen waren dit ook andere mensen dan de leden van voor mei '40, waarbij het klaarblijkelijke opportunisme één van de negatieve eigenschappen was. Mussert maakte zelf ook een duidelijk onderscheid: de leden van voor mei '40 vormden de eerste ban, die van daarna de tweede. Verder waren er nog 10.000 leden in het buitenland: Indië en Suriname. Vooral onder de nieuwe aanwas was er veel verloop. Van de leden van voor mei '40 bleven de meeste trouw lid tot het einde van de oorlog. In Noord- en Zuid-Holland woonde nu meer dan de helft van het totale aantal leden. In Friesland en Noord-Brabant waren de minste leden. Was het voor de oorlog vooral de middenstand (kleine en grotere ondernemers) die lid werd, na mei '40 werd het aandeel van de arbeiders veel groter, 58% in '43.

1.4 Nationaal-socialistische nevenorganisaties van de NSB:

1.4.1 De NSVO (Nationaal Socialistische Vrouwen Organisatie)

De NSVO richtte zich tot alle Nederlandse vrouwen en meisjes vanaf 18 jaar, met als doel: *'...het bevorderen en versterken van de nationaal socialistische levens- en*

wereldbeschouwing onder de Nederlandse vrouwen; de verzorging van nationaal socialistische werkers die dit van noode hebben... Voor de oprichting van de NSVO werden verder als redenen genoemd dat vrouwen haar werk in de NSB nu *'een meer vrouwelijke richting konden geven en dat de tot dan toe verrichtte werkzaamheden niet altijd even geschikt waren geweest voor vrouwen.'* In oktober 1940 waren ruim 3000 vrouwen lid, maar op het hoogtepunt van haar bestaan (1943) had de NSVO ongeveer 20.000 leden.

De NSVO bewoog zich vooral op het terrein van de sociale zorg, in samenwerking met de Stichting Gezins- en Jeugdzorg. De leiding was niet erg capabel zodat de activiteiten beperkt bleven.

1.4.2 De Nationale Jeugdstorm

In 1934 werd de eerste Jeugdstorm opgericht. De leiding kreeg Kees van Geelkerken, die met zijn charisma de jeugd zou kunnen aanspreken. De Nationale Jeugdstorm was aanvankelijk een jeugdvereniging voor alle Nederlandse jongens en meisjes tussen de twaalf en achttien jaar oud. Leden van de Jeugdstorm die nog geen twaalf jaar oud waren werden ingedeeld in de Pullenorganisatie, die in het najaar van 1935 werd opgericht. In de leeftijd tussen de tien en veertien jaar oud mochten de jongens zich 'Meeuwen' noemen en de meisjes noemden zich 'Meeuwkes'. Als een lid tussen de veertien en achttien jaar oud was droegen de jongens respectievelijk de naam 'Stormer' en de meisjes 'Stormster'.

In het periodiek 'De Stormmeeuw' stonden vooral moraliserende verhalen, geschiedenis van vaderlandse helden, praktische tips over bijvoorbeeld knutselen en kamperen en nieuws over de activiteiten van de verschillende eenheden. In 1941 kwam er een nieuw tijdschrift bij, getiteld 'De Stormvlag'. Dit blad was bestemd voor kinderen die nog niet tot de Nationale Jeugdstorm waren toegetreden en riep kinderen op om lid te worden van de vereniging.

Een Jeugdstormafdeling was opgebouwd uit een aantal eenheden. Deze indeling gold zowel voor de jongens als de meisjes, alleen de namen waren anders. Voor de jongens werd, van klein naar groot, de volgende indeling in eenheden gehanteerd:

- Een troep: twaalf man en een troepleider.
- Een vendel: vier troepen, aangevoerd door een vaandrig.
- Een groep: twee vendels, aangevoerd door een luitenant met een adjudant.
- Een ban: twee groepen, aangevoerd door een hopman met een adjudant.
- Een kommando: twee bannen, aangevoerd door een kommandant met twee adjudanten.

Betrekkelijk snel na de oprichting marcheerden groepen Jeugdstormers in uniformen door de straten. In tegenstelling tot de sombere uniformen van de NSB en WA zagen de Stormers er heel wat vrolijker uit. Op het hoofd droegen zij de karpets, een soort ruige zwarte schippersmuts met oranje bol en aan de linkerzijde een stalen meeuwje. Verder waren zij gekleed in een lichtblauwe blouse; het 'stormershemd'. Dit hemd werd gedragen bij zacht weer, maar bij koud weer werd daar een wollen trui onder gedragen. Op de linkerschouder zat een donkerblauw strookje met de naam van de troep waartoe het lid behoorde.

Om niet geassocieerd te worden met de NSB, die al te maken had met het ambtenarenverbod en met een toenemend taboe, leken het doel en beginsel van deze vereniging dan ook niets met de NSB te maken te hebben. In het tijdschrift van de Nationale Jeugdstorm was het doel en beginsel van de vereniging te lezen. Wat de Jeugdstorm wilde was: *'Beoefening van gezonde sport en ontspanning. Bij de beoefening der sport zal niet in de eerste plaats worden gestreefd naar z.g.n. 'topprestaties', doch naar de juiste lichaamsontwikkeling, en een goed gemiddeld gehalte. Sport en ontspanning zijn het middel om gezonde en evenwichtige jongeren te vormen, voor zoover dit door beoefening van sport en ontspanning kan worden bevorderd en verkregen, om zodoende later hun plaats in de maatschappij te doen innemen als leden van een krachtig en eensgezind volk. Bij de beoefening van sport en ontspanning zal tevens worden gestreefd naar de aankweeking, instandhouding en ontwikkeling van een geest in overeenstemming met het beginsel der organisatie van den Nationale Jeugdstorm.'*

In de pedagogische houding, die hoorde bij het doel van de vereniging, stonden drie kenmerken centraal die zowel voor jongens als voor meisjes golden:

- leiden is dienen.
- jeugd moet door jeugd geleid worden.
- goed voorbeeld doet volgen.

De opvoedingsideeën, die de Nationale Jeugdstorm nastreefde, waren geslachtsbepaald. Dit hield in dat jongens en meisjes een aparte opvoeding kregen die het beste bij hen aansloot. Tevens was er sprake van een totale opvoedingswil, wat inhield dat de Jeugdstorm de jongeren dwingend wilde kneden tot hun eigen ideologie.

Bij het doel van de vereniging hoorde ook een beginsel: *‘Vreest God, eert den Koning, Hare Majesteit Wilhelmina, Koningin der Nederlanden bij de gratie Gods, wordt geëerbiedigd als het grondwettige Hoofd van de Nederlandse natie. Het Nederlandsche volk is geen willekeurige groepeerings van zelfstandige enkelingen, maar een organisatorisch geheel waarin de enkeling of een groep eigen belangen ondergeschikt heeft te stellen aan het belang van de geheele volksgemeenschap en deze gemeenschap heeft te dienen naar de mate van de verkregen vermogens. Eerbied voor den godsdienst, vaderlandsliefde, kameraadschap, tucht, orde, offervaardigheid en gemeenschapszin moeten in deze volksgemeenschap worden aangekweekt en instandgehouden.’*

Zoals al uit het bovenstaande beginsel van de Nationale Jeugdstorm blijkt nam lichamelijke opvoeding een belangrijke plaats in de vorming van de jeugd in. Sport hield volgens hen de totale mens bezig en niet alleen het lichaam. De lichamelijke opvoeding was dus geen doel op zich, maar had ook als doel om geestelijke vorming te bewerkstelligen.

Zowel doel als beginsel van de Jeugdstorm weken niet sterk af van de ideeën van veel Nederlandse politieke partijen in die tijd. Het ondergeschikt maken van het individu aan de ‘volksgemeenschap’ was echter wel iets wat deed denken aan het fascistisch Italië of nazi-Duitsland. Dit aspect uit het beginsel van de Nationale Jeugdstorm zorgde ervoor dat de vraag gesteld werd of de leden van de vereniging wel in het openbaar in uniform mochten verschijnen en niet het uniformverbod overtraden. Vooral linkse groeperingen in Nederland zwengelden deze kwestie aan en benadrukten hierbij bovendien dat de ‘Hoofdstormer’, Cornelis van Geelkerken, de tweede man van de NSB was. Volgens hen was dit bewijs genoeg dat de Nationale Jeugdstorm geen a-politiek karakter had.

In 1935 veroordeelde de Arnhemse rechtbank een lid van de Nationale Jeugdstorm: *‘Het doel van de Nationale Jeugd Storm, dat de verhouding van een enkeling en groepen tegenover het Nederlandsche volk bepaalt, is te beschouwen als een streven, de verhoudingen in den staat rakende. Het is derhalve een bepaald staatkundig streven.’*

De Nationale Jeugdstorm zag zich nu genoodzaakt de vereniging op te heffen. Slechts binnenshuis was het nu geoorloofd het uniform te dragen.

Vier dagen na de opheffing werd de tweede vereniging ‘Nationale Jeugdstorm’ opgericht. Hoofdstormer Van Geelkerken, ‘den leider’ werd voorzitter, er werden democratische statuten opgesteld en het blad werd in plaats van ‘orgaan’ tijdschrift genoemd. Grote verschillen met de eerste Jeugdstorm waren er eigenlijk niet. Het bestuur bleef in handen van dezelfde personen als voorheen en de organisatorische opbouw bleef intact. Het enige dat wezenlijk veranderde was het beginsel. Slechts de zin: *‘Vreest God, eert den Koning’* bleef gehandhaafd, het overige gedeelte (met de passage over de ‘volksgemeenschap’), waar justitie over was gevallen, werd geschrapt. Het doel werd weliswaar ook gewijzigd, maar minder ingrijpend dan het beginsel: *‘Beoefenen van gezonde sport, gymnastiek, atletiek en ontspanning; opleiden der leden in algemeen praktische vaardigheden en in geschiktheid voor bruikbaar hulpbetoon bij ongelukken en rampen; bevorderen der kennis van de natuur en van ons eigen land en volk; bevorderen van de kennis der Vaderlandsche Geschiedenis en van de geschiedenis van onze stamverwanten.’*

Tegen een dergelijke kernachtige samenvatting van de burgerlijk-christelijk heersende ideologie viel niet veel meer te beginnen. De advocaat van de Jeugdstorm, het Eerste Kamerlid voor de NSB mr. A.J. van Vessem, wees er bovendien op – en niet geheel ten onrechte – dat er met twee maten werd gemeten: andere jongerenorganisaties droegen ook

duidelijk herkenbare uniformen en waren evenzeer gebaseerd op een herkenbaar politiek uitgangspunt. Het was juridisch dan ook niet eenvoudig om de Nationale Jeugdstorm als 'afwijkend' te zien; zeker niet omdat het beginsel zo eenvoudig was ter uggebracht.

Na de oprichting van deze tweede Jeugdstorm duurde het echter niet lang voor de bezwaren tegen de Nationale Jeugdstorm zich op een ander element richtten: de bindingen met de NSB. Het duurde meer dan twee jaar voor de regering de Nationale Jeugdstorm gelijkstelde met de NSB: op 13 september 1938 besloot minister-president Colijn om de Nationale Jeugdstorm met ingang van 1 januari 1939 op de lijst van voor ambtenaren verboden organisaties te plaatsen, net zoals bij de NSB reeds eerder gebeurd was. Het bestuur van de Nationale Jeugdstorm trachtte op alle mogelijke manieren ontheffing van dit verbod te krijgen, maar Colijn liet zich hier niet door beïnvloeden.

De Jeugdstorm maakte hierna vele kronkels om onder het verbod uit te komen. Dit leidde er toe dat, eind 1938, een 'gedepolitiseerde' derde Nationale Jeugdstorm ontstond. Maar zelfs het aftreden van, de pro-Duitse, Van Geelkerken en het vertrek van de leden die NSB-lid waren, mochten niet baten. Het 'ambtenarenverbod' bleef op de Nationale Jeugdstorm van toepassing.

Al deze tegenslagen, die de Nationale Jeugdstorm ondervond, leidden er toe dat een groot aantal leden de vereniging verliet. Velen van hen waren het niet eens met de concessies die de vereniging had gedaan om onder het 'ambtenarenverbod' uit te komen. Ook waren zij het niet eens met het kleinburgerlijke optreden van de leiding van de Jeugdstorm en de steun die de NSB daarbij verleende. De leden die uit de Nationale Jeugdstorm stapten waren dus voornamelijk de radicalen. Zij konden terecht bij de reeds bestaande Mussert-garde, die ondanks haar naam niet de Mussert-lijn volgde, maar de radicale groot-Germaanse lijn. Deze Mussert-garde moest een soort van elite-SS worden.

In februari 1940 hief de derde Nationale Jeugdstorm zichzelf op na vele tegenslagen en afsplitsingen.

De opheffing werd niet gesteund door een deel van de radicale leden en leiders. Met name de afdeling Den Haag had tegen deze opheffing geprotesteerd. Hier werd dan ook, door dissidente Jeugdstormers- en stormsters, een zelfstandige jeugdorganisatie opgericht. Dit gebeurde ook in Haarlem en Groningen. Deze drie afdelingen gingen spoedig samenwerken onder de naam 'Blauwvoet'. Deze 'Blauwvoet-afdelingen' voerden een sterk pro-Duitse koers.

Ten tijde van de Duitse inval, in mei 1940, bestonden er in Nederland dus alleen wat los opererende groepjes zoals de 'Blauwvoet-afdelingen' in Den Haag, Haarlem en Groningen. Een maand na de inval werd, in juni 1940, de Nationale Jeugdstorm voor de vierde keer opgericht. De oprichting was in handen van Van Geelkerken en een aantal andere NSB-ers. De leiding van de Nationale Jeugdstorm kwam weer in handen van de 'oude' leiders en de organisatie ging verder op de oude weg van vóór de oorlog; doen alsof de Jeugdstorm, in tegenstelling tot de andere jeugdorganisaties, niet-politiek was. Een verschil met de voorgaande Jeugdstormen was wel dat er een aantal nieuwe eenheden bij waren gekomen; zo werden de Marine, Luchtvaart en Motor-Jeugdstormeenheden opgericht.

De derde man binnen de NSB, Rost van Tonningen, had duidelijk andere denkbeelden over de Nederlandse jeugd. Hij was daarom voortdurend in conflict met Mussert en Van Geelkerken.

Rost van Tonningen beschouwde Nederland als een deel van Duitsland, dat helaas na de vrede van Münster in 1648 zelfstandig was geworden. Deze 'historische fout' kon volgens hem worden hersteld. Hij zette zich in de eerste maanden van de bezetting in voor een geheel nieuwe jeugdbeweging, die ver buiten de invloedssfeer van de, zijns inziens, kleinburgerlijke NSB moest staan en een open oog moest hebben voor het 'Grote Germaanse Rijk'. Hij zag daarom niets in de 'oude' Nationale Jeugdstorm, maar zag meer in het uitbouwen van de radicalere 'Blauwvoet-afdelingen'. De losse Jeugdstormafdelingen,

waaronder ook de 'Blauwvoet-afdelingen', werden echter in de 'nieuwe' Nationale Jeugdstorm opgenomen.

Omdat Rost van Tonningen niets met de 'oude' Jeugdstorm te maken wilde hebben, zocht hij toenadering tot de Padvinderij en de AJC, maar dat liep op niets uit. De Duitsers waren vanaf het begin af aan weinig onder de indruk van zijn pogingen om door middel van genoemde organisaties, die alles behalve pro-Duits waren, een pro-Germaanse jeugdorganisatie op poten te zetten. De Duitsers pakten de nazificering van Nederland zoveel mogelijk aan met behulp van reeds bestaande organisaties. Mussert kreeg daarom veel meer gewicht toegekend dan Rost van Tonningen. Toch bleef bij Rost van Tonningen de hoop leven dat hij de gehele Nederlandse jeugd gelijk kon schakelen in één pro-Duits organisatorisch verband. De eensgezinde jeugd was in Nederland echter ver te zoeken. Dat kwam volgens de Nationale Jeugdstorm voornamelijk omdat de Nederlandse jeugd in de voorafgaande tientallen jaren zo bedorven was door de ouderen.

De leden van de Nationale Jeugdstorm hadden het tijdens de oorlog niet makkelijk. Vaak werden ze zeer vijandig en agressief bejegend door hun omgeving, erger dan reeds vóór de oorlog het geval geweest was en tijdens de oorlog leek dit alleen maar toe te nemen. Jeugdstormers kregen bijvoorbeeld geregeld klappen, werden bespuugd, uitgescholden of bekogeld. De Nationale Jeugdstorm kreeg het, in materieel opzicht, vaak wel gemakkelijker omdat er meer geld beschikbaar kwam voor de vereniging. Ook kon er gebruik gemaakt worden van kwartieren van de Padvinderij of de AJC, die verboden waren geworden in de oorlog.

De Duitsers waren zeer geïnteresseerd in de activiteiten van de Nationale Jeugdstorm, maar dit werd door niemand als belangeloos ervaren. Zo trachtten zij bijvoorbeeld individuele Jeugdstormers in hun Duitse Hitlerjugendkampen te krijgen. Hoewel het officieel verboden was dat de Hitlerjugend in Nederland onder Nederlanders leden wierf, maakten de Duitsers veel reclame voor de HJ. Door gezamenlijk optreden, bijvoorbeeld bij sportwedstrijden en demonstraties, wilden zij een soort van lotsverbondenheid tonen. Deze lotsverbondenheid kon eveneens gestalte krijgen in het vrijwillig dienstnemen van Jeugdstormers bij de SS.

Met name na de inval in Rusland in juni 1941 werd er door de Duitsers hard aan de Nederlandse jeugd getrokken. Half augustus vertrokken twee Jeugdstormers naar het Oostfront. Zij werden uitgebreid uitgezwaaid in 'De Stormmeeuw'. Enkele maanden later verschenen in datzelfde blad de eerste overlijdensadvertenties van ex-Jeugdstormers. Toch werd er, onder invloed van de Duitsers, binnen de Nationale Jeugdstorm veel reclame gemaakt voor het militairenbestaan; frontervaring werd immers gezien als het summum van man zijn. Het Jeugdstorm Zakboek, uit 1943, bevat een verhaal over de strijd van zeven jongens tegen de Bolsjewieken onder de veelzeggende titel 'Zeven man in het paradijs'. In de zogenaamde Weersportkampen van de Hitlerjugend kregen Nederlandse jongens de mogelijkheid om hun lichaam te trainen en te leren hoe met wapens om te gaan.

Al voor 'Dolle Dinsdag' op 5 september 1944 werden er allerlei plannen gemaakt om de Nationale Jeugdstorm naar Duitsland te verhuizen. Meestal waren deze plannen ontworpen door de Hitlerjugend. Op den duur werd er afgesproken dat, indien de geallieerden Nederland binnenvielen, de Hitlerjugend gastheer zou zijn van de Nationale Jeugdstorm. Hun rechten en plichten zouden gelijk zijn aan die van de Duitse leden. Het kwam de Duitsers echter voornamelijk op die plichten aan. Mussert was hier echter fel op tegen. Wel was er steeds meer sprake van radicalisering en rebellie binnen de Nationale Jeugdstorm. Dit proces werd versneld door het feit dat een groot aantal leden van de Nationale Jeugdstorm na 'Dolle Dinsdag' was weggevlucht of zich afzijdig hield. De echte 'harde kern' bleef echter voor het grootste deel aanwezig.

De dag na 'Dolle Dinsdag' vond er een kaderbijeenkomst van de Nationale Jeugdstorm plaats, waarbij de radicalen de overhand hadden. Mussert en Van Geelkerken hadden afgedaan omdat zij, naar hun mening, te weinig leiderschap hadden getoond. De radicalen besloten dat er een nieuwe Jeugdstorm moest komen die zich volledig aan de Duitse kant moest scharen. Eind oktober 1944 vonden er in Berlijn twee bijeenkomsten plaats waarbij ongeveer dertig Jeugdstormleiders hun geloof in de Führer beleden en waar de Duitsers

meedeelden dat er een Jeugdstormbataljon gevormd zou worden als onderdeel van de Hitlerjugend-divisie. De leden van de Nationale Jeugdstorm droegen, als teken van verbondenheid met de Hitlerjugend, de ski-pet van hun gastvereniging in plaats van hun eigen karpets. De Nationale Jeugdstorm kwam geheel onder invloed van de Hitlerjugend te staan. Deze wending staat bekend als de Groot-Germaanse rebellie in de Nationale Jeugdstorm. De toenemende oriëntering op Duitsland heeft er zeker toe bijgedragen dat honderden jeugdstormers zich in de eindfase nog melden voor de Waffen-SS. Enkele maanden later, na een chaotische tijd, ging de Nationale Jeugdstorm samen met het Derde Rijk ten onder.

De leden van de Nationale Jeugdstorm

Zoals uit het bovenstaande blijkt kan er niet gesproken worden van één Nationale Jeugdstorm, maar zijn er meerdere (elkaar opvolgende) Nationale Jeugdstormen geweest.

Het hoogtepunt van het aantal leden lag bij ongeveer 12.000 leden. Dit was eigenlijk een absurd laag aantal voor een Nationaal-Socialistische jeugdvereniging in een land met een Nationaal-Socialistisch bestuur dat het andere jeugdbewegingen zeer moeilijk maakte. Ter vergelijking: voor de oorlog waren er in Nederland meer dan 30.000 padvinders, 7.000 AJC-leden, meer dan 7.000 leden bij het Nationaal Jongerenverbond en meer dan 30.000 leden bij het protestants-christelijke Nederlandsche Jongerenverbond. Redenen waarom de Nationale Jeugdstorm, relatief gezien, zo klein bleef, liggen onder andere in het feit dat de NSB ook een kleinschalige beweging was. Dit had veel te maken met de sterke verzuiling in Nederland, waarbij de zuilen hun leden controleerden. Tevens keurden veel mensen de agressie van Duitsland en Italië af, net als het antichristelijke karakter van het nationaal-socialisme.

De redenen om lid te worden van de Nationale Jeugdstorm konden sterk uiteenlopen. Vaak waren de ouders van de Jeugdstormleden lid van de NSB en hierdoor kwamen hun kinderen makkelijk terecht bij de jeugdvereniging van hun partij. Veelal ook waren de ouders niet lid geworden van de NSB door politieke overtuigingen, maar meer uit economische motieven. Zij hechtten er dan ook niet zoveel waarde aan dat hun kinderen in Nationaal-Socialistische geest gevormd werden.

Het lidmaatschap van de NSB zorgde er vaak voor dat gezinnen geïsoleerd werden en hierdoor meestal in NSB-kringen verkeerden. Ook de kinderen kwamen in een isolement en hadden meestal problemen met hun omgeving. Een club van 'lotgenoten' was dan ook heel aantrekkelijk voor hen. Bovendien was er voor de (minder welgestelde) jeugd vaak weinig te doen in georganiseerd verband. De NSB bood deze vaak alleenstaande jeugd een vereniging die hen opving en allerlei activiteiten op touw zette.

Geografisch gezien kwamen de leden van de Nationale Jeugdstorm voornamelijk uit het westen van Nederland. Noord- en Zuid-Holland namen bijna de helft van het aantal afdelingen voor hun rekening. Enerzijds woonden er natuurlijk veel mensen in deze twee provincies en anderzijds waren de NSB en de Nationale Jeugdstorm voornamelijk een stedelijk fenomeen. Deze verhoudingen weerspiegelden de ledenaantallen van de NSB in de Nederlandse provincies.

Op veel plaatsen in Nederland waren geen leiders te vinden zodat het in potentie veel grotere aantal leden nooit gehaald werd. Dit had ook nog een andere reden: er waren ook veel ouders die het hun kind niet wilden aandoen om lid te worden: ze kregen het dan op straat en op school nog zwaarder dan ze het al hadden.

In de eerste jaren van de oorlog was men redelijk actief, in de tweede helft raakten ook de oudere jeugdstormers meer betrokken bij de oorlog. De Jeugdstorm was een belangrijke recruteringsplaats voor de Waffen-SS, het Nederlands Legioen, de Organization Todt (bouw), de NSKK (chauffeurs) en de Nederlandse Landdienst (Landbouw). De Jeugdstorm raakte met deze oudere leden nog meer leiding kwijt. Bovendien werden de omstandigheden in de latere oorlogsjaren grimmiger, de activiteiten liepen dan ook sterk terug.

1.4.3 De nationaal-socialistische 'Fronten' en 'Gilden'

Ook de 'Fronten en Gilden', de mantelorganisaties van de NSB die zich op allerlei maatschappelijk terrein bewogen, hadden geen aantrekkingskracht op de massa van de Nederlanders.

Was de NSB op zich weinig slagvaardig en qua aantal marginaal, ze was niettemin gevreesd, als handlanger wel te verstaan. Waar zich dit het meest liet voelen waren de inlichtingenactiviteiten voor de Duitsers. De angst voor verraad was dan ook reëel te noemen. Al in 1935 had men, met het plan om een archief aan te leggen van de politieke oriëntatie van alle Nederlanders, te kennen gegeven hoe men de Nieuwe Orde dacht te bereiken. In de oorlog had men aanvankelijk een eigen inlichtingenorganisatie (de CID), deze was echter te incompetent om echt effectief te zijn. Bovendien wilde men onafhankelijk van de SD (de Sicherheits Dienst, Duitse politie) opereren, hetgeen niet lang getolereerd werd. Binnen de SD waren er echter veel NSB 'ers in dienst en de NSB-kringen zelf bleven een permanente bron van inlichtingen. Het signaleren van anti-Duitse activiteiten door de Nederlanders was een opdracht van de partij aan de leden en er zijn teveel leden geweest die hier gehoor aan hebben gegeven. Waarschijnlijk is dit uiteindelijk een minderheid binnen de NSB geweest, voor de andere Nederlanders werden hierdoor echter alle NSB'ers onbetrouwbaar.

1.4.4 De WA

Een andere organisatie die de reputatie van de NSB stelselmatig ondermijnde was de **WA (Weer Afdeling)** (12.000 leden in '41). Vooral in de eerste oorlogsjaren, toen ze door de Duitse overheid min of meer de vrije hand werd gegeven, maakten de WA 'ers zich onmogelijk met straatterror en intimidatie.

Later werden juist uit de WA veel mensen gerekruteerd voor de gewapende organisaties die aan de toenemende oorlogsinspanningen moesten bijdragen (5000 W.A.'ers gingen naar het oostfront, of kwamen terecht bij de Landstorm, een SS-formatie die tegen de westelijke geallieerden ingezet zou worden). Om de WA te kunnen blijven bemannen moesten dan ook alle mannelijke leden van de NSB tussen de 18 en 40 jaar tot de WA toetreden (aug. '41). De helft daarvan kwam eigenlijk nooit opdagen bij oefeningen en acties. Ook in de WA groeide het aantal leden van een bedenkelijke moreel gehalte. Hun wandelgedrag beperkte zich niet tot hun tegenstanders, maar gold ook zeker binnen de eigen organisatie.

1.4.5 De SS

In 1925 werd in Duitsland de SS (Schutzstaffeln) opgericht als onderdeel van de SA (Sturmabteilung), het weerkorps van de NSDAP. De SS had als specifieke taak de partij, de NSDAP, te beschermen tegen aanvallen van politieke tegenstanders. Zij verzamelde inlichtingen en gebruikte, indien noodzakelijk, doelgericht geweld. In 1929 werd de toen 28-jarige Himmler de leider van de 300 man tellende organisatie. In 1933 waren er al 50.000 leden. Himmler vertegenwoordigde als geen ander de kern van de nazi-politiek: de wil om alle tegenstand, of vermeende tegenstand, meedogenloos te onderdrukken. Hij wilde dat de SS de elite van het toekomstige Duizendjarig Rijk zou zijn. Het meest wezenlijke van de SS-ideologie was, naast een naïeve en irreële voorstelling van een einddoel, de wijze waarop het ideaal bereikt moest worden: met 'rücksichtslosigkeit', dat wil zeggen de tegenstand(er) moest uit de weg worden geruimd. In dit opzicht was Himmler met zijn SS voor Hitler de meest competente verwezenlijking van zijn idealen. De SS en de reeks organisaties die uit haar voortkwamen trok de mannen aan die zich het meest aangesproken voelden door het ideaal en de hardheid om dat te bereiken.

Himmler zag in zijn SS ook de organisatie die de Germaanse Volksgemeenschap in Europa tot stand moest brengen. Na de bezettingen van de 'Germaanse landen' werden er afdelingen van de Germaanse SS opgericht. Ook de Waffen-SS, de gewapende afdeling van de SS, rekruteerde nieuwe leden uit deze landen. Het SS-regiment 'Westland' (Nederland, Vlaanderen) werd al in mei/juni '40 opgericht. In juli '41 kwam daarbij, naar aanleiding van de aanval op Rusland, als Nederlands-Duits initiatief, het Vrijwilligers Legioen Nederland, onder

leiding van de oud chef-staf van het Nederlandse leger Seyffardt, tot stand. De NSB-gezinden dienden veelal bij het Legioen, de SS-aanhangers bij Westland. Ongeveer 25.000 Nederlanders hebben gediend in de Waffen-SS.

1.4.5.1 De Nederlandse of Germaanse SS

De **Nederlandse of Germaanse SS** werd opgericht in september 1940 als onderdeel van de NSB, maar met de heimelijke bedoeling van Himmler en Rauter om de NSB de Groot-Germaanse richting op te krijgen. De Nederlandse SS, vanaf november 1942 Germaanse SS, was in eerste instantie een politieke formatie. 4000 mensen zijn er lid van geweest (waarvan 3000 later in de Waffen-SS aan het oostfront hebben gevochten). Verder waren er nog 4000 begunstigers.

Omdat de SS een elite moest zijn vond ook hier de selectie plaats op basis van ras, lichamelijke conditie, levenshouding en karakter. De Germaanse SS hield zich aanvankelijk vooral bezig met scholing en studie maar de leider Feldmijer zag vooral het oorlogsfront als de belangrijkste mogelijkheid tot vorming, zo niet als de apotheose van de existentie van de SS-man. Na de inval in Rusland verdween het grootste deel van de leden dan ook naar het front in het oosten. Vooral deze Germaanse SS was gericht op de voorbeeldfunctie die zij zou moeten hebben voor het Nederlandse volk. Zij moesten als een (aanvankelijk) kleine groep van geharde, zuivere, kortom ideale mannen een ommekeer teweeg brengen in de mentaliteit van het volk.

1.4.5.2 Nederlandse vrijwilligers in de Waffen SS aan het oostfront.

Van de West-Europese landen was het Nederland dat veruit het grootste contingent vrijwilligers voor de Waffen-SS leverde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vochten ongeveer 25.000 Nederlanders met de Duitsers, meestal in de SS. Er is discussie over het juiste aantal. Dr. In 't Veld van het RIOD, die de SS in Nederland heeft bestudeerd houdt het op 25.000. Veel van de vrijwilligers hebben dit niet overleefd, aantallen van de gesneuvelden zijn in de literatuur echter niet te vinden. Dat het er veel geweest moeten zijn blijkt wel uit de militaire geschiedenis van de regimenten waarin de Nederlanders dienden. Deze werden een paar keer vrijwel gedecimeerd in de strijd. Het hoge aantal gesneuvelden heeft twee belangrijke oorzaken. De SS-eenheden, die gezien werden als elitetroepen, werden meestal ingezet op de meest bedreigde posities aan het front en verder onderscheidde de strijdmethoden van de SS zich van het reguliere oorlogvoeren door een zekere mate van onverschilligheid ten aanzien van de dood, niet alleen die van anderen maar ook van henzelf. Tekenend hiervoor is het hoge aantal officieren, hoog en laag, dat omkwam. De kameraadschapsdiscipline ging bij de SS dus nog wat verder dan bij de Wehrmacht. Het aantal Nederlandse officieren in de 'Nederlandse' regimenten was klein, het kader werd gevormd door Duitsers die de controle niet uit handen wilden geven.

Over de vrijwilligers werd gezegd dat het grootste deel bestond uit meestal jonge avonturiers die eigenlijk a-politiek waren. De echte nationaal-socialistische idealisten zouden een minderheid vormen.

Schwing, leider van de Haagsche Mussert-garde, schreef in het begin van de oorlog Rost van Tonningen een brief vanuit het opleidingscentrum:

“60 % van de Hollanders is hooguit later als doodgewone soldaten te gebruiken. Dit is een bende avonturiers, onbruikbare in de maatschappij mislukte vervelende kerels, die de heele dag kankeren en de dienst ontlopen. Vele van hen gaan er na 6 maanden gelukkig uit, ongeveer 50%, doch ook de rest moet weggewerkt worden. Deze mensen zullen nooit en te nimmer iets van de 'idee' beseffen. Van de overige 40 % zijn er hoogstens 10 % goed. Hieronder verstaan we dan, dat zij de idee begrijpen of althans willen begrijpen. De overige 30 % zweren bij Mussert, Dietschland, willen bijv. onder geen voorwaarde tegen Engeland vechten, groeten alleen maar met Hou Zee, enz. “ (In 't Veld 317).

In de weinige interviews die met oud-SS 'ers zijn gehouden zijn het echter in praktisch alle gevallen de mensen met een ideaal die hun verhaal willen vertellen. Opportunisme is als

motivatie immers lastiger te verantwoorden. Over de beweegredenen die worden gegeven in de literatuur: idealisme en opportunisme, het verlangen naar heldhaftigheid, het ontlopen van het ouderlijk gezag, ontheemding, onnadenkendheid, avonturisme, rancune & verbittering valt bij nadere beschouwing te zeggen dat het vaak een combinatie van deze motieven geweest zal zijn die mensen over de streep trok..

Sytze van der Zee heeft in zijn boek *'Voor Führer, volk en vaderland'* een aantal verhalen opgetekend van SS'ers waarin dit amalgaam van motivaties duidelijk wordt.

Een van hen is afkomstig uit een gebied dat zeer zwaar onder de crisis heeft geleden, namelijk Zuid-Groningen.

'Bij mij heeft het milieu een belangrijke rol gespeeld. Ik kom uit een zeer linkse familie. Mijn vader stond links van de SDAP en in verband met de crisis was hij bijzonder gebeten op de regering, maar ook op Nederland. Toen de oorlog was begonnen, zei hij dan ook: We kunnen het nooit slechter krijgen dan we het hebben gehad. En werd lid van de NSB. Ik werd daarop naar Oostenrijk gezonden, want in die tijd kreeg je de verbroedering tussen Nederland en de Ostmark. [...] Drie maanden ben ik in Oostenrijk geweest en daar heb ik de smaak te pakken gekregen. De Hitlerjugend, de SA, dat maakte een enorme indruk op mij... Nadat ik weer naar Nederland was teruggekeerd, moest ik gaan werken. Ik was net veertien jaar en had alleen lagere school. Maar toen in Nederland de Germaanse Landdienst werd opgericht, heb ik me meteen aangemeld. Je kon dan bij een boer gaan werken. Ik kreeg een Jeugdstorm-uniform aan en werd met nog zo'n dertig, veertig jongens naar West-Pruisen gestuurd. Daar ben ik ook helemaal wild gemaakt met de Waffen-SS. Dat was natuurlijk het korps! Toen ik terugkwam - ik was intussen zestien jaar geworden -, heb ik me meteen aangemeld bij de Ergänzungsstelle (het wervingsbureau van de Waffen-SS) in Groningen. Praktisch zijn alle jongens die daar in West-Pruisen waren, naar de Waffen-SS, het Legioen of naar een ander Duits onderdeel gegaan.' (Van der Zee 163)

1.4.5.3 Standarte 'Westland'.

Naast de vier oudste SS-divisies werd in 1940 begonnen met de vorming van een vijfde, de Wiking-divisie. Deze zou bestaan uit vrijwilligers uit de veroverde 'Germaanse landen'. De SS had vrijwilligers nodig omdat in Duitsland zelf de rekrutering stagneerde, niet in de laatste plaats door tegenwerking van de Wehrmacht.

Eén van de drie infanterie-regimenten van de Wiking-divisie, 'Westland' bestond voornamelijk uit Nederlandse vrijwilligers. Zij vormden het oudste Nederlandse onderdeel van de Waffen-SS. Ondanks pogingen van de Nederlandse nationaal-socialisten om als onderdeel zoveel mogelijk Nederlands te blijven (men legde de eed af op Hitler als Germaans Führer en niet op Hitler als Duits staatshoofd) waren het juist de elite-divisies van de SS, waar Westland deel van uitmaakte, die als de harde kern van de nazi's werden gezien. Een eventueel behoud van Nederlandse identiteit was daaraan in de praktijk ondergeschikt.

De eenheid vocht met 'Wiking' in het zuiden van Rusland, bij de benedenloop van de rivier de Don, de Kaukasus, Charkow, Tsjerkassy, Warschau en Hongarije. Aan het eind van de oorlog capituleerde men in Oostenrijk voor de Amerikanen.

1.4.5.4 Standarte 'Nordwest'

Toen bleek dat in de Germaanse landen niet genoeg vrijwilligers te vinden waren voor de Waffen-SS die nodig waren in de komende strijd tegen Rusland, besloot Himmler de fysieke eisen voor de toelating aan te passen. Deze zgn. B-keus werd ondergebracht in de Standarte Nordwest, gelegerd in Hamburg en bedoeld voor Nederlandse en Vlaamse vrijwilligers. De wervingsmethoden en de toelatingseisen werden in de loop van de oorlog steeds meer aangepast aan de noodzaak soldaten op de been te brengen. In de latere fase van de oorlog pasten de Duitsers steeds meer ronselmethoden toe om aan mensen te komen.

1.4.5.5 Het Nederlands Vrijwilligerslegioen.

De mensen die zich bij de Waffen-SS vóór de aanval op Rusland in juni 1941 meldden, waren in principe bereid bij de komende invasie in Engeland tegen de Engelsen te vechten. Bij veel aanhangers van de NSB waren daar echter bezwaren tegen. Voor de strijd tegen de 'bolsjewisten' hoopten de Duitsers echter veel meer vrijwilligers te kunnen mobiliseren. Het anti-bolsjewisme had immers veel aanhang onder de Europese burgerij. Men hoopte via deze 'gerechtvaardigde strijd' toch nog de brede aanhang voor het nationaal-socialisme te vinden in de veroverde landen. Voor dit doel werd in Nederland het Legioen opgericht. In de eerste initiatieven hiertoe stelde men zich voor dat dit zou kunnen uitgaan van het Nationaal Front, de NSB, NSNAP en de Nederlandse Unie gezamenlijk. De Duitsers wilden graag dat het een zo breed mogelijk Nederlands initiatief was, althans dat het daar voor de buitenstaander op leek. Op die manier hoopte men de voor de Nederlanders blijkbaar kwalijke reputatie van de NSB enigszins te kunnen omzeilen. Het liefst zag men het als een voor iedereen zichtbaar Europees belang dat gediend werd met de strijd tegen het bolsjewistische Rusland. Uiteindelijk weigerde de leiding van de Unie om mee te werken en bleef het een Duits en Nederlands nationaal-socialistische onderneming. Voor een zo groot mogelijke werving probeerde men het Legioen wel zo Nederlands mogelijk voor te stellen. Men vond bijvoorbeeld voor de leiding de oud chef-staf van het Nederlandse leger, H.A. Seyffardt, bereid deze op zich te nemen. Met zijn naam en gezag hoopte men op duizenden vrijwilligers. Seyffardt's reputatie trok echter geen nieuwe grote groepen, integendeel zijn reputatie ging aan deze collaboratie ten onder (in februari 1943 werd hij door het verzet omgebracht). In de praktijk wilde de SS de leiding niet daadwerkelijk aan Nederlanders overlaten, daarvoor vertrouwde men ze te weinig en had de SS zelf er te veel belang bij om de troep in te lijven. Mussert liet zich echter graag wijsmaken dat dit nu echt een Nederlands regiment zou zijn. Hij riep zijn aanhang op om zich te melden, wat velen ook deden. Zo had de NSB nog enige tijd de illusie het initiatief te kunnen houden in het Legioen maar in de praktijk (uitrusting & bevoorrading, logistiek, tactische inzet, etc) was dit natuurlijk volkomen op de Duitsers aangewezen. De enige concessie van de Duitsers was dat de commando's in het Nederlands gegeven mochten worden en in de praktijk kwam ook daar niets van terecht.

In't Veld hierover:

'In wezen dachten zeer veel Duitsers in de Waffen-SS niet anders dan in de Wehrmacht over buitenlanders in hun gelederen. Schouderophalend accepteerden zij die vrijwilligers als het kanonnenvoer, dat de Ergänzungsstellen (opleidingscentra) hen toevoerden: de samengeraapte horde – dat waren de vrijwilligers inderdaad, maar dat is de andere te bespreken zijde van de medaille – boezemde hun eerder weerzin dan enthousiasme in.' (In 't Veld 349) *'Für jeden Fremdländische, der fällt, weint keine deutsche Mutter'* (312).

Eenmaal in opleiding bleek de volkomen onverschilligheid van de Duitsers tegenover de vrijwilligers: *'De ideëel gemotiveerde vrijwilliger had geopteerd voor een Nederlandse eenheid, broederlijk samen met de Duitsers strijdend tegen wat hij als het afschuwelijke bolsjewisme beschouwde. Hij kwam terecht in een volslagen Waffen-SS sfeer, waar hij door de Duitse SS-onderofficieren als minderwaardig vee werd behandeld - en temidden van Nederlandse 'kameraden', die moreel vaak minderwaardig waren.'* (In 't Veld 353) De selectie bij de rekrutering stelde in de praktijk nl. niet zoveel voor, eigenlijk keurde men nagenoeg alles en iedereen goed: jongens van 16 jaar, mannen van 50, mensen met lichamelijke gebreken, avonturiers, carriërzezoekers, werklozen, oud-militairen die niet zonder kazerne konden leven; lieden met nog andere, diverse redenen om Nederland te ontvluchten: een mislukt huwelijk, moeilijkheden met justitie. Zeer velen, zo niet de meeste van de legionairs, die in Nederland met justitie in aanraking waren geweest, kregen, vroeger of later, weer te maken met de SS-krijgsraden wegens desertie, ongehoorzaamheid, diefstal, bedrog, etc. (In 't Veld 356) Daartussen waren er natuurlijk ook de idealisten, die echter voor het overgrote deel door de Duitsers op een lijn gesteld werden met hun opportunistische kameraden.

Het resultaat was, dat juist overtuigde NSB-ers, die zich een ideaal beeld van het nationaal-socialisme hadden gevormd, en dat vroeger hadden geprojecteerd op Duitsland en op alles wat Duits was, nu het meest verbitterd werden. Bij deze categorie vrijwilligers gebeurde dat in een hevige mate, door de directe confrontatie met de Duitse meerderen in de Waffen-SS. In het legioen begon zich al tijdens de opleidingstijd in Arys een anti-Duitse geest te verspreiden. *'Hoe komt het Toon'*, schreef een NSNAP-lid in Nederland in augustus 1942 aan een Nederlands legioensofficier, *'dat verschillende N.S.B.-kameraden die hier nu blijven, nadat zij een tijd aan het front geweest zijn zoo anti en scheldend terugkomen?'* Dat het nooit tot een openlijke, massale breuk tussen de legionairs en de SS gekomen is, is toe te schrijven aan het feit dat de sprong naar de overkant te groot was. Voor de vrijwilligers aan het oostfront kwam daar nog een factor bij. De legionairs mochten gedurende de gehele bezetting tijdens hun verlof in Nederland bij honderden tegelijk hun klachten bij de NSB deponeren. Juist de zware gevechten aan het oostfront, de ontberingen en de ellende daar, deden een bepaalde band ontstaan tussen Nederlandse en Duitse militairen in het legioen.

De SS-leiding deed halverwege de oorlog pogingen om de diverse vrijwilligerseenheden uit de Germaanse landen onder te brengen in een SS legerkorps bestaande uit twee divisies. Dit had allerlei militaire en politiek-ideologische voordelen. Zo ontstond op papier het Germaans SS-Panzer-Korps waarin de Panzergrenadier-divisie Nordland, de Wiking-divisie, en nog wat kleinere eenheden die onder bevel van SS Generaal Steiner werden gebracht. In de praktijk werd Wiking voortdurend ergens anders ingezet en de rest van het pantserkorps bleef onderbemand en te onvolledig uitgerust om als zodanig slagvaardig te kunnen zijn. In augustus 1943 werd men ingezet tegen de partizanen in Kroatië. Volgens In 't Veld zijn hierbij in de bronnen geen aanwijzingen van oorlogsmisdaden te vinden. Er zijn echter sterke vermoedens dat het een genadeloze strijd is geweest (van beide kanten). In december '43 werd het korps naar de omgeving van Leningrad overgeplaatst, in '44 naar de Narwa waar zware verliezen werden geleden. In de daarop volgende maanden trok het korps zich in zware gevechten terug door Estland en Letland, betrok stellingen achter de Oder en werd tenslotte in april '45 in Berlijn vernietigd door de Russen.

1.4.5.6 De Landstorm.

Dat het verblijf aan het oostfront hard en riskant was drong snel tot Nederland door. Meer succes hadden de Duitsers dus met de werving voor SS-eenheden die in Nederland zouden blijven.

Voor de buitenbewaking van de concentratiekampen werd in 1941 het Wachbataillon Nordwest opgericht. Dit gaf 'de voordelen van een baan bij de SS' zonder het risico van het front. Dat dit werk mensen aantrok die weinig scrupules hadden mag duidelijk zijn. In de dagelijkse praktijk van de bewaking had men er geen moeite mee gevangenen die te dicht bij het hek kwamen neer te schieten, dit leverde immers drie dagen verlof en extra sigaretten en drank. Ook was men betrokken bij de honderden executies. In 1944 werd het bataljon ingezet bij de strijd om Arnhem en werd daarbij voor een groot deel vernietigd. De resten ervan werden ingezet op de Veluwe tegen verzetsorganisaties en onderduikers. In november '44 werd het bataljon opgenomen in de Landstorm die in 1943 was opgericht 'voor den afweer van buitenlandse en binnenlandse vijanden binnen Nederland'. Ook deze organisatie gaf Mussert even het idee dat hij misschien toch een eigen, nationaal, leger zou kunnen krijgen. Rauter had er echter geen ander bedoeling mee dan zoveel mensen onder het bereik van de SS te krijgen en de Landstorm bood gewoon een vorm van rekruteren meer: geen front, wel voordelen. In oktober '43 telde de Landstorm 2400 man, in mei '44 waren er 3400, waarvan zo'n twee/derde lid was van NSB. De manschappen waren alle Nederlander; de officieren waren weer overwegend Duits, al werd er wel wat meer werk van gemaakt ook Nederlanders de leiding te geven.

Aanvankelijk waren de manschappen reservisten en was er een kern die paraat was. In mei '44 werd echter iedereen door Rauter gemobiliseerd. De SS zag het als de belangrijkste taak van de Landstorm om tegen opstandige bewegingen achter het front en verspreide luchtlandingen van geallieerde eenheden te strijden.

In '44 waren er drie bataljons: in 's Hertogenbosch, Veenendaal en in Groningen. Verder was er een compagnie, bestaande uit leden van de Jeugdstorm, in Roermond.

Op 5 september, Dolle Dinsdag, bleven de geallieerden steken bij het Albert-kanaal in België. Daar bouwden de Duitsers snel een tegenfront. Hier, bij Hasselt, werd ook de Jeugdstormcompagnie ingezet, die daarbij belangrijke verliezen leed: van de 160 man keerden er 40 terug. Twee weken later werd de compagnie al weer ingezet tegen de geallieerden bij Arnhem. Na de slag bij Arnhem, toen duidelijk werd dat een doorbraak van het front voorlopig van de baan was, werd de Landstorm gebruikt voor de verdediging van de Veluwe en de IJssel. Rond deze tijd werd het Wachbataillon aan de Landstorm toegevoegd en zocht men verder uitbreiding door stevig te ronselen. In 1945 werd de inmiddels tot 'divisie' gepromoveerde Landstorm gelegerd tussen Zaltbommel en Heesum. In deze periode werd een slechte reputatie gevestigd omdat men zonder vorm van proces burgers die zich in het Sperrgebiet bevonden, executeerde. In de laatste fase van de oorlog vocht men toch nog fanatiek: men had niets meer te verliezen en over de afrekening maakte men zich geen illusies. Van 't Veld over dit soort fanatisme: *'[...] ontelbare jonge fanatieke SS-officieren vooral streden en terroriseerden tot het laatst, de SS-generaals (Steiner en Wolff) gaven er in het algemeen de voorkeur aan zichzelf en hun mannen in krijgsgevangenschap te laten brengen, en zo in leven te houden.'* (385).

1.4.6 De Landwacht

Eind 1943 werden er zoveel aanslagen op collaborateurs gepleegd, dat de NSB leden om wapens vroegen. Dit kwam Rauter wel uit. Hij zag in de verzetsdaden het begin van een partizanenstrijd. De Nederlandse politie was te onbetrouwbaar in de bestrijding en zijn eigen politiediensten waren daarvoor te beperkt. Ook dit was dus weer een mogelijkheid voor hem om mannen onder de wapenen te krijgen. Daarom stelde hij de NSB-leiding voor, de mannelijke leden van 17 tot 55 jaar te organiseren in een zelfverdedigingsorganisatie, die door hem met jachtgeweren zou worden uitgerust en bepaalde politionele bevoegdheden zou krijgen. Dit leek Mussert een goed idee, dit zou *zijn* zelfbeschermingskorps worden. Na discussies met de Duitsers over de uniformen en rangen ging de Landwacht in maart 1944 van start. De mensen die zich nu als Landwachter het meest nadrukkelijk gingen manifesteren, waren veelal degenen die hun nieuwe machtspositie gebruikten om zich tegenover hun omgeving, door wie zij zich zo afgewezen voelden, eens goed te laten gelden. 'Jan Hagel' werden ze al snel genoemd vanwege de jachtgeweren en het vaak schofterige optreden. De Landwacht werd berucht door machtsmisbruik, willekeur, diefstal en roof. Vooral na de septemberdagen van '44 ging men meer over tot razzia's op onderduikers in samenwerking met de SD, het opsluiten en mishandelen van gevangenen en het terroriseren van de omgeving. Daarmee werd de Landwacht in praktische zin de hulppolitie van de SD. Over het algemeen was de Landwacht in ieder geval tot september '44 een NSB-organisatie in die zin dat de gewone NSB-ers er de toon aangaven. De SS invloed werd echter al snel sterker door de koppeling aan de Ordnungspolizei en doordat men in de laatste fase van de oorlog geneigd was zich meer aan Rauter en de SS te conformeren, het werd immers steeds meer er op of eronder. Met deze toenemende invloed werd de organisatie ook meer gemilitariseerd. De Landwacht werd in bataljons en compagnieën ingedeeld en het jachtgeweer werd vervangen door een legergeweer. Dit hield ook in dat de Landwacht dreigde te worden ingezet bij de strijd tegen de naderende geallieerden. Dat daar uiteindelijk weinig van is terechtgekomen is het gevolg van de tegenzin die er bestond bij de massa van de landwachters zelf.

In veel opzichten laat de geschiedenis van de Landwacht de verwording van de NSB nog eens duidelijk zien. Alle collaborerende organisaties zagen zich geconfronteerd met toenemend verzet en met verharding van de strijd: de oorlog dreigde verloren te worden en de bezetter toonde zich steeds verbeterer om het tij te keren. Die strijd konden ze niet alleen voeren, de hulp van collaborateurs was onmisbaar. Dat men zich ook met de misdaden van het regime verbond werd zo steeds concreter. Voor een gedeelte van de collaborateurs, die zich nog niet hopeloos gecompromitteerd hadden, d.w.z. niet zelf misdaden op het geweten

hadden, betekende dit dat men zich steeds meer onttrok aan de organisatie waarvan men deel uitmaakte. Zo probeerde men op afstand te blijven en geen verantwoordelijkheid op zich te laden. Voor het andere gedeelte, de mensen die hun lot wel verbonden zagen met de bezetter, betekende dit een verder afglijden in morele zin. Dit werd in het georganiseerde verband van de Landwacht wel heel erg zichtbaar.

Een ander voorbeeld daarvan gaven de 'Silbertanne' moorden. Dit was een rechtstreekse represaille voor de aanslagen van het verzet. SD en Nederlandse SS'ers pleegde na een aanslag als wraak een moord op een willekeurige iemand die als anti-Duits gezind bekend stond. Ook Mussert en Van Geelkerken, de gematigden, wisten dit en keurden dit goed.

1.5 Dolle dinsdag en daarna

In 1944 'had elke NSB'er gemiddeld omstreeks tachtig hem min of meer vijandig gezinde andere Nederlanders tegenover zich'(De Jong 10a-185). Al in eerdere jaren werd de NSB 'ers te verstaan gegeven dat er een moment van afrekening zou komen, een Bijltjesdag. In hoeverre dit reëel was is de vraag, het dreigen was voor een lange tijd het enige dat men tegen de collaborateurs kon doen en daar leefde men zich dan ook in uit. Ook Radio Oranje meldde dat iedereen die zich aan de zijde van de vijand geschaard had berecht zou worden. De illegale pers had in vrijwel iedere publicatie een klein katern toekomstig leedvermaak:

*'[...] Leidertje, nu komt het kwaadste
wie de wind zaait, oogst de storm.
Steek gerust je in je laatste
operette-uniform!
Dacht jij van de Mof t'ontvangen
Leiderschap voor landverraad?
Strakjes zullen wij je hangen
In het pak van een Duits soldaat!'*

(de Jong 10a 1^e helft 190):

Strakjes zullen wij je hangen. En voor wie van de collaborateurs zou dat niet kunnen gaan gelden? In ieder geval wisten de collaborateurs zelf heel goed wát er inmiddels te verrekenen viel, al voelde men zich niet voor alles verantwoordelijk.

Eind augustus en begin september maakten de geallieerden opeens grote vorderingen met de veroveringen in Frankrijk en België. Met een aantal doorbraken werden grote delen van het Duitse leger op de vlucht gejaagd. Deze bereikten in de eerste dagen van september de Nederlandse grens. Kennelijk was men in zo'n grote haast vertrokken dat voor de normale Duitse discipline en ordelijkheid geen ruimte meer was. De troepen gaven een chaotische en soms paniekerige aanblik. Dit kon niet anders betekenen dan dat de geallieerden op het punt stonden door te breken om binnen afzienbare tijd ook Nederland te kunnen bevrijden. De haast en wanorde van het terugtrekkende leger sloeg snel over op de collaborateurs en de bezettende Duitsers.

De Rijksduitsers in Nederland, zo'n 35.000 mensen werden grotendeels op 4 september op last van de autoriteiten geëvacueerd. Dit bevestigde het collaborerend deel van de natie in haar ergste vermoedens: de tijd was gekomen! Op dinsdag 5 september verzamelden zich grote groepen bij de stations. De leiding van de NSB had echter nog niets geregeld, of was zelf al vertrokken, zoals in Limburg. Uiteindelijk hernam men zich en regelde men met de Duitsers dat er extra transport kwam voor vervoer naar het oosten. De NSB vaardigde uit dat het transport was voorbehouden aan de vrouwen en kinderen. De mannen zouden zich beschikbaar moeten houden voor dienst in de Landstorm, voor zover men nog niet onder de wapenen was. Voorzover men er onderuit probeerde te komen door mee te vluchten met de vrouwen en kinderen werd men onderweg uit de treinen gehaald. De dienstneming was een voorwaarde van Rauter voor het beschikbaar stellen van de treinen. Al met al brachten zo'n 40 treinen en ander vervoer ruim 35.000 mensen naar het gebied rond Lüneburg en nog

eens 30.000 in andere gebieden. Dit betekent dat ongeveer de helft van de collaborateurs was gevlucht.

De treinreizen werden begeleid, zoals in de ervaringen beschreven zal worden, met beschietingen door geallieerde vliegtuigen. De eerste de beste trein die uit Amsterdam vertrok bijvoorbeeld werd al bij Diemen beschoten, waarbij er 36 doden en tientallen gewonden vielen.

Over de reis is verder in een ander deel van dit overzicht geschreven vanuit de ervaringen die de kinderen zelf hebben opgedaan. We zullen ons hier beperken tot wat meer feiten en omstandigheden.

Het meeste van die omstandigheden weten we eigenlijk alleen over de omgeving van de Lüneburg, (Hannover e.o.)

In dit gebied waren eind '44 al honderdduizenden vluchtelingen uit de gebombardeerde Duitse steden, de ruimte om mensen op te vangen was dus beperkt. Na een beginperiode waarin men provisorisch werd ondergebracht in scholen, kazernes, in sporthallen en andere gebouwen, werd men uiteindelijk bij particulieren ingekwartierd (de helft) of ondergebracht in geïmproviseerde kampen.

De lokale bevolking was niet al te opgetogen over het onverwachte bezoek, men stelde zich vaak stug op. De meeste Nederlanders spraken ook geen Duits, hetgeen het contact natuurlijk niet bevorderde.

Voor de meeste vluchtelingen gold ook dat zij toch al in een verslagen en gestresste toestand waren. Men was gevlucht, verkeerde in deplorabele omstandigheden en de toekomst bood geen hoopvol perspectief.

Bovendien was men in haast gevlucht, wat betekende dat men niet veel bij zich had. Men kwam kleding en vooral schoeisel tekort en dat was met de naderende winter zorgwekkend. De omstandigheden in de kampen waren primitief, de sanitaire voorzieningen vaak ontoereikend en vooral in het begin sliep men gewoon op stro op de grond. Aan die situatie werd eigenlijk niet veel verbeterd. Uit de eerste verslagen, na een paar weken, komt een treurig beeld naar voren. Men was veelal vervallen tot apathie, of men 'maakte moeilijkheden'. Een groot deel van de gevluchte families hoorden bij de opportunisten onder de collaborateurs, mensen die dus in meerdere opzichten op het verkeerde paard gewed bleken te hebben en die vaak ernstig teleurgesteld en rancuneus waren.

Er was ook wel reden tot ontevredenheid. Het eten was bijzonder karig, men kreeg meestal niet meer dan wat waterige soep en wat brood (waar niet zelden de schimmel op stond) en de medische verzorging ontbrak nagenoeg. Daarvan werden vooral de zuigelingen en kleine kinderen het slachtoffer. Men schat dat er enkele honderden het verblijf in Duitsland niet hebben overleefd.

Ondertussen was de SS actief met het ronselen van jongeren die al onder de wapenen gebracht zouden kunnen worden.

Degenen die konden werken werden daartoe verplicht, soms onder omstandigheden die gelijkgesteld waren aan die van de krijgsgevangenen in Duitsland, met dit verschil dat ze er gewoon voor betaald werden.

In de loop van oktober drong het tot Mussert door hoe het er voor stond met de vluchtelingen. Hij zond een medewerker die de situatie moest proberen te verbeteren. Dit mislukte, zodat de NSB-leiding tegen het eind van '44 besloot om de terugkeer te bevorderen. Door het Ardennen-offensief kon men pas in januari voldoende vervoer organiseren om de repatriëring in gang te zetten. De meeste van deze repatrianten werden in de noordoostelijke provincies ondergebracht.

1.6 Winter '44 en voorjaar '45

Na Dolle Dinsdag is de NSB als partijorganisatie eigenlijk van de kaart verdwenen. Natuurlijk functioneerden de NSB 'ers in diverse overheidsfuncties en dat bleven ze ook doen, zoals er ook veel NSB 'ers op de een of andere manier dienst deden voor de SS, de Wehrmacht of een politiedienst, maar van een nationaal-socialistische beweging was geen sprake meer.

De desintegratie van de partij voltrok zich in een reeks van onderlinge conflicten waarbij iedereen in elkaar teleurgesteld raakte, met als sprekend voorbeeld de breuk tussen Mussert en zijn tweede man Van Geelkerken, die uiteindelijk ook voor de SS-richting leek te kiezen. Intussen was de bezetting in Nederland in een dramatische fase terechtgekomen. Met het naderen van de geallieerden werden de Duitsers meedogenlozer en verbeterer in hun strijd. Een wapenstilstand, laat staan een voortijdige overgave leek uitgesloten. In het algemeen kan gezegd worden dat de harde SS-lijn aan het eind van de oorlog allesbepalend was voor de Duitse activiteiten en maatregelen. Ook aanvankelijk gematigden werden gedwongen tot radikaliserende en een alles of niets houding. Met desastreuze gevolgen. In het laatste jaar van de oorlog raakte veel meer mensen, zo niet iedereen in het noorden van Nederland, ofwel direct betrokken bij de strijd of in ieder geval bij de gevolgen ervan. Er ontstond een noodtoestand die begon met de bevrijding van Zuid-Limburg door de geallieerden. Hiermee viel de aanvoer van steenkool naar het westen stil. Daarnaast kwam er in opdracht van het geallieerde opperbevel een door de Nederlandse regering in Londen op 17 september uitgeroepen spoorwegstaking. Deze moest bijdragen aan de ontregeling van de Duitse troepen zodat het offensief dat bij Arnhem gestart was meer kans van slagen kreeg. Dit belemmerde alle vervoer van brandstof en voedsel naar het westen nog meer. Vervolgens was er de reactie van de Duitsers: men kondigde voor zes weken een embargo op de aanvoer van voedsel naar het westen af. Verder werd 6% procent van het cultuurland onder water gezet, kwamen er nieuwe evacuatieplaatsen waarbij meer dan 200.000 mensen betrokken waren. Al eerder was door de Duitsers besloten uit tactische overwegingen tot allerlei vernietiging over te gaan. De haveninstallaties in Rotterdam en Amsterdam werden opgeblazen of ontmanteld. Bruggen en wegen werden vernield. Kanalen versperd, luchthavens onklaar gemaakt. Installaties en voorraden werden naar Duitsland afgevoerd en er werd op grote schaal overgegaan tot confiscatie van vervoersmiddelen: binnenvaartschepen, autobussen en trams, auto's, motoren, en ieders fiets. De textielreserves werden afgevoerd, verder 43.000 paarden, 90.000 koeien, 94.000 varkens, karren, veevoer, 60.000 machines uit 4000 bedrijven, vrijwel al het rollend materieel van de Spoorwegen. Tenslotte gingen ook de individuele bezetters en collaborateurs op grote schaal over tot plunderingen en 'inbeslagnames'.

Met het begin van de herfst werden vrijwel alle huizen in Utrecht, Noord- en Zuid-Holland, afgesloten van gas en elektriciteit. De watertoevoer werd gelimiteerd.

Verder werden tienduizenden gedwongen ingeschakeld bij het aanleggen van verdedigingswerken (de zgn. spitters) en werden nog eens tienduizenden gedwongen tot dwangarbeid in Duitsland. In totaal zo'n 140.000 mannen waarvan er meer dan 1000 zijn omgekomen. Daartoe werd op grote schaal overgegaan tot het houden razzia's onder de bevolking, waarbij werd bedreigd gijzelaars dood te schieten als men zich niet zou melden. Dat dit zou gebeuren hoefde men niet te betwijfelen: er waren al executies geweest, waarbij men de lijken ten voorbeeld op straat liet liggen. Meer dan 100.000 gezinnen moesten als gevolg van de razzia's in de komende winter de man in huis missen, terwijl de mannen die waren ontkomen moesten onderduiken.

De spertijd werd vervroegd tot 8 uur 's avonds. Degene die zich dan nog buiten bevond kon bij de geringste misstap doodgeschoten worden.

Zo begon een van de meest rampzalige winters in de Nederlandse geschiedenis. Bovenop alle ontberingen en wantoestanden was deze winter ook nog eens uitzonderlijk streng. Voor drie-en een half miljoen mensen dreigde verhogering en het einde van de oorlog was nog lang niet in zicht. De Duitsers hielden immers nog steeds stand aan het front, er waren geruchten over wonderwapens, en de wreedheid waarmee zij de totale oorlog voerden kon wel eens doorslaggevend blijken te zijn.

De verbrandingswaarde van de rantsoenen, in oktober gedaald tot 1300 calorieën per dag, in november tot 950, in december tot 550, in januari tot 460, kwam in februari op het dieptepunt te liggen van 340. Op de bonnen had men in het westen van het land per week recht op het voedsel dat men in normale omstandigheden per dag had moeten krijgen; en die geringe

hoeveelheid was soms niet eens in de winkels verkrijgbaar. Daar kwam de kwelling van koude en kilte nog bij en het urenlang in de rij staan bij de winkels en de centrale gaarkeukens (eind februari deden dat meer dan een miljoen van de drie-eneen-half miljoen stadsbewoners in het westen). Men probeerde het noodkacheltje brandend te houden; daarvoor werd in wellicht een tiende van de woningen in de steden en dorpen in het westen de binnenbetimmering geheel of gedeeltelijk gesloopt. Die afbraak symboliseerde de afbraak van het dagelijks leven, zoals de van hun bomen beroofde lanen, pleinen, grachten en parken, de van hun brandbaar oppervlak ontdane straten en paden, de stinkende vuilnishopen die overal lagen en de epidemische verbreiding van schurft en hoofdluis tekenend waren voor de afbraak van de geordende samenleving.

De schatting is dat de hongerwinter in het westen direct en indirect minstens 22.000 mensenlevens heeft geveerd en dat één op de vijftien stadsbewoners korte of lange tijd aan de hongerziekte heeft geleden.

Voeg bij dit beeld van het laatste jaar de toegenomen en openlijke terreur van de Duitsers en collaborateurs, de represailles, het standrecht, de wegvoeringen, naast het steeds concretere besef dat het joodse deel van het volk verdwenen was om niet meer terug te komen en we kunnen ons een begin voorstellen van de houding van de meeste Nederlanders tegenover de collaborateurs op het moment dat de bevrijding eindelijk kwam. Dat de gewone NSB'ers in het westen net zo goed honger hadden geleden, deed toen niet meer terzake.

1.7 De arrestaties

Toen Nederland in 1944 en 1945 werd bevrijd van de Duitse bezetters klonk overal de eis dat de Nederlanders, die met de vijand hadden gesympathiseerd en hem op welke manier dan ook hadden gesteund, zouden worden bestraft. De regering in Londen beloofde via de radio een 'snelle, strenge en rechtvaardige' berechting: 'wij vangen hen allen.'. In bevrijd Nederland voegde men de daad bij het woord - en al spoedig waren de problemen niet meer te overzien. De door oorlogsgeweld en voedseltekorten geteisterde bevolking was ontevreden over de zuivering en eiste krachtiger optreden van het bestuur, terwijl arrestatieploegen uit de illegaliteit zonder formele bevoegdheid daartoe op grote schaal politiek verdachte personen oppakten. In het bevrijde deel van Limburg zaten inmiddels ongeveer 6000 mensen gevangen, hetgeen met wantoestanden en pesterijen gepaard ging.

Het Militair Gezag probeerde doortastend op te treden en stelde zich daarbij op het standpunt dat het beter was nu fouten te maken die later hersteld konden worden, dan dat de bevolking het recht in eigen hand ging nemen omdat men vond dat de collaborateurs te slap werden aangepakt. Terecht was men bang dat het tot lynchpartijen zou kunnen komen, zoals dit in Frankrijk en België al wel was gebeurd.

De arrestaties en zuiveringen liepen in de maanden september 1944 - mei 1945 niettemin flink uit de hand. In de later bevrijde delen van het land ging het al niet veel beter. Terwijl nationaal-socialistische kopstukken als Mussert en Blokzijl aanvankelijk op ordelijke wijze werden ingerekend, werden ten gevolge van 'wilde' arrestaties tienduizenden opgepakt en onder vaak zeer slechte omstandigheden gevangen gezet.

Evenals de zuivering had de bijzondere rechtspleging bij aanvang te lijden van de chaotische omstandigheden tijdens het Militair Gezag. Toch kon in augustus 1945 de tevreden slotsom van een hoge functionaris van het MG luiden: *'de bijltjesdag is niet gekomen!'* Het hoofd van de sectie Politie in het district 's-Hertogenbosch betoogde dat het arrestatiebeleid van het MG en van de Binnenlandse Strijdkrachten had voorkomen dat de door rechteloosheid en oorlogsgeweld geteisterde burgers bij de bevrijding het recht in eigen hand namen en een bloedbad aanrichtten. Uit getuigenissen, verslagen en foto's uit de bevrijdingsdagen blijkt wel dat de arrestaties vaak het karakter van een volksgericht aannamen. Als landverraders beschouwde personen werden door buurt- of plaatsgenoten gehoond, getreiterd of kaalgeknipt. De NSB'er H. C. van Maasdijk, die tegen het eind van de oorlog plaatsvervangend burgemeester van Den Haag was geworden, heeft in zijn memoires beschreven hoe hij onder grote belangstelling op een vrachtauto werd geladen. Hij voegt

daar echter met enig recht aan toe: *'Ware ik in soortgelijke omstandigheden in Frankrijk, ook in België denk ik, terecht gekomen, dan waren geen herinneringen van mij verschenen.'* Nederland heeft inderdaad geen bloedbad gekend. De wraakzucht tegen echte en vermeende handlangers van de vijand heeft in de bevrijdingsdagen wel tot incidentele moorden geleid. In de daarop volgende maanden vielen in de bewaringskampen als gevolg van schietpartijen nog tussen de veertig en vijftig doden onder de gevangenen. Gerechtelijke instanties spraken 152 doodvonnissen uit, waarvan er in totaal 40 zijn geëxecuteerd.

In vergelijking met andere Westeuropese landen zijn deze cijfers tamelijk gematigd en getuigen zij van een afrekening die in ieder geval weinig bloedig was. In Frankrijk zijn daarentegen rond de bevrijding misschien wel tienduizend 'collabos' omgekomen door aanslagen, standrechtelijke executies en volksgerichten, terwijl in België in de overgangsfase eveneens enkele honderden slachtoffers vielen. In Frankrijk is het aantal 'officiële' doodvonnissen door de lynchjustitie waarschijnlijk sterk gedrukt: het waren er 2835 (plus 3910 bij verstek), waarvan er 767 zijn uitgevoerd. In België spraken de militaire rechtbanken niet minder dan 4170 maal de doodstraf uit, die echter in slechts 230 gevallen werd voltrokken. In Noorwegen en Denemarken, landen met een veel kleinere bevolking dan Nederland viel het aantal executies in dezelfde orde van grootte als hier: in Noorwegen werden 37 van de 45 doodvonnissen ten uitvoer gebracht, in Denemarken 46 van de 112. De afrekening was in Nederland misschien niet bloedig, maar men heeft zich hier in de eerste maanden na de bevrijding wel afgereageerd door een ware arrestatiewoede. Deze heeft zeker niet ondergedaan voor die in andere, vergelijkbare landen en zij had tot gevolg dat tussen de 120.000 en 150.000 mensen kortere of langere tijd in bewaringskampen hebben doorgebracht. Door de administratieve chaos waarmee de massale arrestaties gepaard gingen, konden de statistieken van het ministerie van justitie slechts een onvolledig beeld van de werkelijkheid geven. Volgens deze cijfers waren op 15 mei 1945 - dus voornamelijk in het Zuiden en Oosten - bijna 25.000 politieke gevangenen geregistreerd. Dit aantal zou in het eerste halfjaar na de bevrijding oplopen tot een top van 96.044 geregistreerde personen. Op 15 oktober 1945 waren er 91 kampen in gebruik, een aantal dat nog tot in totaal 130 zou groeien. Ten behoeve van bijzondere rechtspleging werden ruim 450.000 dossiers aangelegd. Een 'min of meer uitgebreid' justitieel onderzoek volgde in het geval van ongeveer 165.000 personen .

Bij de regering in Londen had niemand bedacht dat er bij de arrestaties ook rekening gehouden moest worden met de kinderen van de betrokkenen. Daar werd men in Limburg voor het eerst mee geconfronteerd. In zekere zin is het in het voordeel geweest van de kinderen van de collaborateurs in het noorden dat er in de periode tot mei '45 vast wat ervaring opgedaan kon worden met het zoeken van opvang. Voor de kinderen die niet bij familie konden worden ondergebracht moest opvang geregeld worden, thuis konden ze niet blijven. Na een chaotische periode waarin er allerlei geïmproviseerd onderkomen werd georganiseerd door de Stichting Jeugdzorg Zuid-Limburg realiseerde men zich dat de opvang van de kinderen een structureel probleem vormde. Men richtte het Bureau Bijzondere Jeugdzorg op dat de opvang van de kinderen van collaborateurs landelijk zou gaan organiseren en coördineren.

Literatuur:

- Dr. L. De Jong Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Martinus Nijhoff. Den Haag 1980.
- Dr. Peter Romijn. Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met de foute Nederlanders. Olympus/Contact 2002.
- Chris van de Heijden. Grijs verleden. Contact Amsterdam/Antwerpen 2001.
- Dr. N.K.C.A. In 't Veld. De SS en Nederland. Sijthoff. Amsterdam 1976.
- Arnout van Koeveringe. Voor jong Nederland ruim baan!
Lichamelijke, geestelijke en sociaal-emotionele opvoeding binnen de Nationale Jeugdstorm 1934-1945.
Doctoraal scriptie Maatschappij Geschiedenis. Rotterdam 2003.
- Gonda Scheffel-Baars en NSB-kinderen in tehuizen. Doctoraalscriptie UvA 1988.
- Paul Mantel.
- Sytze van der Zee. Voor Führer, volk en vaderland. De SS in Nederland. Sijthoff / Alphen a/d Rijn 1979.
- Dr. J.C.H. Blom. Crisis, bezetting en herstel.
Tien studies over Nederland 1930-1950.
- Jan Meyers. Nijgh & Van Ditmar. Den Haag 1989.
Mussert. Een politiek leven. De Arbeiderspers Amsterdam 1984.

HOOFDSTUK 2 STICHTING WERKGROEP HERKENNING

2.1 Doelstellingen

De doelstellingen van de Werkgroep zijn:

- het bevorderen van hulpverlening aan hen die in hun persoonlijke en maatschappelijke leven moeilijkheden ondervinden, doordat in de Tweede Wereldoorlog een of beide ouders of grootouders aan de kant van de bezetter stonden en aan hen die tijdens of kort na de oorlog geboren zijn als kind van een Nederlandse moeder en een Duitse militair
- het geven van bekendheid aan de problematiek van deze groeperingen

De Werkgroep is niet verbonden aan enige politieke partij, levensbeschouwelijke stroming of kerkelijk genootschap.

De Werkgroep distantieert zich nadrukkelijk van iedere vorm van en sympathie voor (neo-)fascisme en (neo-)nazisme.

2.2 Definiëring van de doelgroep

De doelgroep wordt gevormd door hen die in 1928 of later geboren zijn en aan het eind van de oorlog nog niet de leeftijd van achttien jaar hadden bereikt. Degenen die eerder geboren zijn (tussen 1924 en 1928) kunnen alleen binnen de Werkgroep aan activiteiten deelnemen als duidelijk is, dat zij niet actief in enige vorm van collaboratie geparticipeerd hebben, of dat zij, indien zij tot collaboratie gedwongen zijn geweest, zich daar nadrukkelijk van hebben gedistantieerd. Kleinkinderen van 'foute' Nederlanders behoren ook tot de doelgroep.

2.3 (Leeftijds)categorieën

In de Werkgroep worden vier categorieën onderscheiden, die gedeeltelijk met de leeftijd samenhangen:

- zij die de oorlog bewust meegemaakt hebben (geboren voor 1941/43)
- zij die de oorlog wel hebben meegemaakt, maar er geen bewuste herinneringen aan hebben (geboren tussen 1942/43 en mei 1945)
- zij die na de oorlog geboren zijn en de oorlog dus niet aan den lijve hebben ondervonden
- zij die geboren zijn uit een relatie van een Nederlandse moeder met een Duitse militair

De indeling is gemaakt omdat de problematiek van de (leeftijds)categorieën op bepaalde punten verschillend is. Dit geldt met name voor degenen die een Duitse militair als vader hebben.

2.4 Werkzaamheden

Tot nu toe hebben de werkzaamheden van de Werkgroep bestaan uit:

- het organiseren van ontmoetingsdagen en jaarlijkse weekenden voor lotgenoten
- het opzetten van een telefoondienst met een landelijke contactpersoon en een tiental regionale contactpersonen
- het organiseren van gespreksgroepen in de (meeste) regio's
- het uitgeven van een informatiebulletin als schakel tussen werkgroep, lotgenoten en hulpverleners
- het verlenen van medewerking aan publicaties in landelijke dagbladen, regionale kranten en periodieken van maatschappelijke en kerkelijke instanties
- het voorbereiden van, / medewerking verlenen aan en meehelpen aan de nazorg van radio- en televisie-uitzendingen
- het leggen en onderhouden van contacten met hulpverleningsorganisaties van diverse signatuur
- het leggen en onderhouden van contacten met andere organisaties van oorlogsbetrokkenen, ook in internationaal verband

- het opzetten van een archief met (kranten)artikelen, fotomateriaal en bandopnamen van radio- en televisie-uitzendingen
- het opstellen van een bibliografie over de problematiek van kinderen van 'foute' ouders en kinderen van Duitse militairen
- het begeleiden van een onderzoek door het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn/NIZW naar de hulpverlening aan kinderen van 'foute' ouders en de publicatie van een boek over de resultaten van het NIZW (1)
- het bevorderen van historisch en sociaal-psychologisch onderzoek naar de doelgroep

2.5 Oprichting van de Werkgroep Herkenning

Bij het initiatief om een zelfhulporganisatie voor kinderen van 'foute' ouders in het leven te roepen waren vier mannen betrokken, te weten de psycholoog drs. M. M. Montessori, radiopastor ds. A. Klamer, de psychiater dr. J. Hofman en de journalist W. Scheer.

Naar aanleiding van het proefschrift 'De collaborateur' van Hofman (2), publiceerde Scheer in een aantal kranten van de Persunie een viertal artikelen over de problematiek van NSB-kinderen.

Ds. Klamer had in zijn werk veel ervaring opgedaan met zelfhulpgroepen waar hij zeer positief tegenover stond, omdat professionele hulpverlening aan mensen in de marge vaak tekort schoot.

Montessori had in zijn praktijk opgemerkt hoeveel overeenkomsten er waren tussen de psychische en maatschappelijke problemen waarmee kinderen van bijvoorbeeld verzetsstrijders en van Joodse huize worstelden en die van kinderen van collaborateurs. In 1979 had hij er bij de opdracht van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) er op aangedrongen om bij het in kaart brengen van de problemen van de tweede generatie ook de kinderen van 'foute' ouders te betrekken. Na het overwinnen van de nodige weerstand gaf de minister zijn toestemming. Dat was de eerste keer dat de NSB-kinderen in een wetenschappelijk onderzoek aan de orde kwamen.

In de jaren '79 en '80 waren er opmerkelijk veel brieven bij het radiopastoraat binnengekomen waarin kinderen van 'foute' ouders hun problemen aan ds. Klamer voorlegden. Na de artikelenserie van Willem Scheer kwamen er veel reacties los. Het was duidelijk dat er een sterke behoefte was aan speciale hulpverlening voor deze groep. In de zomer van 1981 werd een commissie van enkele professionele hulpverleners in het leven geroepen, aangevuld met enkele leden van de doelgroep. Besloten werd om in december een eerste bijeenkomst te houden in het Stiltecentrum op Hoog Catherijne in Utrecht. Buiten stond een bord met daarop 'bijeenkomst Herkenning', een uitstekende benaming. Indien men had aangegeven: "kinderen van 'foute' ouders", dan zouden velen waarschijnlijk niet naar binnen hebben durven gaan. Herkenning bleek het sleutelwoord te zijn, want toen de aanwezigen zich voorstelden en iets over hun eigen lotgevallen vertelden, herkenden zij hun verhaal in dat van de anderen. Voor velen was het een grote opluchting om te ervaren dat zij niet de enigen waren die met (psychische) problemen worstelden. Velen vertelden nu pas voor de eerste keer hun verhaal en zij konden dit doen in een veilige omgeving, waarin ze zich begrepen en aanvaard voelden.

Aan het eind van de bijeenkomst werd unaniem besloten dat er een vervolg moest komen. Het radiopastoraat zou voorlopig de activiteiten coördineren en ook de telefonische opvang en begeleiding behartigen.

2.6 Opbouw: de eerste jaren, 1981 - 1985

Op een tweede bijeenkomst, in april 1982, werd besloten een eigen telefoondienst op te starten en in diverse regio's van het land een contactpersoon aan te stellen. Waar mogelijk zou per regio ook een gespreksgroep gevormd worden.

Het eerste bestuur bestond uit een aantal niet-lotgenoten, zoals Montessori en Klamer, die een maatschappelijk belangrijke positie bekleedden, enkele deskundigen op het gebied van de hulpverlening en een aantal lotgenoten. De deskundigen merkten al spoedig, dat de lotgenoten de kar zelf konden trekken toen deze eenmaal op gang gebracht was. In 1983 vertrok Montessori als laatste niet-lotgenoot uit het bestuur, waarna Herkenning geheel een lotgenotenorganisatie werd.

In oktober 1982 verscheen het eerste nummer van het Bulletin, dat bedoeld is als schakel tussen lotgenoten, bestuur en hulpverleners. Het verschijnt viermaal per jaar.

In maart 1983 vond het eerste landelijke weekend plaats in de Alerdinck bij Zwolle. Bij de secretaris van de Werkgroep kwamen dreigtelefoontjes binnen, maar ondanks die dreiging besloot het bestuur de bijeenkomst door te laten gaan. Gelukkig deden zich geen incidenten voor. Op landelijke bijeenkomsten waren een paar hulpverleners aanwezig, zowel lotgenoten als niet-lotgenoten, om mensen die door de emoties overmand dreigden te worden professionele hulp te bieden. Zij hebben gelukkig niet vaak in actie hoeven te komen.

In kranten en tijdschriften verschenen artikelen over de Werkgroep en haar activiteiten. Enkele lotgenoten waren bereid om hun persoonlijke geschiedenis aan journalisten te vertellen.

In maart 1983 werd door de NCRV in de rubriek 'Plein publiek' aandacht aan de Werkgroep en kinderen van 'foute' ouders besteed.

In april 1984 kwam de eerste oplage van de brochure 'Kind van "foute" ouders' uit. In een twintigtal bladzijden werd de problematiek van NSB-kinderen uiteengezet. Alle hulpverleners op psychologisch, maatschappelijk of pastoraal gebied kregen een exemplaar. Dat maakte in juli al een tweede druk noodzakelijk.

De relatie met het ICODO (Informatie- en Coördinatieorgaan Dienstverlening Oorlogsgetroffenen) was gecompliceerd. Deze organisatie was bedoeld voor oorlogsgetroffenen en hun kinderen die onder de bezetting geleden hadden. Collaborateurs waren nadrukkelijk uitgesloten. Maar moesten hun nakomelingen dat ook zijn? Er waren lotgenoten die bij het ICODO om hulp aanklopten. Zij werden aanvankelijk niet altijd geholpen, later ging dat veel beter. Officiële erkenning van Herkenning ging het bestuur van ICODO te ver, zoals bleek op een bijeenkomst tussen vertegenwoordigers van beide besturen in 1985. Maar juist die erkenning in de beginjaren zou voor veel lotgenoten veel hebben betekend. Toen deze uiteindelijk in 1995 indirect kwam in de vorm van een rijkssubsidie, had deze niet meer dat effect dat vroegtijdige erkenning had kunnen hebben.

Aan erkenning krijgen gaat een maatschappelijke mentaliteitsverandering vooraf en dat vergt (veel) tijd.

2.7 Consolidatie, 1985 - 1995

Er bleef een constante stroom nieuwe aanmeldingen komen, zeker na publicaties in de media of uitzendingen op radio of tv. Nieuwelingen konden op speciale voor hen georganiseerde dagbijeenkomsten kennis maken met Herkenning. Er was veel animo om deel te nemen aan de regionale gespreksgroepen en de landelijke weekends. Opvang en begeleiding van de nieuwelingen eisten veel tijd en energie van de groep vrijwilligers die de activiteiten organiseerden. Voor verdere uitbouw of voor voortgaande begeleiding voor 'oudgedienden' die aangaven daar behoefte aan te hebben, was eigenlijk geen ruimte meer.

Er waren al eens contacten geweest met het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) om te bekijken in hoeverre de overheid Herkenning kon steunen bij de erkenning en herkenning van de problematiek. Dit resulteerde in een subsidie voor drie jaar aan het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn, het NIZW, bestemd voor een onderzoek, waar Herkenning nauw bij betrokken werd. Dat leek het meest geschikte moment om van de organisatie een rechtspersoon te maken. Tot die tijd was de organisatiestructuur van de werkgroep aangehouden, bewust als de 'bestuursleden' (een bestuur in de eigenlijke zin was er niet) zich waren van de angst bij sommige personen of instanties in de samenleving dat Herkenning een neo-fascistische club zou zijn. Op 19 oktober 1989 kwam de Stichting Werkgroep Herkenning tot stand.

Het onderzoek van het NIZW, geleid door Trees Vorst, was voor Herkenning zeer belangrijk. Doel ervan was allereerst de problematiek van kinderen van 'foute' ouders bij de algemene hulpverlening meer bekendheid te geven, zodat die herkend en erkend kon worden. Tevens te proberen een goede samenwerking tot stand te brengen tussen de reguliere hulpverlening en de zelfhulporganisatie Herkenning, met de verwachting dat er voor kinderen van 'foute' ouders een betere hulpverlening mogelijk zou worden. Het eindrapport 'Daar praat je niet over' kreeg de nodige publiciteit (zie verder over dit onderzoek hoofdstuk 8)

In 1987 werd door een bestuurslid van de Werkgroep contact gezocht met de psycholoog Dan Bar-On uit Israël die in Duitsland onderzoek deed naar de gevolgen van de oorlog op kinderen van Nazi's. Een aantal lotgenoten werd door hem in Nijmegen geïnterviewd. Het leverde hem belangrijk vergelijkingsmateriaal op, dat voor een groot deel zijn bevindingen in Duitsland bevestigden. Dit was het begin van de internationale activiteiten van Herkenning (zie verder hierover hoofdstuk 9)

In 1988 namen een paar lotgenoten deel aan een weekend waarop vrouwen die op een of andere manier door de oorlog getraumatiseerd waren elkaar konden ontmoeten. De achtergrond van de deelnemers was zeer divers: dochters van verzetsdeelnemers, vrouwen uit Joodse families, vrouwen die hun kinderjaren in Indonesië hadden doorgebracht en geïnterneerd waren door de Japanners, dochters met een Duitse vader of moeder en dochters van NSB-ers. Later in dat jaar kreeg dit initiatief een belangrijke steun doordat de Stichting Kunstenaarsverzet op 8 mei 1988 een symposium organiseerde in het Kurhaus in Scheveningen onder de titel 'Kinderen van de oorlog'. Op een tweede weekendbijeenkomst werd besloten om een kleine gezamenlijke 'gemengde' gespreksgroep te beginnen. Uiteindelijk resulteerde dit in de oprichting van de organisatie KOMBI, Kinderen van de Oorlog voor Maatschappelijke Begeleiding en Integratie, waar kinderen van de oorlog van elke achtergrond welkom zijn. De gedachte daarbij was: *'Onze ouders waren vijanden in hun tijd, misschien kunnen wij vrienden worden'*. Voor het verwerken van die problemen die samenhangen met goed en fout, met angst en wantrouwen tegenover mensen van de 'andere' kant is het platform dat KOMBI biedt uiterst belangrijk.

Een aantal prominenten was bereid om op de jaarlijkse landelijke weekendbijeenkomsten van Herkenning een lezing te houden. De Werkgroep ontving o.a. de psychiaters professor A. van Dantzig en J. de Levita en de historici L. de Jong en H. Blom, opeenvolgende directeurs van het RIOD, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (nu NIOD).

Het gezichtsveld verbreedde zich daardoor. De kinderen van 'foute' ouders waren niet langer geïsoleerd, al bleven velen nog uiterst voorzichtig in hun contacten met de vertegenwoordigers van de 'andere' kant.

Sommige lotgenoten waagden de stap om de dossiers van hun ouders te gaan inzien op het ministerie van Justitie. (zie verder hierover hoofdstuk 4). Toen de autoriteiten aangaven deze dossiers eigenlijk te willen vernietigen, maakte het bestuur van Herkenning zich sterk om dat plan te verijdelen. Wat inderdaad lukte.

In 1994 ontving Herkenning het bericht dat het Rijk per 1 januari 1995 een subsidie zou toekennen voor het opzetten van een kantoor met een betaalde kracht die het werk van Herkenning zou gaan coördineren en professionaliseren. Een hoogtepunt!

Dat waren ook de woorden van Koningin Beatrix in haar toespraak op kerstdag 1994. Zij gaf aan dat het gemakkelijk is om achteraf te zien wat goed of fout was: *'Sommigen kozen totaal verkeerd; na vijftig jaar dragen de volgende generaties daarvan nog de littekens.'* Zou het denken in termen van goed en fout nu eindelijk tot het verleden gaan behoren?

2.8 Professionalisering, 1995 - 2004

De subsidie die Herkenning voor 5 jaar toegekend werd riep weerstand op bij organisaties van vervolgd en verzetsdeelnemers. Erkenning door het merendeel van de Nederlandse bevolking leek toch nog niet bereikt te zijn. De overstap van de rationele erkenning dat ook de kinderen van 'foute' ouders hulp moesten krijgen naar de emotionele erkenning van hun onschuld, bleek nog voor velen te moeilijk.

Op 1 juli 1995 werd het kantoor van de Stichting Werkgroep Herkenning in Utrecht feestelijk geopend, met onder de gasten twee mensen uit het verzet die zich altijd solidair met Herkenning hadden getoond, Tineke Wibaut-Guilonard en de journalist W. L. Brugsma.

Een andere vorm van erkenning bleek uit de uitnodiging door het Nationaal Comité 4 en 5 mei om bij de Nationale Dodenherdenking bij het monument op de Dam aanwezig te zijn.

Door de beroepskrachten (twee parttimers) kon het werk efficiënter worden aangepakt. Er waren in alle regio's gespreksgroepen, de generatie van de kleinkinderen vond haar weg naar Herkenning. Er werd overwogen een groep voor partners te starten en er werd in 1997 een geschiedenisgroep in het leven geroepen. Deze zou zich met de historische kant van de problematiek gaan bezighouden, een aspect dat tot dan toe nauwelijks binnen de organisatie belicht was.

Het archief werd uitgebreid met een eerste collectie boeken over relevante onderwerpen voor lotgenoten, waaronder de door enkelen van hen geschreven ego-documenten. Het aantal video- en geluidsopnamen in het archief over de problematiek nam toe. Er kwam samenwerking en uitwisseling met de professionele bibliotheek van het ICODO.

Door de subsidie werd het mogelijk om bestaande internationale contacten uit te breiden. In november 1995 verscheen het eerste nummer van het International Bulletin, een ontmoetingsplaats voor die groeperingen en die individuele personen in en buiten Europa die zich bezighouden met de oorlog en de maatschappelijke en psychische gevolgen ervan, met name voor hen die tijdens de oorlog kind waren. (zie verder hoofdstuk 9)

De bestaande contacten met andere organisaties van kinderen van de oorlog konden verder uitgebouwd worden op een ontmoetingsdag in november 1996 in Amsterdam, waar alle organisaties acte de présence gaven. Het contact was bewust vrijblijvend om degenen die nog niet toe waren aan contact met leden van Herkenning de kans te geven langzamerhand aan het idee te wennen. Op een tweede bijeenkomst in 1998, mede door Herkenning georganiseerd, en een derde in 2000 was de spanning van de eerste keren weg.

Het Bulletin dat viermaal per jaar verschijnt kreeg in deze periode een meer journalistieke opzet, doordat de journalist Wim Scheurer de redactie kwam versterken.

Vanuit het kantoor van Herkenning is naar een groot aantal hulpverleningsinstanties informatie gestuurd, evenals naar huisartsen en individuele psychologen en psychiaters. Herkenning is nu bij velen bekend, maar een aantal Riaggs vindt het niet nodig kennis te nemen van de speciale problemen van kinderen van 'foute' ouders. Zij achten hun algemene kennis voldoende. Een project in Drenthe maakte duidelijk, dat informatie geven meer aanslaat als het ingekaderd is in voorlichtingsmateriaal van een andere groep, bijvoorbeeld het ICODO.

Er werden contacten gelegd met de Stichting Burger Oorlogsgetroffenen, de Stichting Pelita (voor oorlogsgetroffenen uit Indonesië) en de leerstoel voor tweede generatieproblematiek aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

In 1998 werd er een begin gemaakt met de omschrijving en afbakening van de verschillende vrijwilligersfuncties, inclusief taken en bevoegdheden. Er kwam begeleiding van nieuwe vrijwilligers, o. a. door de drie regionale supervisiegroepen. Voor de gespreksleiders werd een aantal trainingsbijeenkomsten georganiseerd rondom de thema's communicatie en presentatie. (zie verder hoofdstuk 8)

In 1999 moest Herkenning evalueren wat er in de voorbijgegangene jaren tot stand gebracht was, mede om een vervolgsubsidie te kunnen verwerven. In dat jaar werd Herkenning geconfronteerd met het overlijden van Wim Scheurer en in februari 2000 van voorzitter Hans Donkersloot. Enkele bestuursleden moesten in verband met hun gezondheid afscheid nemen. De voorlopige voorzitter, Marcel Kemp, die grotendeels met een voorlopig bestuur moest werken, wist gelukkig de vervolgsubsidie te verkrijgen. Op termijn zou de specifieke hulp die Herkenning biedt bij de algemene hulpverlening moeten worden ondergebracht, o.a. bij bijvoorbeeld het ICODO.

In 1999 was het continueren van het werk van Herkenning nog noodzakelijk. Door het wegvallen van een aantal vrijwilligers, ging het kantoor van Herkenning een belangrijker rol spelen.

Voor de periode 2000-2004 werden de volgende kerntaken geformuleerd:

1. lotgenotencontact in een beschermde, veilige omgeving blijft als belangrijke taak van Herkenning bestaan
2. het vrijwilligersbeleid moet gericht zijn op het voortbestaan van de vrijwilligersorganisatie ook na beëindiging van de subsidie
3. er moet gestreefd worden naar integratie van de ervaringsdeskundigheid van Herkenning in de reguliere hulpverlening
4. er wordt gestreefd naar emancipatie in brede zin door het aangaan van een dialoog met anderen en het deelnemen aan de publieke discussie

Emancipatie en integratie zijn zaken die bereidheid van twee kanten veronderstellen. De verandering in de mentaliteit die Herkenning vanaf de oprichting beoogde en waaraan de organisatie ook door haar activiteiten heeft bijgedragen, is, terugkijkend naar 1981, evident. Dat wil niet zeggen dat er bij alle Nederlanders al de bereidheid is om het denken in termen van goed en fout op te geven en over de oorlog, collaboratie en verzet genuanceerder te gaan denken. Zolang die mentaliteitsomslag nog niet totaal verwezenlijkt is zal een aantal kinderen van 'foute' ouders schromen om voor hun achtergrond uit te komen.

Noten:

1. Trees Vorst-Thijssen, Nico de Boer, *Daar praat je niet over; kinderen van foute ouders in de hulpverlening*, uitg. NIZW, Utrecht 1993
2. J. Hofman, *De collaborateur*, proefschrift, Boom Meppel/Amsterdam, 1981

Hoofdstuk 3 De CKDM (Contactgroep Kinderen van Duitse Militairen)

3.1 Oorsprong

De Tweede wereldoorlog is voor veel Nederlanders iets uit een ver verleden. Toch wordt een aantal van hen nog dagelijks geconfronteerd met de gevolgen van vijf - in het bestaan van ons gehele volk - diep ingrijpende jaren. Zij waren betrokken bij de oorlog: als slachtoffer van of als actief deelnemer aan de oorlogshandelingen. Ook hun kinderen, die vóór, tijdens of zelfs na de oorlog geboren zijn, hebben vaak psychische en maatschappelijke problemen die terug te voeren zijn op oorlogservaringen van henzelf of van hun ouders.

Rond een bepaalde groep kinderen heerste lange tijd angstvallig stilzwijgen, voornamelijk omdat hun ouders zwegen. In het begin van de jaren tachtig werd dit zwijgen doorbroken door kinderen van NSB-ers. Zij richtten daartoe de organisatie 'Herkenning' op.

Aarzelend kwam daarna de pijn aan het licht van kinderen van een Nederlandse moeder en een geallieerde - of Japanse militair.

Sinds 1990 durven nu ook de kinderen van een Nederlandse moeder en een Duitse vader over hun - tot op dat moment - onbespreekbaar geheim te praten.

Sommige Nederlandse vrouwen gingen tijdens de oorlog een relatie aan met een Duitse militair. Deze relaties werden na de oorlog meestal niet gecontinueerd. Vele, als gevolg hiervan geboren kinderen - de schatting van hun aantal loopt uiteen van 12000 tot 16000 - kennen zelfs de naam van hun vader niet.

Zij groeiden op in een sfeer van geheimzinnigheid rond hun achtergrond, in kindertehuizen of pleeggezinnen en vaak temidden van verstoorde relaties. Het effect hiervan op opgroeiende kinderen is zeer ingrijpend gebleken. Daardoor onstonden individuele psychosociale stoornissen, blokkades die menselijke relaties bemoeilijken of soms uitsluiten. Dergelijke etiketten staan in feite voor: pijn, woede, onderdrukt verlangen, onzekerheid over wie je bent, schaamte- en schuldgevoelens.

Het blijkt dat velen - in stilte - jarenlang pogingen deden om achter de identiteit van hun vader te komen, of juist dat verlangen onderdrukten.

Het is voor de meesten, die elkaar nu ontmoet hebben, een lange weg geweest om voldoende moed bijeen te rapen, om er voor uit te komen en op zoek te gaan. Ben je eenmaal met zo'n zoektocht begonnen, dan volgt een nieuw gevecht: Moeders willen het verleden liever laten rusten. Bij wildvreemde mensen en instanties moet je telkens opnieuw de schamele informatie waarover je beschikt vertellen. Bij dit alles weet je niet precies waarom je wilt 'weten'; alleen dat het héél diep van binnenuit komt.

In 1990 heeft een aantal mensen met een dergelijke achtergrond elkaar "gevonden" en hieruit is de *Contactgroep Kinderen van Duitse Militairen* ontstaan.

3.2 Doelstellingen

De contactgroep wil het zoekproces naar de veelal onbekende vader stimuleren en structureren. Daartoe probeert zij een gemeenschappelijk en overdraagbaar reservoir van kennis op te bouwen. Verder probeert zij voorwaarden te scheppen voor het samen delen en uitwisselen van ervaringen

De contactgroep wil dit bereiken door middel van de volgende doelstellingen:

- Ervaringen delen in een groep.
- Hulp en aandacht geven bij zoektochten.

- Het leggen van contacten met lotgenoten.
- Het doorbreken van een maatschappelijk taboe.

De contactgroep organiseert gespreks-groepen en landelijke ontmoetingsdagen voor lotgenoten en verleent medewerking aan publikaties, radio- en tv uitzendingen om zo bekendheid te geven aan de problematiek van de 'verzwegen kinderen'.

De contactgroep distantieert zich nadrukkelijk van elke vorm van sympathie voor (neo)-fascisme en (neo)-nazisme en is niet verbonden met enige politieke partij, levensbeschouwing of religieuze stroming.

3.3 De contactgroep

De contactgroep bestaat uit een nagenoeg gelijkblijvend aantal mensen (40 à 50) waarbij zich regelmatig nieuwe leden aansluiten en anderen na verloop van tijd – na al of niet succesvolle zoektochten – weer afhaken.

Waren het in het begin uitsluitend zoekende kinderen die zich aanmeldden, de laatste jaren melden zich nu ook hun kinderen aan om de zoektocht naar hun grootouders op te pakken, omdat hun vader of moeder dat nooit hebben willen of kunnen doen.

De eerste jaren van het bestaan van de groep betrof het vaak kinderen voor wie het een enorme overwinning was om voor het eerst met hun 'kind van een Duitser zijn' in de openbaarheid te treden, zelfs in de toch tamelijk beschermde omgeving van lotgenoten.

Pas na de ontmoeting en nadere kennismaking met hun lotgenoten kon een voorzichtig begin worden gemaakt met de verwerking en met de zoektocht naar hun onbekende vaders.

De halfjaarlijkse landelijke bijeenkomsten hebben wezenlijk bijgedragen aan het kweken van meer zelfbewustzijn en meer zelfvertrouwen bij de vele nieuwkomers.

Bovendien is, mede dank zij onderlinge hulp en hulp van buitenaf, voor een groot aantal hun zoektocht positief afgerond.

Het positief afronden van een zoektocht is een "na jaren thuiskomen" en heeft voor menigeen rust gebracht na jaren van ontreding en onzekerheid.

3.4 Publiciteit

De eerste aanzet was een uitzending van het tv programma 'Rondom Tien' waarbij een aantal kinderen van Duitse Militairen aan het woord kwam, ieder met zijn of haar eigen geschiedenis. Sindsdien heeft CKDM zich talloze malen gepresenteerd op radio en tv, zowel landelijk als regionaal. In April 2000 nam CKDM deel aan een uitzending op de Duitse WDR zender met als titel: 'Wer bin ich? – Soldatenkinder auf der Suche nach ihrer Identität'. Diverse zoekenden hebben via deze programma's hun weg naar CKDM gevonden."

In 1999 werd besloten als contactgroep aan te sluiten bij de Stichting Werkgroep Herkenning vanuit de gedachte dat de CKDM problematiek een aantal overeenkomsten vertoont met die van SWH en het nuttig kon zijn gebruik te maken van hun communicatiemiddelen en zodoende meer bekendheid te geven aan het bestaan van CKDM.

Het is gebleken dat met name bij de professionele hulpverlening CKDM inmiddels een bekend begrip is geworden zoals blijkt uit de herkomst van recentere aanmeldingen.

De komende tijd zal door CKDM meer aandacht worden besteed aan internationale contacten, o.a. met zusterorganisaties in het buitenland als wel met de Duitse overheid teneinde meer begrip te wekken voor de CKDM problematiek en met name de medewerking m.b.t. zoektochten.

De CKDM is bereikbaar via het secretariaat:

Zwarte Dijk 18

5121ZB Rijen

Tel: 0161 220878

Email: CKDM@planet.nl

Voor persoonlijke contacten:

Randstad:

Marcel Kemp
070 365 7622

Gooi / Centrum

Pauline Dolleman van Wingerden
035 525 7433

Oost Nederland

J. Lotgerink Bruinenberg
053 4770297

Noord Holland

Ab van Aldijk
023 524 0047

Zuid Holland

Ruud Jamin
071 541 0660

Zuid Nederland:

Wil van der Vaart - van der Steen
0161 220878

HOOFDSTUK 4 De dossiers van het CABR (Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging)

4.1 Het archief

Aan de Prins Willem Alexanderhof in Den Haag, op een steenworp afstand van het Centraal Station, ligt het Nationaal Archief van Nederland opgeslagen in een modern, als een grote bibliotheek opgezet, gebouw. Ook de verzameling van justitiële dossiers van de van collaboratie met de Duitse bezetter verdachte Nederlanders, het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR), is daar ondergebracht. Onbeperkte inzage in deze laatstgenoemde dossiers door iedereen die maar wil is nog niet mogelijk. Door betrokkenen en familie kan echter schriftelijk om inzage verzocht worden. Er gelden speciale voorwaarden om voor inzage in de dossiers in aanmerking te kunnen komen; zo mag uit het dossier op beperkte schaal gekopieerd worden en van de inhoud mag niets worden meegenomen. Wel mogen gegevens worden overgeschreven. Bij het archief worden de mensen die om inzage verzoeken begeleid door medewerkers die op de hoogte zijn van het CABR, maar die vooral bekend zijn met de gevoeligheden voor de familieleden. Voor de procedure van het aanvragen van inzage, zie paragraaf 4.7.

In het najaar van 2000 zijn de dossiers van de politieke delinquenten en verdachten, zoals die bij de bijzondere rechtspleging na de oorlog tot stand zijn gekomen, door het Ministerie van Justitie aan het Nationaal Archief overgedragen. Vier kilometer naast elkaar staande mappen waarin een opmerkelijk deel van de nationale geschiedenis is terug te vinden. Het is een van de grootste archieven uit de collectie van archieven die de overheid beheert. Eigenlijk is het zo groot dat men de juiste omvang niet weet. Men vermoedt dat het totale aantal dossiers rond de 700.000 kan liggen. Tot 2000 lagen de dossiers bij het Ministerie van Justitie dat het archief alleen beheerde, maar er verder niets mee deed.

Het Nationaal Archief heeft een andere opdracht. Dit doet om te beginnen aan actief archiefbeheer; dat wil zeggen dat men wil weten wat men in huis heeft. Een eerste aanzet tot het zgn. 'ontsluiten' van de kilometers papier is gegeven door Sjoerd Faber en Gretha Donker, die van 1997 tot 2000 een eerste inventarisatie gemaakt hebben. Hiermee wordt ook een begin gemaakt met de ontsluiting van de wetenschappelijke mogelijkheden van het archief. Over de geschiedenis van de collaboratie is immers beslist nog niet alles geschreven.

4.2 Inzien van de dossiers door lotgenoten

Voor de familieleden van degenen die in de dossiers genoemd worden, heeft deze wetenschappelijke waarde echter geen prioriteit. Sinds jaren al dienen mensen een verzoek in om een dossier in te zien. Aanvankelijk ging dit mondjesmaat: het was ongebruikelijk, men moest een uitvoerig verzoek indienen en het was in die tijd voor de meesten een enorme stap om zichzelf tegenover vreemden als (klein-)kind van een NSB'er te manifesteren. De ambtenaren echter bleken neutraal, vriendelijk en zo nodig behulpzaam te zijn.

In de loop der jaren hebben veel van onze lotgenoten het dossier ingezien en ervaren hoe zinvol het was feiten uit hun verleden of dat van hun naaste familie te leren kennen, vooral als de betrokken (groot-)ouders er zelf niet over wilden of konden praten. Feitenkennis bleek voor de verwerking waardevoller te zijn dan ontkennen of angstig fantaseren.

Toen men er bij het ministerie dan ook over begon te denken vijftig jaar na de oorlog de dossiers te vernietigen, is daar mede vanuit Herkenning heftig tegen geprotesteerd. De dossiers zijn niet alleen als bron van algemeen historisch onderzoek belangrijk maar ook voor feitenkennis van de kinderen en kleinkinderen van collaborateurs. Mede als gevolg van de protesten bestaat het archief nog steeds, weliswaar bij een andere Rijksdienst, maar toegankelijk onder dezelfde voorwaarden als voorheen om de privacy te beschermen.

4.3 Begeleiding van de inzage

Met nog vier collega's behandelt historicus Han Korting de verzoeken die binnenkomen voor inzage in de dossiers van 'de bijzondere rechtspleging'. Dat zijn er zo'n 1500 per jaar. Korting: *'We hebben er onze handen vol aan'*. Na de 4 en 5 mei-herdenking komt steevast een stroom brieven binnen. Dat betrokkenen zelf naar het archief komen om te kijken wat er over hen bekend is, komt zo goed als niet voor. Het overgrote deel van de aanvragen komt van kinderen van 'foute' ouders. De bezoekers die voor inzage in aanmerking komen ondersteunt Korting vanaf binnenkomst totdat ze weer vertrekken. Vorig jaar ontving hij zo'n 250 mensen. Ruim voor de datum van inzage zijn alle betreffende stukken uit het archief bij elkaar gezocht en door Korting bestudeerd. Zodra een bezoeker binnenkomt probeert hij in te schatten hoeveel een bezoeker die het verleden van zijn familie komt bestuderen emotioneel aan kan. Hij brengt de mensen vervolgens naar de studiezaal en houdt t ze, afhankelijk van de impact die hij verwacht, al of niet in de gaten. *'Iedereen die binnenkomt heeft een molensteen om z'n nek hangen'*, zegt Korting. Hij vindt het vaak schrijnend. *'Bezoekers vertellen aan hun eigen kinderen dat ze naar de Pier van Sch eveningen gaan, terwijl ze een afspraak met ons hebben en dat gaat me door merg en been'*. Daarmee verklaart Korting zijn betrokkenheid met hen. Het belangrijkste van zijn functioneren formuleert Korting als volgt: *'Ik probeer een steunpilaar te zijn voor mijn bezoekers en een oor te hebben voor hun problematiek'*.

De eerste bezoeker die hij ontving was een mevrouw die hem vertelde over haar ervaring als kind. Toen ze na de oorlog met haar familie naar haar huis terugkeerde, waren de stoelen aan de tafel met ijzerdraad vastgebonden, zodat ze niet konden gaan zitten ; de rest van de inventaris was verdwenen. De inventarislijsten die destijds werden opgemaakt, komen in veel dossiers voor. Daardoor werd het hem duidelijk dat de huizen van vele 'foute' mensen kaalgeplukt zijn. Dat was voor Korting een schok, die mede heeft bijgedragen aan zijn motivatie voor het werk in het CABR.

4.4 Ervaringen van lotgenoten

Vlak voor de overdracht van het archief CABR aan het Nationale Archief heeft het Bulletin van Herkenning een oproep gedaan aan lezers om over hun ervaringen met inzage in de dossiers te vertellen: daarop zijn toen zeven reacties binnengekomen. Zij worden hieronder in het kort weergegeven.

De eerste brief was anoniem; de briefschrijver of -schrijfster vertelt inzage gehad te hebben, maar niets over wat dat bij hem of haar teweegbracht. De overheersende toon is er een van angst dat openbaarheid voor historisch onderzoek straks toch weer gebruikt gaat worden om hem of haar zwart te maken. Een citaat uit de brief: *'Het is voor mij een onverdraaglijk gegeven dat in deze gegevens publiekelijk inzicht zal worden gegeven - de wetenschap ten spijt. Ik heb persoonlijk meer dan genoeg geleden en 'n zeer zware tol (nog steeds) betaald om iets waar ik totaal geen debet aan had. Nu hangt dit verschrikkelijke doembeeld weer boven mijn hoofd'*; de brief eindigt met de woorden: *Homo est homini lupus, de ene mens is een wolf voor de andere'*.

Een tweede briefschrijver meldt hoe hij op basis van inconsistenties in de verhalen van zijn moeder het dossier van de vader wilde inzien, een reeds lang voor de oorlog in Nederland wonende Oostenrijker. Hij vertelt veel over wat hij - geboren 1936 - als kind meemaakte nadat de moeder op aanraden van de vader in 1943 naar Oostenrijk was gegaan: *'Het gebied waar wij woonden was zwaar oorlogsgebied. Russen, Duitsers en Engelsen hebben daar drie maanden landjepik gedaan. Daarna heeft mijn moeder het bestaan haar drie Duits sprekende kinderen en mij in Lederhose bij de familie te dumpen'*. En hij besluit zijn brief aldus: *'Ik ben een moeilijk mens blijkbaar, maar het zien van dat dossier heeft heel verhelderend gewerkt. Eigenlijk moet ik het nogmaals gaan lezen'*. Uit deze reactie blijkt hoe inzage een belangrijke functie had bij het zich losmaken van de leugens en de mystificaties van een ouder - wat een belangrijke stap is voor ieder kind om na een traumatische ervaring bij zichzelf te komen en eigen keuzes te leren maken.

Een derde reactie geeft inzicht in de dilemma's en angsten waarmee de stap naar inzage van zo'n dossier omgeven kan zijn. Ook hier spelen de familieverhoudingen een grote rol. *'Mijn vader, zo wist ik allang, was een uitstekende regisseur en manipulatie van mensen en situaties was zijn tweede natuur. Zijn verhaal klopte wel en klopte niet met mijn ervaringen en herinneringen. Hij sjoemelde met data, veranderde ze als ik er een conclusie aan verbond die het beeld van de "brood-NSB-er" in gevaar bracht*'. Uiteindelijk besloot de schrijver het dossier van zijn overleden moeder in te zien en aan een gespreksgroep met lotgenoten deel te nemen. Alles was klaar, toestemming, datum voor afspraak gereed, maar, zo schrijft hij: *"Toen bleek hoe groot mijn woede was... de onrust werd te groot...ik werd een plaag voor mijn omgeving. Uiteindelijk werd ik zo bang en woedend tegelijk dat ik besloot te stoppen met de gespreksgroep en ook de afspraak voor inzage in mijn moeders dossier af te zeggen"*. En hij eindigt: *'Ik zal wachten tot mijn vaders dood. Dan zal ik weer proberen in het verleden te kijken. Te zien of mijn gevoel van 'het klopt nog steeds niet' juist is, of dat ik me toch vergist heb'*.

De volgende briefschrijfster is tevreden over de bejegening op het Ministerie. Het doornemen van het dossier van haar vader kostte een hele dag en zij schrijft: *'Bij vertrek voelde ik mij aangeslagen maar er werd een praatje gemaakt en dat maakte me rustig. Het is net als bij de uitslag van het ziekenhuis: laat iemand je opvangen. Eigenlijk ging ik blijmoedig en opgelucht naar huis: toch voldaan dat ik het gedaan had, met de bevestiging van vele veronderstellingen en gissingen betreffende m'n vaders oorlogsverleden*'. Deze vrouw eindigt haar brief aldus: *'En dan nog mijn laatste schreeuw: Mijn vader was niet 'fout'. Maar hoe is het mogelijk dat iemand zo z'n ideaal vasthoudt en blind is voor alles wat er verder om hem heen gebeurt! Wat een ellende, wat een verdriet en pijn, maar....ik heb het gevoel dat ik iets van mijn pijn kwijt ben. En pas nu na 62 jaar ben ik erachter waarom ik mij anders voel dan anderen*'. Hier fungeerde inzage in het dossier duidelijk als sluitstuk van het innerlijk en familiale proces en vormt het de overgang naar de soort vragen: inderdaad hoe kunnen mensen zo blind zijn voor wat er om hen heen gebeurt...?

Een volgende briefschrijfster vertelt een soortgelijke ervaring begin dit jaar toen zij de dossiers van haar ouders inzag: *'Hoewel ik het in eerste instantie heel pijnlijk vond heeft het een gunstige uitwerking op mij gehad en heeft het er toe bijgedragen, dat ik langzamerhand het verleden kan accepteren zoals het is, een kind van foute ouders*'. Inzicht in alle feiten en omstandigheden betekent dat zij meer begrip kan opbrengen voor de manier waarop haar ouders hun leven hebben voortgezet nadat haar vader uit het kamp gekomen was. Zij besluit haar brief: *'Dank zij het lezen van de dossiers heb ik geleerd dat zwijgen een slechte zaak is, die relaties kapot kan maken*'.

De laatste reactie beschrijft het langjarige proces van voorwerk om eindelijk de stap te wagen het dossier van de begin vijftiger jaren overleden vader in te zien. Vader had als NSB-lid 4 jaar in de kampen Amersfoort en Vught gezeten, de kinderen - zes in getal - verbleven 5 jaar in internaten tot het gezin in 1950 werd herenigd. Het dilemma dat haar lange tijd weerhield was enerzijds: *'Wil en kan ik mijn geïdealiseerde vaderbeeld opgeven...als hij bijvoorbeeld afgebroken mensenlevens op zijn geweten zou hebben?'* en anderzijds: *'Wil en kan ik met mijn boosheid en woede omgaan, als hij een "brood NSB-ertje" is geweest? Want daar ging ik altijd van uit! Waarom heeft de maatschappij hem en ons allemaal al dat leed aangedaan? Was zo'n zware straf evenredig aan zijn daden? Het heeft hem ook zijn leven gekost op 48-jarige leeftijd*'. Pas in 1995 was het zover en hoewel het een emotionele en verwarde dag was kon hij positief worden afgesloten. Met negen korte statements markeert deze briefschrijfster de effecten van inzage in 'het dossier':

- rust in mijn gemoedstoestand
- een gevoel van bevrijding
- afsluiting van een verwerkingsperiode
- voorzover er nog mogelijkheden waren om mijn kennis en inzicht over deze periode te vergroten zijn deze nu gerealiseerd
- inzage gaf mij een goed gevoel over het voorwerk dat ik had gedaan: inzage gaf geen verwarring meer; de consequenties waren meer bevrijdend dan belastend
- mijn dilemma is uitgewerkt en dus verleden tijd geworden

- opluchting: weten is altijd beter dan blijven fantaseren, veronderstellen en hopen
- mijn realiteitszin m.b.t. de oorlog en de plaats van mijn vader daarin is vergroot
- de ontbrekende stukjes in de legpuzzel zijn aangevuld én ingekleurd. Het leven van mijn vader is voor mij completer geworden en dat had ik nodig. Inzage heeft dus mijn leven verrijkt.

4.5 De waarde van het archief voor wetenschappelijk onderzoek

Peter Romijn, hoogleraar nieuwe geschiedenis, hoofdonderzoeker bij het NIOD en auteur van 'Snel, streng en rechtvaardig' zegt hierover:

"In het politiek-maatschappelijke debat en in de geschiedschrijving voldoet de historische inventarisatie niet meer. Overal is een latente onvrede blijven bestaan over de bestraffing van oorlogscriminaliteit. In Nederlandse termen gezegd: een 100 % 'snelle, strenge en rechtvaardige' berechting blijkt een illusie. Collega Meighuizen kan een boekje opendoen over de enorme problemen bij de berechting van economische collaboratie. Historici en hun publiek willen meer dan een overzichtelijke ordening van de feiten, ze willen weten welke politieke belangen er hebben meegespeeld en wie verantwoordelijk is voor fouten en gebreken. In Nederland zijn er geruchtmakende affaires inzake Weinreb, Menten en Aantjes. Deze leiden tot historisch diepteonderzoek, onder meer in dossiers van de Bijzondere Rechtspleging. De rapportage brengt vervolgens de rijkdom van het archief aan het licht en geeft een aanzet tot nieuw onderzoek en historische herinterpretatie. Zo is de passage in het Menten-rapport over de 'fase van het kwade geweten' - die Nederland al snel na de oorlog ten aanzien van de afrekening doormaakte - tot een paradigma in de geschiedschrijving geworden.

Ook in andere landen leiden zulke affaires tot veel kabaal: in de jaren '90 bijvoorbeeld over grootschalige liquidatie van tegenstanders door het Noorse verzet, justitiële moord in het na-oorlogse België, niet vervolgte oorlogsmisdadigers in Oostenrijk of het vermeende falen van politiek en justitie in de zaken Papon en Bousquet in Frankrijk. Steeds vaker roepen overheden historische expertise te hulp om vragen te beantwoorden, die volgen uit de politieke spanning rond bepaalde onderdelen van de afrekening met het oorlogsverleden. Zulk onderzoek kan alleen worden verricht op grond van in principe ongelimiteerde toegang tot de bronnen. Waar onderzoekers met een officiële opdracht werken, ligt het voor de hand dat ze spoedig worden gevolgd door collega's en door belangstellende burgers. Zelfs in Frankrijk heeft 'premier ministre' Lionel Jospin in 1997 de overheidsarchieven over het collaborerende Vichy-regime voor onderzoekers opengesteld. In een aantal landen komt het tot een nieuwe behandeling of een heropening van 'oude' strafzaken. De zaak Menten was daarvan een vroeg voorbeeld, Papon meer recent. Sinds de jaren '70 groeit een publieke 'obsessie met het oorlogsverleden. We kunnen deze fase zien als 'de geschiedenis in hoger beroep'.[]

Tussenbalans

De geschiedschrijving van de afrekening in Nederland en daarbuiten is onderdeel van het maatschappelijk debat. Daarom heeft ze steeds gebalanceerd tussen historische professionaliteit en andere invloeden. De studie van de afrekening heeft sinds 1945 een lange slingerbeweging gemaakt, waarbij doel, methode, object van onderzoek en maatschappelijke rol van de onderzoekers steeds aan verandering onderhevig zijn geweest. De slinger wordt losgelaten als er in de eerste plaats behoefte is aan historische ordening. Deze baseert zich op procesmatige deskundigheid. Zij is optimistisch gestemd in de veronderstelling dat de beschrijving en inventarisatie leiden tot maatschappelijk bruikbare vormen van kennis en begrip. De samenleving neemt hiervan kennis met het respect en distantie die de expertise afdwingt.

Dan daalt de slinger en bereikt ze de fase van de herinterpretatie. Hierin is men sceptisch gestemd over directe bruikbaarheid van de kennis. Het streven is het historisch proces te ontrafelen om controleerbare uitspraken te doen over oorzaak en gevolg. Het gaat niet om

de beschrijving maar om een breed ingebodde analyse. De maatschappelijke reactie is veel minder gedistantieerd, maar juist betrokken; zij komt tot uiting in emotioneel geladen discussies. Als de slinger weer omhoog zwaait, bereikt ze de derde fase, de 'geschiedschrijving in hoger beroep'. Deze is aan uiteenlopende stemmingen onderhevig. Het ziet zich voor uitdagende vragen uit de samenleving gesteld en historici willen of kunnen die niet bij voorbaat uit de weg gaan. De vraag naar 'waarheidsvinding' - zoals het bij ons wel heet - is voor ons vak niet probleemloos. Het optimisme uit de eerste fase en de scepsis uit de tweede met betrekking tot het probleemoplossend vermogen van historisch onderzoek voeren beurtelings de boventoon. Object van onderzoek zijn geschade deelbelangen in hun historische context. De benadering is meer die van forensisch diepteonderzoek, zoals ook in accountancy plaats vindt. De maatschappelijke ontvangst draait in de eerste plaats om de vraag of de bevindingen al dan niet aanvaard kunnen worden en niet om meer begrip van de context. []

Ik wil tot besluit iets zeggen over de voortgang van de geschiedschrijving. Zoals ik in het begin al opmerkte is er in de laatste jaren onder historici een pleidooi te horen voor een strikte scheiding van maatschappelijke machten en wetenschappelijke disciplines. Als de slinger terugkeert naar de fase van de herinterpretatie, dan gebeurt dat omdat er een duidelijke behoefte is aan analytische verwerking van het onderzoek van het afgelopen decennium.

De eerste aanzetten daartoe zijn al gegeven in een reeks internationaal-vergelijkende projecten, die eigenlijk alle ervan uitgaan dat de geschiedenis van de afrekening bestudeerd moet worden binnen de continuïteit van de naoorlogse machtswisselingen. Deze studies draaien om begrippen als 'politieke instrumentalisering' van de afrekening, 'stabilisering van de naoorlogse orde', 'the politics of retribution', 'rethinking postwar Europe'. Het internationaal onderzoek heeft zich tot dusverre sterk op deze context gericht. Ik verwacht dat een volgende onderzoekslijn binnen de herinterpretatie meer sociaal dan politiek georiënteerd zal worden. Ik volg daarin een pleidooi van de Pools-Amerikaanse historicus Jan Gross voor een meer sociale geschiedenis van de oorlog en zijn nasleep. Het onderzoek naar de sociale herkomst, godsdienstige achtergronden, de sexe-verschillen, de ervaringen van kinderen met bijzondere jeugdzorg en andere vormen van semi-hulpverlening staan alle internationaal op de agenda, maar kunnen door een goede toegang tot de archieven sterk worden gestimuleerd. Overigens zal een werkelijk comparatieve studie methodologisch sterker moeten worden onderbouwd dan tot dusverre is gebeurd.

Ook kunnen we afzonderlijke groepen die in de afrekening een rol hebben gespeeld tot object van onderzoek maken. Ik denk natuurlijk aan de vervolgd en hun omgeving, die in het CABR-archief natuurlijk uitermate zichtbaar zijn en waarvoor de laatste jaren steeds meer aandacht is ontstaan. Er is de juridische professie in al haar schakeringen: de rechters, aanklagers, advocaten, in de functie van machtsapparaat, van probleemoplosser en middelaar. Ook de politieke recherche, in Nederland gelukkig uitzonderlijk, verdient een gerichte bestudering. Dan kan de vraag worden gesteld naar de slachtoffers van politieke delicten: hoe hebben zij de afrekening ervaren, wat voor rol hebben ze er in gespeeld of niet en hoe zien ze er op terug? En wat weten we van de mensen die terzijde stonden toen het delict werd gepleegd, de toeschouwers, die nadien ook geen actieve bemoeienis hadden met de rechtsgang.

Al deze vragen kunnen worden uitgewerkt tot onderzoeksplannen. Toch is het te verwachten dat de slinger ook verder terugzwaait, naar de historische ordening. De werkzaamheden van de talrijke historische onderzoekscommissies naar roof, restitutie en andere problematische aspecten van de afrekening met het oorlogsverleden naderen hun voltooiing. Het valt ook nauwelijks nog aan te nemen dat er in het buitenland of hier nog nieuwe processen zullen worden gevoerd ter vervolging van oorlogsmisdrijven of misdrijven tegen de menselijkheid. Ik denk dat er inmiddels een grote behoefte aan het ontstaan is naar een nieuwe ron de van

inventarisering van kennis en ervaringen, bij voorkeur in internationaal vergelijkend perspectief. Zo blijven zich tal van perspectieven voor nieuw onderzoek aandienen. Het belang van een goede ontsluiting van de bronnen is evident. Het CABR is nu op een centrale plaats bijeengebracht, geïnventariseerd, geconserveerd en onder duidelijke, uniforme voorwaarden te bestuderen. Een onderzoeker in Nederland hoeft geen beroep te doen op goede relaties, hoeft geen particuliere deals te sluiten met archiefbeheerders, of te bedelen om de sleutel van een oude loods en daar in een enorme stapel schimmeland kanton te gaan wroeten. Met de overdracht en de ontsluiting van het CABR loopt Nederland voorop. En er is nog veel te onderzoeken”.

Peter Romijn:

4.6 Tenslotte: ‘van de zolder op de straat’

Vlak na de oprichting in 1945 van het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie (het huidige NIOD) deden de beheerders ervan de oproep aan de Nederlanders om zoveel als mogelijk belangrijke documenten die betrekking hadden op de bezettingstijd aan het instituut af te staan. Daarmee zou immers een zo compleet mogelijk beeld gegeven kunnen worden van de persoonlijke belevenis(-sen) van het volk in de oorlog. Veel mensen hebben in de loop van de jaren gehoor gegeven aan deze oproep. Nu de oorlogsgeneratie in de ouderdom is aangekomen worden er ook steeds meer zolders van ouderlijke huizen geruimd. Zo krijgt het NIOD, inmiddels NIOD, nog steeds een gestage stroom van aanbiedingen die ‘wel eens belang zouden kunnen hebben’.

Van de meer dan honderdduizend Nederlanders die op de een of andere manier met de bezetter hebben samengewerkt is er natuurlijk een niet gering aantal dat weinig tot geen persoonlijke bezittingen meer had na de zuiveringsperiode. Toch hebben de meeste van hen wel ergens een plekje in huis waar nog wat ligt dat uit de oorlogsjaren dateert. Brieven, uniformen of delen daarvan, nationaal-socialistische lectuur, liedjesboeken van de Jeugdstorm, etc. Allerlei dat de vanzelfsprekendheid, of de dilemma's, van die jaren zichtbaar en tastbaar maakt.

Vaak half vergeten en verwaarloosd, vaak ook diep weggestopt opdat het niet gevonden kan worden door de verkeerden. Weggestopt, maar niet weggegooid, want vaak is het een verleden waarvan men weet dat het niet weg te gooien is. Bovendien realiseert men zich vaak dat de spullen meer dan alleen een persoonlijke waarde hebben, al gaat het dan in eerste instantie om de eigen familie. Daarnaast hebben ze waarde omdat het veelzeggend is over die tijd en de keuzes die mensen toen hebben gemaakt. Een meer dan persoonlijk belang dat in de afgelopen decennia natuurlijk wel zo goed als uitsluitend negatief is beoordeeld.

Bij Herkenning staat een kast die op slot kan. Daarin bewaren we wat we zoal ontvangen aan boeken en tijdschriften van voor en tijdens de bezettingsjaren. Nationaal-socialistische lectuur, bronnen voor de verbeelding van een tijd, een tijdgeest en overtuigingen die ons nu vreemd, koddig, kwaadaardig, ongelofelijk naïef, merkwaardig verleidelijk en in alle opzichten gedateerd, lijken. Bronnen van verbeelding die niettemin nodig kunnen zijn om herinneringen productief te maken, om de destructiviteit van de ideologie los te kunnen zien van overwegingen die niet destructief waren.

We hopen eigenlijk dat u eventuele belangrijke nalatenschap van ouders die betrekking heeft op de oorlogsjaren niet weggooit. Misschien is het een overweging als u er toch vanaf wil om dat wat geen direct persoonlijke relevantie voor u heeft bij Herkenning onder te brengen. Wij kunnen het dan, als u het daarmee eens bent, op termijn bij het NIOD aanbieden.

De kast kan nog steeds op slot, al dateert die voorziening uit de periode dat Herkenning er, meer dan misschien noodzakelijk was, bedacht op was met de oude -, de neo-, of wat er ook aan nationaal-socialistische overlevering bestaat, geassocieerd te worden.

Misschien is het wel meer verleden tijd als het gewoon voor wat het is in de kast kan staan.

4.7 Het aanvragen van inzage in de dossiers

Bij het Nationaal Archief gelden nog steeds dezelfde beperkingen voor de inzage van de dossiers zoals die altijd al van toepassing waren onder het beheer van het ministerie van Justitie.

Daarbij wordt het algemeen belang van openbaarheid van de overheidsarchieven (ten behoeve van de 'recht en bewijs zoekende burgers) en het bijzondere belang van betrokkenen en familie van betrokkenen tegen elkaar afgewogen, waarbij men erop toeziet dat er geen onevenredige schade aan de privacy van de betrokkenen berokkend kan worden. In de praktijk houdt dit in dat derden alleen onder strikte voorwaarden inzage kunnen krijgen. Dit zijn meestal wetenschappers en soms journalisten die het doel van hun onderzoek duidelijk op papier moeten zetten en dit ondertekenen, tezamen met de belofte de privacy van de belanghebbenden niet onevenredig in gevaar te brengen.

Openingstijden: dinsdag van 9.00 tot 21.00 uur
woensdag t/m vrijdag 9.00 tot 17.00 uur
zaterdag 9.00 tot 13.00 uur

Familieleden van betrokkenen hebben recht op inzage als:

- de desbetreffende is overleden
- de desbetreffende toestemming geeft tot inzage
- en er is de (uitzonderlijke) mogelijkheid dat informatie uit het dossier gegeven wordt door een ambtenaar van het Rijksarchief op grond van een verklaring van een psychiater of psychotherapeut waarin duidelijk gemaakt wordt dat het voor het geestelijk welzijn van de aanvrager onontbeerlijk is dat deze informatie gegeven wordt. Men kan dan dus niet zelf het dossier inzien maar krijgt antwoord op de vragen die men heeft.

Voor informatie kan men contact opnemen:

Telefoon: 070 3315444
Fax: 070 3315499
e-mail: info@nationaalarchief.nl
website: www.nationaalarchief.nl

Het verzoek tot inzage van een dossier kan alleen schriftelijk. Dit moet toegestuurd worden aan:

Het Nationaal Archief
Secretariaat afd. Publiek
Prins Willem Alexanderhof 20
2595 BE Den Haag

In dit verzoek dient voor te komen, respectievelijk bijgesloten te zijn:

- Naam, volledige voornamen, geboortejaar en –plaats van degene waarnaar onderzoek wordt gedaan.
- Bewijs van overlijden (mag een kopie van een rouwkaart zijn, ofwel een uittreksel uit het overlijdensregister dat aan te vragen is bij de afdeling Burgerzaken van de gemeente waar de persoon is overleden). Een bewijs van overlijden is niet noodzakelijk als de persoon vóór 1902 is geboren.
- Indien de betrokken persoon niet is overleden dan is een vereiste: een door hem of haar getekende verklaring waarin hij/zij toestemming geeft voor inzage door een met name genoemde persoon; deze verklaring dient vergezeld te gaan van een kopie van een geldig legitimatiebewijs van degene die toestemming geeft.

- De relatie tot de persoon.
- Korte motivering van de wens tot inzage
- zoveel mogelijk gegevens over de betrokkene te vermelden: d.w.z. naam, evt. meisjesnaam, geboortedatum en geboorteplaats, eventueel de organisatie waarvan hij/zij tijdens de bezetting lid was, etc.

De archivaris bekijkt of er inderdaad een dossier is over de betreffende persoon. Als dit niet zo is dan wordt dat gemeld; als het wel zo is, stuurt hij de aanvrager een briefje met de regels van het inzagerecht.

Meestal duurt dit zo'n twee tot drie weken.

Er mag niets van de inhoud van het dossier meegenomen of gekopieerd worden. Er mogen wel gegevens overgeschreven worden. Een en ander is bedoeld om niet alleen de privacy van de betrokkene maar ook van directe verwanten te beschermen.

HOOFDSTUK 5 ERVARINGEN

In dit hoofdstuk bespreken we wat kinderen van collaborateurs hebben meegemaakt aan gebeurtenissen én hoe zij dat emotioneel ervaren hebben. We zijn er ons van bewust, dat de leeftijd een belangrijke factor is. Een kind van twee jaar immers ervaart een bepaalde gebeurtenis heel anders dan een kind van acht. ‘De’ ervaringen van ‘het’ kind wiens ouders destijds de kant van de bezetter kozen, bestaan niet.

5.1 De periode 1931 – 1940

5.1.1 Lidmaatschap van de NSB

Het NSB-lidmaatschap van een of beide ouder(s) had invloed op het gezin. Destijds werd menige vrouw aangeraden om hun man in zijn keuze te volgen. Zo werd bijvoorbeeld Yvonne’s moeder lid van de NSB op aanraden van haar schoonzus. Deze stelde, dat haar lidmaatschap beter was in hun huwelijk, zodat er geen onenigheid over zou ontstaan. Tineke zegt over het meningsverschil tussen haar ouders omtrent het NSB-lidmaatschap: *‘Mijn moeder hield er niet van dat hij zijn nek uitstak voor politiek. De enige ruzies die ik me tussen mijn ouders herinner gingen daarover. Voor mij betekende het dat de NSB iets was waar je niet naar moest verlangen.’*

Na de voor de NSB succesvolle verkiezingen van 1935 werd de weerstand in de Nederlandse samenleving tegen het nationaal socialisme en de leden van de partij groter. Familieleden, burens, of vrienden namen afstand en kinderen merkten, dat ze bij vrienden thuis niet meer welkom waren. Tineke spreekt van een vreemde gewaarwording: *‘Eerst gewoon bij mijn hartsvriendin en buurmeisje thuis mogen komen (gezellig gezin) en later, zonder opgaaf van reden, niet meer. Gevolg was dat ik dacht dat er iets aan mij mis was.’*

5.1.2 Isolement

De NSB-families raakten meer en meer in een isolement, zodoende hielden nieuwe leden hun lidmaatschap soms zoveel mogelijk geheim. Door dat stilzwijgen werd het isolement nog groter: men kon niet meer open, niet meer vertrouwelijk zijn. De kinderen voelden vaak aan dat er ‘iets’ was, maar wisten niet wat. Dat was verwarrend en leidde tenslotte tot geslotenheid en wantrouwen naar anderen.

In sommige plaatsen en streken in Nederland waar de NSB veel aanhang had, bijvoorbeeld in de grensstreken, was het sociale isolement dan ook veel minder dan elders.

5.1.3 Jeugdbeweging

Sommige ouders lieten hun kinderen lid worden van de nationaal-socialistische jeugdbeweging. Een aantal droeg het uniform met trots, het gaf hun een gevoel bij de ‘elite’ te horen. Anderen daarentegen vonden het een grote belasting omdat zij gemeden werden door hun klasgenoten of door de kinderen op straat, en door hen werden uitgescholden of gepest, aangevallen en vernederd.

Degenen die zelf volledig achter het lidmaatschap van de Jeugdstorm stonden, konden de pesterijen vanuit het superioriteitsgevoel benaderen: men stond boven dat domme gedoe, de negatieve benadering door de anderen raakte hen niet wezenlijk.

Kinderen die het op de bijeenkomsten van de Jeugdstorm plezierig hebben gevonden – de natuurwandelingen, de speurtochten, het zingen om het kampvuur – schamen zich daar later soms over, omdat zij zonder het overigens te weten, lid zijn geweest van een beweging die Europa in een verschrikkelijke oorlog heeft gestort. Toch wordt vaak met nostalgie teruggedacht aan de kameraadschap die verloren is gegaan, doordat deze naderhand door de buitenwacht als ‘fout’ werd gezien of doordat men zelf tot het inzicht gekomen was dat deze niet langer mogelijk was.

Veel kinderen die gedwongen lid waren van de Jeugdstorm schamen zich daar later over. Pijnlijk is het, dat zij, hoewel zij geen eigen keuze hebben kunnen maken, later wel op het lidmaatschap van de jeugdbeweging aangesproken werden en door anderen alsnog 'fout' werden verklaard. Naast schaamte is er ook een gevoel van machteloosheid: anderen, je ouders, beslisten over het lidmaatschap en de samenleving had na 1945 geen boodschap aan hoe de situatie werkelijk geweest was.

Door de verwarring, de uitsluiting, de pesterijen en het isolement werd en zelfvertrouwen en zelfrespect ondermijnd. Sommige kinderen trokken zich helemaal in zichzelf terug om verdere pesterijen en uitsluiting te voorkomen. Anderen probeerden door klasgenoten of buurtkinderen geaccepteerd te worden, door vriendschap te 'kopen', bijvoorbeeld door zich overmatig aan te passen of door snoep uit te delen.

5.1.4 Motieven voor lidmaatschap

De gevolgen van de economische crisis zijn voor veel lotgenoten voelbaar geweest, doordat het gezin in financiële problemen kwam. Zoals zoveel gezinnen overigens. Het gevoel door de regering in de steek gelaten te worden, leidde tot kritiek en rancune en was voor de ouders vaak een aanleiding om lid te worden van de NSB. In de gezinnen van de leden die uit ideële motieven lid waren geworden – soms speciaal vanwege het nationalistische element, soms door het anti-communisme van de partij – zullen de gesprekken hierover vooral op de oudere kinderen van invloed zijn geweest; hoewel deze 'indoctrinatie' waarschijnlijk veel minder sterk geweest is dan 'men' na de oorlog dacht en waarop de autoriteiten hun beslissing tot heropvoeding baseerde.

5.1.5 Invloed van de gezinsomstandigheden

De sociale klasse van het gezin speelt bij de vorming van kinderen een belangrijke rol. Na de oorlog kwam een aantal NSB-gezinnen op een lagere trede van de maatschappelijke ladder terecht; dit is voor velen uiterst pijnlijk geweest.

De NSB was ook aantrekkelijk voor mensen die het niet voor de wind ging, voor hen die al met andere problemen zoals alcoholisme of geweld in het gezin te maken hadden. De kinderen uit zulk soort probleemgezinnen, kunnen later moeite hebben om te ontwarren, waar hun problemen mee te maken hebben: met de oorlog of met de huiselijke omstandigheden.

Kinderen die voor de oorlog, ondanks de gevolgen van het lidmaatschap van de ouders, een beschermde, prettige jeugd hebben gehad, hebben een basis die de meeste kinderen die tijdens de oorlog geboren zijn en meteen met de spanningen en de onzekerheid geconfronteerd werden, hebben moeten ontberen. Bij de verwerking van de aan de oorlogservaringen gerelateerde problemen kan dit veel verschil maken. Yvonne maakt duidelijk dat die bescherming, ook tijdens de oorlog een belangrijke rol bleef spelen: *'Mijn ouders zijn tijdens de oorlog bij elkaar gebleven, ook toen ze augustus 1944 naar Duitsland vluchtten. Er waren wel ontberingen, maar als gezin bleven we bij elkaar. Vooral mijn moeder heeft daarvoor gezorgd.'*

5.2 De periode 1940 – 1944

5.2.1 Oorlogsdreiging en geweld

In de meidagen van 1940 groeide de onzekerheid. De NSB-gezinnen werden nog meer gewantrouwd dan ervoor. Men was bang voor een 'vijfde colonne', verraad. Een paar duizend leden van de partij zijn om die reden opgepakt en geïnterneerd. Toen de oorlog uitbrak, betekende dat voor de NSB-ers die het Groot-Germaanse ideaal aanhingen blijdschap. De meer vaderlandsgerichte leden keurden de inval af. Tineke's vader vocht als

nationaal-socialist zelfs tegen de Duitsers. De kinderen zullen de stemming in huis terdege hebben gevoeld, meestal zonder die te kunnen begrijpen.

Bombardementen, beschietingen en ander geweld troffen grote groepen van het Nederlandse volk. Tineke hield er achtervolgingsangsten aan over. Yvonne zegt daarover: *'Nog lang na de oorlog (zelfs nu nog heb ik associaties) kreeg ik beelden van bombardementen als ik een vliegtuig hoorde over komen. We woonden in de oorlog in Eindhoven, dat verschillende keren "per ongeluk" gebombardeerd is en toen wij vluchtten zijn we in Hamburg terechtgekomen, dat op het eind van de oorlog ook veelvuldig gebombardeerd is.'* Net als iedereen deelden de kinderen in de angst voor bombardementen en andere oorlogshandelingen en voelden zij de onzekerheid en onmacht van de ouders aan.

5.2.2 De NSB en de Duitsers

Na de capitulatie meldde zich veel nieuwe leden bij de NSB. Dat bracht ook met zich mee dat er opnieuw een grote groep kinderen betrokken raakte bij het politieke spel van de volwassenen en daar later de gevolgen van had te dragen.

Bij veel partijleden groeide teleurstelling toen bleek dat de Duitsers de NSB niet erg serieus namen. Toen de Duitsers de partij in 1941 gingen inschakelen in de hetze tegen de Oranjes en in de komende jaren in de Jodenvervolging – waarvan de bedoeling die de nazi's hiermee hadden velen nog niet duidelijk was – kwamen bij sommige ouders en kinderen, zoals o.a. Karin schrijft, *'twijfel en gewetensproblemen op. Sommigen zegden hun lidmaatschap op. Anderen gingen rationaliseren [beschouwden de zaak louter van de rationele kant en weigerden de emotionele en ethische aspecten in hun oordeel te betrekken] hetgeen de kinderen in verwarring bracht.'*

5.2.3 Isolement

Het sociale isolement, waar de meeste kinderen voor de oorlog al aan gewend waren geraakt, werd steeds groter. De familie en de buurt namen steeds meer afstand. Soms kwam het zelfs tot gebruik van geweld.

Tineke vertelt: *'In 1943 werd er een baksteen door de voorruit in de kamer gegooid.[] Dat had misschien nog niet zo'n grote indruk op me gemaakt als niet juist mijn pas genezen baby broertje van goed 2 maanden in zijn wiegje pal voor die ruit stond. Z'n bedje lag vol splinters en mijn moeder werd hysterisch van schrik. Dat gaf mij het gevoel dat we ons leven nergens meer zeker waren, als zo'n lief klein kindje in huis al zoveel gevaar liep.'*

5.2.4 Verblijf in Duitsland

Sommige kinderen werden naar Duitsland gestuurd om deel te nemen aan een kinderkamp. Ook Duitse kinderen uit de grote steden namen aan deze activiteiten van de Kinderlandverschickung deel, die deels bedoeld waren om kinderen uit het oorlogsgeweld te halen en deels op indoctrinatie gericht waren. Voor de Nederlandse kinderen betekende het bevrijd te zijn van de pesterijen en het isolement in Nederland. Maar het bracht tevens de scheiding van de ouders en verlies van de geborgenheid van het gezin met zich mee, vaak voor weken, soms voor maanden.

Dat gaf tegenstrijdige gevoelens. Aan de ene kant was er het plezier, soms ook het gevoel bevoorrecht te zijn, maar het gemis van ouders en broertjes en zusjes telde vaak heel zwaar. Trees zegt hierover: *'Je had het gevoel door je ouders in de steek gelaten te zijn en er alléén voor te staan in het leven, een gevoel dat je ook later nog parten speelde.'*

Sommige kinderen, zoals Trees, gingen in Duitsland naar de Reichsschule für Mädel. Oudere kinderen, zoals Jacques, werden voor werk naar Duitsland gestuurd, soms voor enkele jaren.

Kinderen van enkele duizenden collaborateurs die zich in het oosten vestigden (in het kader van Werkdienst Holland, de Oostcompagnie, de SS-Frontarbeiter) ondervonden de onzekerheden van een chaotische en mislukte emigratie.

Oudere Jeugdstormers werden gedwongen ingeschakeld in diverse defensieve taken. Zij moesten zich daar later over verantwoorden, terwijl er geen sprake van vrije keuze was geweest. Dat kan een diep gevoel van onmacht geven, het gevoel niet aan het lot te kunnen ontkomen.

5.2.5 Psychische gevolgen

Voor de meeste kinderen was de oorlog een angstige tijd. Oudere kinderen konden het leven in oorlogstijd daarentegen ook wel spannend vinden.

Gezinnen van degenen die aan de kant van de bezetters stonden, kwamen in een steeds groter isolement, zowel doordat zij door hun omgeving met wantrouwen bejegend werden als doordat velen zich daarom ook zelf al bij voorbaat gingen isoleren.

Karin merkt op: *‘Voor zover de indoctrinatie werkte, werd de oorlog goed en zinvol gevonden, al was er helaas wel ellende door. Moed was nobel, angst was laf.’*

Kinderen ervoeren aan den lijve de chaos van de oorlog, de dreiging, de onmacht van de ouders of andere volwassenen om de kinderen te kunnen beschermen. Ouders verloren zodoende voor sommige kinderen hun gezag. Kinderen verloren hun vertrouwen in volwassenen, in de medemens en vaak in het leven zelf: niets was meer zeker, vanaf nu was alles mogelijk.

5.3 Na Dolle Dinsdag (september 1944)

5.3.1 Vertrek naar Duitsland

Na de invasie van de geallieerde legers in juni 1944 en hun snelle opmars door Frankrijk en België vreesde de leiding van de NSB dat de geallieerden Nederland snel zouden bereiken. Men was bang voor represaillemaatregelen en besloot vrouwen en kinderen, die daarvoor in aanmerking wilden komen, naar Duitsland te vervoeren. Naar schatting zijn 35.000 vrouwen en kinderen ondergebracht in de streek gelegen tussen Hamburg, Hannover, Bremen en Brunswijk; een 30.000 ging naar streken elders in Duitsland. Els vertelt dat hun gezin, nadat de inwoners van haar dorp in 1944 moesten evacueren, verder trok naar Duitsland. Van de leden van Herkenning die aan een enquête van het Historisch Nieuwsblad deelnamen, gaf 42% aan dat zij in Duitsland waren geweest.

De oproep van de leiding van de NSB om naar Duitsland te gaan bracht in de meeste gezinnen heel wat spanning. Moest men naar Duitsland gaan of juist in Nederland blijven? Meestal werd besloten dat alleen de moeder met haar kinderen zou vertrekken, de vaders mochten van de partijleiding niet mee. De kinderen die vertrokken, moesten hun vader voor langere tijd missen – niemand kon zeggen voor hoe lang – en ze moesten bovendien hun vertrouwde omgeving verlaten. Ze kwamen op volle stations en maakten de reis in speciaal door de partijleiding gecharterde treinen. Soms werden deze onderweg door geallieerde vliegtuigen beschoten. De overvolle treinen moesten vaak uren wachten voor zij verder konden en zodoende duurde menige reis wel enkele dagen. Voor kinderen waren dat verwarrende gebeurtenissen: er werd over hen beslist en verweer ertegen was onmogelijk. Voor de oudere kinderen was de verwarring nog groter daar zij eerst bij de ‘elite’ behoorden en nu ineens de status van vluchteling kregen.

In Duitsland werden in allerlei opvangkampen ingericht. Dat konden scholen of fabriekshallen zijn, soms grote boerenschuren of zoals Yvonne vertelt, een kamp met zomerhuisjes. De huisvesting was primitief. De bevolking was niet altijd hartelijk. De vluchtelingen moesten immers ook gevoed worden en de algehele situatie in Duitsland verslechterde met de jaren. Bovendien keek de Duitse bevolking neer op deze ‘landverraders’: landverraad was in het Duitse nationalisme taboe. Kinderen misten hun speelgoed en hadden weinig ruimte om te

spelen. De onvriendelijke bejegening werd door hen soms aan zichzelf of aan de familie geweten, omdat de werkelijke oorzaak bij hen onbekend was. Er was gebrek aan privacy, luizen en vlooiën lagen op de loer. Menig klein kind kreeg door de slechte hygiënische toestanden en de niet al te beste voeding dysenterie.

De grote onzekerheid over de duur van het verblijf werkte veelal beklemmend.

De schoolgaande kinderen vormden een probleem. Moest men ze in het kamp houden of naar de Duitse school sturen? Van een aantal lotgenoten is bekend, dat zij de Duitse school bezochten. Voor sommigen gaf dit, zeker in het begin, communicatieproblemen. Zij voelden zich geremd doordat zij niet begrepen werden of doordat zij de kinderen niet verstonden. Anderen pasten zich snel aan en spraken toen zij na de oorlog in Nederland terugkeerden Duits. In de meeste gevallen liepen kinderen een leerachterstand op.

Oudere kinderen werden naar para-militaire 'werkkampen' gestuurd en de jongens onder hen kregen te maken met ronseling voor de gewapende dienst.

Gezinnen die in of dicht in de buurt van de grote steden waren ondergebracht, maakten zware bombardementen mee en brachten veel nachten door in de schuilkelders.

Kinderen die van hun ouders gescheiden werden, voelden zich in de steek gelaten en stonden er op een veel te jeugdige leeftijd alleen voor.

5.3.2 Verblijf in Nederland

Kinderen die niet met hun familie naar Duitsland vertrokken, konden toch meestal niet in hun eigen omgeving blijven wonen. Er kwam een stroom op gang van het westen naar het oosten en noorden van het land. Deze 'verhuizing' bracht grote veranderingen mee: zij moesten hun vertrouwde omgeving achterlaten en dus ook hun persoonlijke en vertrouwde bezittingen.

Voor al deze kinderen geldt, dat de veiligheid van het eigen huis verloren ging, dat ze moesten leven in grote onzekerheid over wat er verder nog gebeuren zou. Ze waren ontworteld in een dreigende wereld.

5.4 De laatste oorlogsm maanden en de eerste jaren na de oorlog 1945 - 1948

5.4.1 Bevrijding

De zuidelijke provincies werden in september en oktober 1944 bevrijd. De collaborateurs en hun vrouwen werden door leden van de BS (Binnenlandse Strijdkrachten) gearresteerd en in provisorische interneringskampen ondergebracht. Dit waren bijvoorbeeld fabriekshallen of leegstaande Duitse kampen. De omstandigheden waren primitief. De regering in ballingschap had geen maatregelen genomen om de kinderen van de gearresteerden op te vangen. Dat gaf schrijnende toestanden: de kleinste kinderen werden vaak met de ouders geïnterneerd, de groteren moesten maar afwachten wie zich over hen zou ontfermen. Soms waren dat de burens, soms familie of vrienden.

Els zegt hierover: *'Terug in het dorp werden binnen enkele minuten vader en moeder door de politie opgehaald met achterlating van zes kinderen op de stoep van ons eigen huis; waar we niet binnen mochten, want daarin woonden andere mensen. Familie en burens ontfermden zich over ons.'*

Er waren kinderen die enige tijd op straat rondzwierven voordat zij ergens onderdak kregen. In allerijl werden door kerkelijke instanties of vrijwilligers kindertehuizen ingericht in bijvoorbeeld scholen, villa's of kloosters. Er was gebrek aan alles: voedsel, kleding en schoeisel, bedden en beddengoed.

5.4.2 Inkwartiering

De vrouwen en kinderen die in opvangkampen in Duitsland waren ondergebracht, zagen zich in februari/maart 1945 genoodzaakt naar Nederland terug te keren. De kampen moesten vrij komen voor de Duitse vluchtelingen die uit de oostelijke grensstreek naar het westen

vluchtten. De Nederlandse vrouwen en kinderen werden met treinen naar Groningen en Drenthe gebracht, waar vreemde families door de NSB gedwongen werden hen op te nemen. Deze verplichte inkwartiering leidde vaak tot spanningen, daar de ontvangende familie en de buurt meestal allesbehalve blij waren met de vluchtelingen. Er was gebrek aan privacy, kinderen konden zich niet veilig voelen. Gelukkig waren er ook goede relaties. De meeste gezinnen konden niet naar hun oorspronkelijke woonplaats terugkeren. Dit gold met name voor hen die uit de westelijke provincies afkomstig waren, omdat er geen treinen reden en de voedselsituatie nijpend was.

Uiteindelijk werden ook de noordelijke provincies in april 1945 bevrijd. Vrouwen die met NSB-ers of andere collaborateurs getrouwd waren - ongeacht of ze zelf lid waren of niet - werd gesommeerd zich te verzamelen en onder begeleiding naar provisorisch ingerichte interneringskampen te gaan. De problemen die zich in het zuiden hadden voorgedaan werden nu ook hier manifest, zeker wat de opvang van de kinderen betreft.

5.4.3 Confiscaties

Na de bevrijding werden de bezittingen van collaborateurs geconfisqueerd, voor zover deze niet voor die tijd door die of gene uit het huis waren weggenomen. De huizen werden verzegeld. Yvonne's moeder vroeg of ze tenminste de fotoalbums nog uit huis mocht halen, hetgeen geweigerd werd. Veel familiefoto's liggen nu in de dossiers in het algemeen Rijksarchief, waarvandaan ze ook nu nog niet meegenomen mogen worden. Kinderen die deze dossiers raadplegen zien ze daar en zouden die graag meenemen. Dat is niet toegestaan. Hooguit staat een vriendelijke ambtenaar hen toe een kopie te maken.

Corry zegt: *'Door de confiscaties is het net of ik de eerste acht jaar van mijn leven niet heb bestaan. Niets uit die tijd is gebleven, geen foto's, geen tastbare dingen. Geen foto's van mijn te vroeg overleden broertje, van grootvaders en -moeders.'*

Het is bekend, dat bijvoorbeeld communieboekjes, spaarboekjes en ook speelgoed in beslag genomen zijn. Mia die later in het kindertehuis haar eigen pop zag en die graag wilde hebben om mee te spelen, kreeg te horen: *'Niets is meer van jullie, alles is nu van ons.'*

5.4.4 Arrestaties en emotionele gevolgen voor de kinderen

Bij de arrestaties ging het vaak hard toe. Kinderen zagen en hoord en hoe hun ouders vernederd en soms mishandeld werden. Pragit beschrijft het als volgt: *'Bij de arrestatie in 1945 was ik net 2 jaar en bij de vrijlating van m'n vader was ik 4 jaar. Ik heb toentertijd niets begrepen van wat er gebeurde, maar heb een en ander wel opgeslagen in mijn lijf. Mijn ouders werden gearresteerd met het geweer in de aanslag en vervolgens weggevoerd, wij kinderen bleven gillend achter. Die gebeurtenis in april 1945 zit in mijn lijf: als 2-jarige heb ik alleen de emoties zonder verhaal opgeslagen, die later onberedeneerd weer de kop op kunnen steken. Die opgeslagen emoties zijn pas op latere leeftijd heftig gaan opspelen: ik heb diverse therapieën gehad, bezocht het Justitiearchief, heb diverse tv-optredens gedaan en kranteninterviews gegeven. Dit allemaal om mezelf en m'n omgeving te laten weten dat het echt gebeurd is. Na emmers vol tranen ben ik nu zover, dat ik met droge ogen over "vroeger" kan vertellen. Bovendien komen nu allerlei jeugdherinneringen weer terug, die me dierbaar zijn en me sterker en meer geworteld maken.'*

Els herinnert zich: *'Enkele uren [na zijn arrestatie] is mijn vader door dorpsgenoten zwaar mishandeld zonder dat de politie ingreep; later werd hij afgevoerd naar een politiebureau elders en weer later naar kampen in Amersfoort en Vught.'*

Niet alleen angst is opgeslagen, er is bij menig lotgenoot ook veel (soms onbewuste) woede opgeslagen, woede over de behandeling die hun ouders moesten ondergaan. Ook machteloosheid, omdat zij hun ouders niet konden beschermen en het brutaal geweld niet konden afwenden.

Veelal werd het gezinsverband verbroken. De kinderen wisten niet waar hun ouders waren, wisten vaak niet eens of hun 'verdwenen' ouders nog leefden. Soms werd hun verteld dat ze terechtgesteld waren. Op hun beurt wisten de ouders niet waar hun kinderen waren. Scheiding van de ouders is voor kinderen een aangrijpende gebeurtenis, zeker als ze zo klein zijn dat ze het niet kunnen begrijpen en ze de bescherming van de ouders nog zo hard nodig hebben. Het kind voelt zich in de steek gelaten, voelt zich alleen in een vijandige omgeving, zonder enige steun. Familieleden en burens kunnen ouders niet vervangen.

5.4.5 School

De kinderen moesten weer naar school. Ze kwamen in een vreemde omgeving, waar ze vaak gepest werden door zowel klasgenoten als onderwijzers. Thuis konden ze hier niet over klagen, omdat zij wel beseften dat hun moeder daar niets tegen kon ondernemen. Bovendien wilden ze de moeder die het toch al zo moeilijk had om het gezin te verzorgen, niet met hun problemen lastig vallen. Zo stonden ze onbeschermd in hun nieuwe omgeving.

Pragit vertelt, dat zij toen het idee had, dat ze niet goed was, dat ze niet deugde. Ellie werd door de hoofdleidster van de kleuterschool naar haar eigen klas gebracht en met een minachtend: *'Een NSB-kind'* door de deuropening geduwd. Gelukkig nam de juf van haar klas het voor haar op en liet haar de kleine kinderen helpen.

Het kwam vaak voor dat: kinderen die in Duitsland geweest waren een leerachterstand hadden en in een lagere klas geplaatst werden dan de klas waarin ze gezien hun leeftijd hoorden. Ze werden vaak voor 'dom' aangezien of uitgescholden. Zij namen dat oordeel soms zelf over en dit ondermijnde het zelfvertrouwen nog meer. Door alle ervaringen konden sommigen zich moeilijk concentreren, waardoor hun resultaten onder niveau bleven. Dat gaf, soms een levenslange, frustratie.

Op bepaalde scholen, vooral bijzondere scholen, werden kinderen van NSB-ers en andere collaborateurs geweigerd.

5.4.6 Terugtocht naar Nederland

Sommige oudere kinderen moesten na de Duitse capitulatie de terugtocht naar Nederland in hun eentje aanvaarden. Vervoer was er nauwelijks. Sommigen legden de afstand van Tsjechoslowakije of van het oosten van Duitsland naar huis te voet af. Bij de grens werd er streng gecontroleerd en werden de nieuw aangekomenen met DDT-poeder bespoten om hen te ontsmetten. Uit de rapporten van het SOTO (Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang) dat de opvang van Nederlanders na de oorlog in kaart moest brengen, blijkt dat de meeste repatrianten een slechte ontvangst te incasseren kregen. 'Foute' repatrianten viel uiteraard nog minder welwillendheid ten deel. Zij werden bij terugkomst in de meeste gevallen vijandig bejegend en meteen geïnterneerd. De kinderen werden in het beste geval onverschillig behandeld.

Een aantal gezinnen kwam pas in de loop van het jaar 1945 naar Nederland terug, sommige pas in 1946.

5.4.7 Opvang van kinderen

In de interneringskampen waren de leefomstandigheden, zeker in het begin, erbarmelijk. De kleine kinderen hadden daar nog het meeste van te lijden. Voor zieke kinderen werd vaak geen medische hulp gezocht en een onbekend aantal is in het kamp bezweken (1) De kinderen zagen hun ouders in een machteloze positie, waren soms getuige van mishandelingen en vernedering of zelfs verkrachting. Het kind kon zich afvragen wanneer het zelf aan de beurt zou komen. Woede over wat de ouders werd aangedaan kon niet geuit worden. Het vertrouwen in volwassenen voor zover dat na de oorlog nog aanwezig was, kreeg opnieuw een knauw.

Sommige kinderen werden door familieleden uit de kampen gehaald, zeker nadat het Militair Gezag besloten had dat er geen kinderen meer in de kampen mochten zijn. Weliswaar was het leven in het kamp bedreigend, maar de kinderen hadden nog wel hun moeder bij zich. Toen ze naar familie gingen, moesten zij van hun moeder scheiden en ook dat was weer een ingrijpende ervaring.

Bij familie werd vaak van de kinderen verwacht dat ze dankbaar zouden zijn. Er zijn verhalen bekend van kinderen die door de familie als hulp in de huishouding of voor de vieze karweitjes werden misbruikt. Kinderen kregen verwijten naar hun hoofd geslingerd over de slechtheid van hun ouders, waardoor zij in de verdediging werden gedrukt. Ze kregen vaak het gevoel dat ze er eigenlijk niet mochten zijn, hun aanwezigheid was een last voor de familie. Ze konden zich niet verweren tegen de willekeur of tegen het feit dat ze tot zondebok werden gemaakt.

5.4.8 Kindertehuizen

In de ongeveer 100 kindertehuizen die tussen 1944 en 1948 als opvang voor kinderen van 'foute' ouders hebben gefungeerd hebben ongeveer 8000 kinderen tijdelijk onderdak gevonden. Sommige kinderen zijn een paar maal van kindertehuis veranderd. Kinderen uit één gezin, - zoals o.a. Karin vertelde -, werden vaak niet in hetzelfde kindertehuis opgenomen. Handelde men uit onverschilligheid of handelde men met opzet zo? Het gevolg was in ieder geval dat zij nu elkaar niet meer konden steunen. Kinderen die wel met broertjes en/of zusjes in hetzelfde tehuis verbleven vertellen hoe positief dat voor hen geweest is. Wel droegen de oudsten in dat geval weer een te grote verantwoordelijkheid voor hun leeftijd. De behandeling van de kinderen in de diverse tehuizen was heel verschillend. Uit de 22 interviews die Paul Mantel en Gonda Scheffel-Baars voor hun doctoraalscriptie 'N.S.B.-kinderen in tehuizen' hielden, blijkt dat het regime over het algemeen hard was. Kinderen werd de slechtheid van de ouders voorgehouden. Tine vertelt dat zij in een tehuis boven de baby- en kinderbedjes bordjes heeft zien hangen met: *'Jan B, kind van een SS-er.'* Voor zieke kinderen werd soms geen medische verzorging gezocht, zoals Flora vertelde. Sommigen, o. a. Flip en Pia vertelden van mishandeling en zelfs misbruik. De oudere kinderen kregen heropvoeding, maar dit gebeurde vaak zo autoritair dat het contra-productief was. Kinderen die door de spanningen weer in hun bed plasten, ontvingen straf in plaats van begrip. Lia echter vertelde, dat zij het in haar tehuis goed had gehad, de verzorgsters probeerden een veilige en huiselijke sfeer te scheppen.

De meisjes van de Reichsschule werden na terugkomst in Nederland ook heropgevoed. Trees vertelt: *'De behandeling was niet slecht, maar de films over de concentratiekampen gaven mij het gevoel geen recht op leven te hebben. Dat leidde later tot de houding driedubbel dienstbaar te moeten zijn, alles dubbel goed te moeten doen en dus nooit genoeg te kunnen doen.'*

5.4.9 Bezoek

De kinderen kregen maar zelden bezoek van de ouders, zij gingen ook zelf sporadisch bij hun ouders in de interneringskampen op bezoek. Er was meestal geen geld, er moesten soms grote afstanden overbrugd worden en rond de bezoeken hing een sfeer van geheimhouding. Bij de bezoeken was altijd een kampwacht aanwezig, er was geen enkele privacy. Kinderen waren onder de indruk van de vernederende situatie van hun ouders. De gevangene ouder leek niet meer op de vader of moeder die zij gekend hadden. Voor de kleinste kinderen was die man of vrouw vaak een vreemde.

5.4.10 Wel meegemaakt, geen herinneringen

Voor degenen die in 1942 of later geboren zijn, geldt, dat zij zich (meestal) niets meer van de meegemaakte gebeurtenissen herinneren. Hun gevoelens van angst, zich bedreigd voelen, ongewenst te zijn, geen recht op leven hebben etc. kunnen zij niet concreet relateren aan wat zij hebben meegemaakt. Het is voor hen vaak moeilijk om de problemen die zij ondervinden in verband te brengen met de oorlog. - Wat niet weet, wat niet deert - gaat voor hen niet op. In de gespreksgroepen is gebleken dat het aannemelijk is dat de schade opgelopen door de oorlogservaringen bij de jongere kinderen groter is dan bij oudere kinderen. (zie verder hoofdstuk 7) Karin vermeldt, dat zelfs liefhebbende ouders, maar ook andere volwassenen, zich niet realiseren dat deze groep toch zoveel invloed van de oorlog heeft ondervonden. Yvonne heeft in de telefoondienst van lotgenoten die na 1942 zijn geboren nogal eens de klacht gehoord, dat zij niets weten, maar ook door de ouderen niet echt op de hoogte worden gebracht. Zo blijft het verleden ongrijpbaar.

5.5 De periode 1948 – 1963

5.5.1 Gezinshereniging

Na een jaar of drie, vier kwamen de meeste collaborateurs vrij. Sommigen echter verbleven langer (tien jaar of meer) in de interneringskampen. Zij behoorden tot de kaderleden of zij hadden gediend bij de SS. De tijd in het kamp werd door de meesten als frustrerend ervaren. Een aantal voelde zich vernederd en koesterde wrok ten opzichte van de Nederlandse samenleving. Anderen waren gebroken en gedemoraliseerd, sommigen hadden spijt van hun politieke keuze. Zij waren in veel opzichten nog zo met hun eigen ervaringen bezig dat zij weinig oog hadden voor wat hun partner en kinderen hadden meegemaakt. Het was voor velen moeilijk om de ouderrol weer op zich te nemen. Huwelijken hadden geleden onder de lange scheiding, ouders en kinderen en ook de kinderen onderling waren van elkaar vervreemd. Daardoor was het moeilijk om een nieuwe start met elkaar te maken. De gezinsleden hadden vaak heel verschillende gebeurtenissen meegemaakt, maar zelfs als zij als gezin steeds bij elkaar gebleven waren, zoals Yvonne meldt, reageerden zij daarop op verschillende wijze, afhankelijk van leeftijd en karakter. De gezinshereniging verliep stroef en de opgekropte gevoelens ontladden zich in ruzies of agressie. Weer anderen reageerden met vluchtgedrag.

Doordat de ouders veel energie nodig hadden voor het verwerken van de eigen problemen konden zij maar weinig aandacht en warmte aan hun kinderen geven, en hen zeker geen gevoel van veiligheid bieden. Kleine kinderen kregen op die manier geen stevige basis.

De frustratie en teleurstelling van de ouders uitte zich soms in onverwacht gedrag, zoals woedeaanvallen. Kinderen werden onzeker, bang voor een nieuwe uitbarsting en deden er alles aan om die te voorkomen. Zij gingen hun ouders ontzien en werden 'brave' kinderen. Vaak namen zij aan dat zij zelf de aanleiding waren en voelden zich schuldig.

De door de grotere kinderen met vreugde verwachte gezinshereniging was voor velen een grote teleurstelling. Voor de kleinere kinderen betekende het dat zij ineens een vader of moeder in huis kregen die 'onbekend' voor hen was. Weliswaar waren zij misschien mee op bezoek in de kampen geweest, maar die 'vreemde' man of mevrouw was niet in verband met de eigen familie gebracht.

5.5.2 'De oorlog' is taboe

Over de oorlog werd meestal niet meer gesproken. De kinderen konden hun ervaringen niet vertellen en de emoties over wat ze meegemaakt hadden, niet kwijt. Dit leidde soms tot nervositeit of slaapproblemen.

Als er wel over de oorlog gesproken werd, kwam meestal alleen het verhaal van de verbitterde ouders aan de beurt. Kinderen kregen de indruk, dat wat zij hadden meegemaakt, niet belangrijk was en dat zij zelf dus ook niet belangrijk waren.

Voor de na-de-oorlog geboren kinderen probeerde men het foute verleden te verzwijgen. Het 'geheim' was alleen bij de ouders en de oudere kinderen bekend. De kleinsten vermoedden dat er 'iets' was, maar wisten niet wat. Zij voelden zich buitengesloten, omdat de rest kennelijk iets met elkaar deelde, waar zij geen deel aan hadden.

Zo ontstond vervreemding binnen het eigen gezin.

5.5.3 Huwelijk en rolverdeling

De rolverdeling binnen het gezin moest soms opnieuw bepaald worden. Yvonne zegt daarover: *'Mijn moeder was door alles wat ze meegemaakt had en zelfstandig had moeten oplossen 'geestelijk gegroeid'. Mijn vader zei wel eens dat hij zijn lieve Lientje kwijt geraakt was.'* In veel gezinnen nam de vader de rol van hoofd van het gezin weer op zich en schoof de moeder die zich en haar gezin al die tijd, vaak met succes, had moeten zien te redden, eenvoudig aan de kant. Voor Hanna was dit onverteerbaar en zij heeft het haar vader altijd kwalijk genomen.

Bovendien stonden de huwelijken waarin de ene partner het niet eens was geweest met de politieke keuze van de ander, onder spanning. Dit leidde in een aantal gevallen tot huwelijksontbinding. En als de ouders wel bij elkaar bleven, bleef de onenigheid altijd een barrière tussen hen, die door de kinderen feilloos werd aangevoeld.

5.5.4 Loyaliteitsconflict

(Oudere) kinderen die het met de politieke stellingname van de ouder(s) niet eens waren, belandden vaak in een loyaliteitsconflict, vooral als de emotionele relatie met die ouder goed was. Een aantal nam zelfs de schuld als het ware plaatsvervangend over, wanneer de ouders niet in staat waren hun verantwoordelijkheid voor hun keuze te nemen en ze zich alleen maar verbitterd toonden over de hun opgelegde straf. Zeker toen bleek wat er in de holocaust gebeurd was, gingen een aantal lotgenoten zich verbijsterd afvragen wat hun ouders daarvan geweten hadden en of zij er zelf een rol in hadden gespeeld. Daaraan gekoppeld de vraag of zijzelf ook tot dergelijk gedrag in staat zouden zijn. Margreet zegt hierover: *'Ik heb heel fijne en goede ouders gehad, maar het feit dat zij geweten hebben van de Jodenvervolging, is iets wat voor mij nog steeds onverenigbaar is met mijn ouders. En beangstigend! Ik voel me er schuldig en beschaamd over.'*

Sommigen voelden een duidelijke rancune over wat de ouders door hun politieke keuze niet alleen in hun eigen leven, maar ook in dat van anderen had aangericht. Weer anderen, zoals Yvonne, voelen die rancune niet: *'Ik ben juist dankbaar voor wat zij nog voor ons gedaan hebben in hun kommervolle omstandigheden na de oorlog!'*

De kinderen die lid waren geweest van de Jeugdstorm, schaamden zich daar vaak over, omdat zij onbewust betrokken waren bij een vernietigende ideologie. De leuke herinneringen aan de activiteiten als kampvuur en speurtochten moesten 'onderduiken'.

5.5.5 Verhouding met familie en burens

De relatie met de rest van de familie voor zover deze niet gecollaboreerd had, bleef vaak problematisch. Kinderen misten de spontaniteit in de relaties met grootouders, ooms en tantes en nichtjes en neefjes. Sommige familieleden verbraken het contact definitief. Soms werd men door enkele familieleden financieel gesteund. Dit gaf een afhankelijkheid waarmee beide zijden soms moeilijk konden omgaan. Inwoning bij familie, wat door de woningnood niet ongebruikelijk was, veroorzaakte in het geval van de ex-gedetineerden vaak spanningen. Men voelde zich gedoogd, niet van harte welkom. De familie wilde niet op het politieke verleden van de inwonenden aangekeken worden.

De relatie met buren en vrienden stond vaak onder spanning. Bij verenigingen en sociale activiteiten waren de gezinnen van ex-politieke gevangenen vaak niet welkom. Willy zegt daarover: *'Ik mocht met een ouder buurmeisje het kerstfeest vieren in de Nederlands Hervormde kerk in ons dorp. De kerkdeur werd voor mij dicht gedaan – ik was 4 jaar.[] Ik probeerde het ook bij de meisjesvereniging (van de Ned.Herv. kerk). Mijn aanwezigheid was van korte duur. De leidster van de zondagsschool was ook de leidster van de meisjesvereniging. Ze kwam uit een anti-NSB-gezin. Een (oudere) broer van de leidster was bevriend met mijn broer. Opeens was de vriendschap over.[] Ook bij de gymvereniging was mijn aanwezigheid van korte duur, vanwege pesterijen.'* Iedere keer afgewezen te worden, was voor Willy des te erger, omdat zij door haar ouders gestimuleerd werd om buitenshuis actief te zijn.

Van velen is bekend, dat de ouders zichzelf en hun kinderen bij voorbaat isoleerden om te voorkomen dat anderen hen zouden uitsluiten. Daarbij speelde tevens de angst je aan een vereniging te verbinden een grote rol, omdat je nooit van te voren kan weten of lidmaatschap verkeerd kan uitpakken. Overigens hadden veel ouders eenvoudig ook het geld niet om de contributie voor een club te betalen.

5.5.6 Huisvesting

De woning waarin het gezin vroeger gewoond had, was aan anderen toegewezen of was geconfisqueerd. Gezien de algemene woningnood was het vinden van goede huisvesting een groot probleem. Soms werd gezinnen tijdelijk ondergebracht in scholen of kloosters. Gemeenten voerden vaak een actief discriminatiebeleid en wezen de gezinnen van de collaborateurs de minste woningen toe, soms behorend tot de categorie 'onbewoonbaar verklaard', zoals Berserk rapporteert. Yvonne zegt hierover: *'Je werd gehuisvest naar wat je kon betalen. Aangezien dat niets was, kwam je dus ook in een buurt terecht, waar dat de norm was. Mijn vader werd daar de 'professor' genoemd.'*

Een aantal gezinnen verhuisde doelbewust naar een andere buurt of naar een ander dorp in de hoop dat niemand daar 'het' wist en dat zij met rust gelaten zouden worden. Vaak was één verhuizing niet voldoende, omdat het nieuws hen al vooruit gereisd was. Aangezien er veel verhuizingen voorkwamen, was men in de buurt extra nieuwsgierig naar de (politieke) achtergrond van de nieuwkomers. Verhuizingen verhoogden het isolement, omdat nieuwe sociale contacten niet makkelijk gelegd werden, uit angst dat de buurt 'het' toch te weten zou komen.

5.5.7 Gevolgen van de confiscaties

Huisraad – meubels, keukenuitrusting, bed- en linnengoed – was door de overheid geconfisqueerd. Wanbeheer door de medewerkers van het Beheersinstituut kwam nogal eens voor. Een aantal officieren-fiscaal en Tribunalen legden als voorwaarde voor de vrijlating op dat men formeel afstand deed van de geconfisqueerde goederen. Uit de voorraad van het Beheersinstituut mochten de vrijgelatenen een boedel bij elkaar zoeken. Armoë troef.

Sommige ex-NSB-ers waren door familieleden uit hun testament geschrapt en erfenissen waar zij recht op hadden, is hen soms met succes onthouden.

Ook familiekapitaal was onder beheer gesteld en is in een groot aantal gevallen niet teruggegeven. De ex-politieke gevangenen waren al hun bezit kwijt en moesten starten vanuit het absolute nulpunt.

Romijn zegt hierover, dat ambtenaren van het Beheersinstituut soms van mening waren dat hen *'het economisch bestaan onmogelijk gemaakt moest worden.'* (2) Families moesten vaak een beroep doen op de Armenwet om het meest noodzakelijke aan huisraad en kleding te kunnen kopen.

Afhankelijkheid van de sociale dienst werd vaak als vernederend ervaren. Kinderen die hun ouders naar het kantoor vergezelden, merkten op hoe hun ouders afstandelijk en neerbuigend, soms zelfs vijandelijk werden behandeld. Vaak begrepen ze de reden niet. Het gaf hun wel het gevoel tot een 'slechte' familie te behoren. Tine vertelt dat sommige gezinnen geen uitkering wensten en liever zelf hard werkte om aan de kost te komen dan de hand te moeten ophouden bij een overheid die henzelf in deze financiële afhankelijkheid had gebracht.

Voor de kinderen bracht dit grote veranderingen met zich mee. Eigen vertrouwde spullen waren verdwenen, ze woonden in een nieuwe buurt en moesten zien in te burgeren. Ze moesten naar een nieuwe school. De ontworteling ten gevolge van de oorlogsgebeurtenissen werd hierdoor verdiept.

De kinderen van collaborateurs hadden vaak door de oorlog leerachterstand opgelopen. Voor een vervolgopleiding was veelal geen geld en de oudere kinderen moesten een baantje zoeken om een financiële bijdrage aan het gezin te leveren. De confiscaties hebben de oudere kinderen studiekansen en ontplooiingskansen ontnomen, wat later tot frustraties en rouw om gemiste kansen heeft geleid. Daardoor is waarschijnlijk veel talent verloren gegaan. Toen de jongere kinderen aan een vervolgopleiding toe waren, was de financiële situatie van het gezin vaak al wat verbeterd, hoewel ook zij soms met een goedkopere opleiding – vaak van lager niveau dan hun capaciteiten – genoeg moesten nemen.

De Stichting Toezicht Politieke Delinquenten bezocht de families om er op toe te zien dat men zich maatschappelijk weer zou aanpassen. Er werd soms in de buurt naar het gedrag van het gezin geïnformeerd. Dit werd als zeer vernederend ervaren. De sfeer tijdens het bezoek van de voogd was vaak zeer geladen en kinderen voelden dat wel aan, maar wisten vaak niet waardoor die zo geladen was.

5.5.8 Het vinden van werk

Voor de teruggekeerde politieke delinquenten was het meestal moeilijk om werk te vinden. Bedrijfsleiding nam niet graag 'landverraders' in dienst, al was het maar met het oog op de andere werknemers. Toen de vraag naar arbeidskrachten in de wederopbouwperiode toenam, stegen ook de kansen voor de ex-collaborateurs om werk te vinden.

De tijd dat zij werkeloos thuis zaten en vaak de ene afwijzing na de andere kregen, veroorzaakte veel spanning in de gezinnen.

Het werk dat men vond was vaak van een niveau dat minder sociale status met zich meebracht dan men voor de oorlog gewend was. Yvonne zegt hierover: *'Mijn vader heeft nooit zijn werk teruggekregen (hij was in 1947 toen hij uit gevangenschap terugkeerde 50 jaar) en heeft na de oorlog altijd ver onder zijn niveau gewerkt. Maar hij heeft dat werk toch altijd met plezier gedaan, omdat hij het beter vond dan te "stempelen".'*

Velen raakten evenwel gefrustreerd omdat zij onder hun niveau moesten werken en de sociale positie die zij in potentie hadden kunnen bereiken, voor hen onbereikbaar bleef.

Overheidsbetrekkingen bleven veelal voor hen gesloten, al zijn er uitzonderingen bekend. Lucia vertelt: *'In de jaren '50 was er een soort spoedopleiding voor onderwijzer. Mijn vader had die graag willen volgen, maar mocht (of durfde) niet vanwege zijn politieke achtergrond. Onderwijs betekende immers 'ambtenaar zijn' en dat verhield zich slecht met zijn foute keuze.'*

Als op het werk bekend werd dat een nieuwe werknemer 'fout' was geweest, reageerden collega's vaak met terughoudendheid of pesterijen. Vaak zat er niets anders op dan ander werk te vinden in de hoop dat daar het verleden onbekend zou blijven. Promotiekansen zaten er vaak niet in. *'Die vent zal nooit carrière bij mij maken,'* zei de locatiedirecteur van Hanna's vader, maar diens baas dacht er anders over en gaf de ex-collaborateur kansen om zich te ontplooien. Een gunstige uitzondering.

Ook kinderen van collaborateurs werden soms uit banen geweerd vanwege de keuze van hun ouders, zeker als het om (semi)-overheidsbetrekkingen ging.

Pia die jarenlang met plezier op een bedrijf gewerkt had, merkte bij haar afscheid dat er op haar dossier met grote letters NSB stond. Zij had weliswaar nooit gemerkt dat men haar anders behandelde, maar het feit dat de politieke achtergrond – niet eens van haarzelf, maar van haar ouders! – vermeld stond, gaf haar een zeer onaangenaam gevoel. Aan het verleden viel kennelijk niet te ontkomen.

Tineke meldt het volgende voorval: *‘In 1962 wordt mijn echtgenoot Loods. Tijdens de keuring krijgt hij te horen dat hij boft: “Was je een jaar vroeger geweest, dan zou je afgekeurd zijn vanwege de politieke keuze [voor de NSB] van de vader van je echtgenote.” Mijn man bli j en komt me verheugd het bericht vertellen. Voor mij was het een klap in mijn gezicht.’* Kennelijk kon haar achtergrond zelfs voor haar man nog in 1962 een bedreiging zijn!

5.5.9 Verlies van staatsburgerschap

Bij hun veroordeling verloren de ex-collaborateurs hun staatsburgerschap voor tenminste tien jaar, voor sommigen was de termijn zelfs langer. Dat hield in dat zij geen stemrecht meer hadden. Lucia zegt hierover: *‘De onthouding van actief en passief stemrecht was voor mijn vader bepaald voor een duur van 15 jaar, dus tot 1960. Dit gebeurde natuurlijk in een tijd waarin je stemplicht had: iedereen moest gaan stemmen. [Ging je niet] dan was je daarmee natuurlijk echt een uitzondering.’*

Het betekende ook dat men geen paspoort kreeg. Vertrek naar het buitenland, vaak geambieerd om van de stigmatisering in het vaderland af te zijn, was voor statenlozen in feite onmogelijk. De ouders van Lucia hadden wel naar Canada willen emigreren, maar dat ging vanwege het verlies van het Nederlanderschap niet door. Eind 50’er jaren is een aantal collaborateursgezinnen geëmigreerd.

Reizen naar het buitenland was uiteraard ook onmogelijk. In de opbouwjaren viel dat nog niet zo op, omdat nog maar weinig Nederlanders zich de luxe van een buitenlandse reis konden veroorloven, later werd dat problematischer. Zeker voor degenen die al voor de oorlog regelmatig naar het buitenland gingen, was het moeilijk het niet-hebben van een paspoort te accepteren. Ook hier leed men statusverlies.

5.5.10 Klem tussen thuis en maatschappij

Op school werd bij de geschiedenislessen meestal veel aandacht besteed aan de Tweede Wereldoorlog. De verhalen gingen over de helden van het verzet, de unanieme verzetshouding van het Nederlandse volk en over de landverraders, een zwart-wit-tekening die in die tijd verklaarbaar is. Jongere kinderen van collaborateurs hoorden vaak nu pas waar die letters NSB, waar zoveel geheimzinnigs om heen hing, voor stonden en gingen beseffen, dat de eigen familiegeschiedenis hen aan de ‘foute’ kant plaatste. De toon van veroordeling, die ook te horen was bij herdenkingen, was voor hen overduidelijk. Veel lotgenoten betrokken dat oordeel op zichzelf en kregen zo het gevoel er eigenlijk niet te mogen zijn, er in elk geval niet bij te horen. Zij kregen het gevoel niet alleen vreemdeling, maar zelfs vijand te zijn van het Nederlandse volk. Sommigen voelden zich vanaf die tijd emotioneel statenloos.

Margreet vertelt: *‘Toen ik 6 jaar was [in 1953], moesten we op Koninginnedag met een oranje of rood-wit-blauw strikje op school komen en toen ik mijn moeder daar om vroeg, vertelde ze me dat ik dat niet mocht van haar, omdat mijn vader in het kamp had gezeten. Toen ik de volgende dag op school kwam, dacht de juffrouw dat ik mijn strikje vergeten was en spelde er eentje op. Ik durfde niet te zeggen dat ik het niet mocht van mijn moeder en thuis durfde ik niet te vertellen dat de juffrouw me er eentje opgespeld had. Het*

loyaliteitsconflict heb ik van jongs af aan gekend en ik heb er mijn hele leven (ook nu nog) mee geworsteld.'

Willy geeft ook een voorbeeld hoe kinderen vaak klem kwamen te zitten tussen thuis en de maatschappij: *'Op de lagere school verlangde ik naar geschiedenislessen. De meester zou toch wel de waarheid vertellen. Dit bleek een grote teleurstelling, want ik kreeg alleen negatieve verhalen te horen. Als ik dit dan aan vader vertelde, zei hij glimlachend: "Ach, die meester weet er niets van." Wie moest je nu geloven?'*

Op school werden kinderen van ex-collaborateurs soms nog gepest. Zij fungeerden soms nog als de zondebok, zoals Willy vertelt: *'Toen er op het schoolplein een vechtpartij was tussen andere kinderen, kwam er opeens een moeder van een vechtend kind naar mij toe. Ik kreeg de schuld, want mijn vader was NSB-er. Ik schrok vreselijk en schold haar uit, ik vloekte. De andere kinderen schrokken van mijn reactie, ik was een verlegen kind dat absoluut geen ruzies uitlokte.'* Zo'n assertieve reactie was voor haar ongewoon, meestal trok zij zich in zichzelf terug, zoals zoveel andere lotgenoten.

Veel lotgenoten voelden zich verward door wat de 'maatschappij' hen aandeed: de regelrechte pesterijen door de omgeving, het isolement, de (stilzwijgende) beschuldiging, buitengesloten te worden. Sommigen konden ook in die tijd al hun woede daarover voelen, de meesten verstopten het, wat later tot psychische problemen kon leiden.

Corry merkt hierover op: *'Zelf ben ik van mening dat als de toenmalige regering (met name H.M. Koningin Wilhelmina) niet zo'n fanatieke opstelling had gebezigd over de 'landverraders waar geen plaats meer voor was', het allemaal wat milder [voor ons] was uitgepakt.'*

5.5.11 Het geschonden gezin: geen hereniging; dood van gezinsleden

Sommige lotgenoten moesten een broer of vader missen die in de oorlog omgekomen waren of al snel na de oorlog aan verwondingen of ziekte (soms in het interneringskamp opgelopen) bezweken.

Tineke's vader was in november 1944 door het verzet geliquideerd. Het militaire vertoon tijdens de begrafenis werd door haar als erg bedreigend ervaren en werkte bevreemdend. Hoewel haar moeder tegen de keuze van haar man geweest was, werd het gezin toch met de nek aangekeken. Het gezin hoorde nergens bij en leefde in een vacuüm. Haar leven lang is Tineke op zoek gebleven naar een vaderfiguur.

Sommige lotgenoten maakten nooit een gezinshereniging mee, omdat een van de ouders of allebei in Duitsland bleven of er na hun vrijlating naar terugkeerden. Zij bleven, zoals Lia bijvoorbeeld, tot hun volwassenheid in pleeggezinnen, al of niet tot de familie behorend. Hun leven stond voorgoed in het teken van de eenzaamheid, gevoed door vaak een onbewuste boosheid over het feit dat zij door hun ouders in de steek gelaten waren.

5.6 De periode 1960/63 – 1980

5.6.1 Verschillende leeftijdsgroepen, verschillende ervaringen

De meeste lotgenoten die vóór de oorlog geboren zijn, hebben een gezin gesticht of hebben een partner gevonden. Zij hebben een beroep of baan gekozen. De maatschappelijke ontwikkelingen staan bij velen niet in het centrum van de aandacht. Een aantal studeert in de avonduren om een leerachterstand in te lopen en een beroep te kunnen kiezen dat overeenstemt met de eigen capaciteit. Zoals Tine en Els die op deze manier hun diploma voor maatschappelijk werkster verwerven en in hun nieuwe beroep veel voldoening vinden.

De lotgenoten die aan het eind van de oorlog geboren zijn, zijn bezig studies af te ronden en een gezin te stichten. De naoorlogse generatie, vooral zij die na 1950 geboren zijn, woont vaak nog thuis en zit midden in de turbulentie van de puberteit. Zij ondervinden meer invloed van de maatschappelijke situatie dan lotgenoten die ouder zijn.

5.6.2 De oorlog opnieuw in de belangstelling

In de jaren zestig ontstaat er een hernieuwde aandacht voor de oorlog, o.a. door het proces Eichmann, de televisieserie van Lou de Jong en het boek 'Ondergang' van Jacques Presser. De naoorlogse generatie gaat de begrippen goed en fout uit de oorlog hanteren bij de polarisatie tussen linkse en rechtse politieke groeperingen. De oorlog komt niet op grotere afstand, maar wordt integendeel geactualiseerd. Goed en fout, maar ook collaborateur worden termen die te pas en te onpas gebruikt worden. Voor de kinderen van degenen die de kant van de bezetter kozen, neemt de spanning over het familiegeheim of de stigmatisering door de omgeving niet af. Lotgenoten moesten altijd al over het verleden zwijgen, om zo te vermijden dat anderen zich van hen zouden distantiëren. Nu moeten zij ook meer op hun hoede zijn voor hun eigen generatiegenoten.

De feiten over de Holocaust komen nu pas duidelijk in de publiciteit. Lotgenoten kunnen en zich vertwijfeld gaan afvragen, wat hun ouders of grootouders van de Jodenvervolgung wisten en of zij daar zelf aan hebben deelgenomen. Als zij het wisten en daar geen gewetensnood over kregen, dan vragen hun kinderen zich soms af, of zij daarmee misschien erfelijk belast zijn.

Hoewel er steeds meer publicaties over de oorlog komen waarin vragen worden gesteld met de strekking 'hoe heeft het zover kunnen komen?' blijft een serieuze verdieping in de achtergronden en motieven voor collaboratie achterwege. Een aantal lotgenoten schrijft op hogescholen of universiteiten scripties over de lotgevallen van NSB-kinderen en hun ervaringen, maar ondervinden daarbij toch steeds (enige vorm van) weerstand. Aandacht voor de 'andere kant' is op zich al verdacht en zeker als een kind van ... daar de aandacht voor vraagt. De affaire Aantjes, enkele jaren ervoor aan het licht gebracht door Dr. L. de Jong, maakt pijnlijk duidelijk hoe er politiek en publiekelijk nog steeds over 'foute' Nederlanders wordt gedacht.

Ook op de middelbare scholen is (weer) veel aandacht voor de Tweede Wereldoorlog. De na de oorlog geboren lotgenoten komen op een vergelijkbare manier snel te zitten als de ouderen in hun tijd. Velen trekken zich terug zoals de oudere lotgenoten deden, anderen kiezen voor linkse activiteiten.

Over oorlogsgetroffenen en hun kinderen verschijnen steeds meer publicaties. Lotgenoten die zich met het verleden gaan bezig houden, ontdekken overeenkomsten tussen hun eigen ervaringen en die van die anderen. Vaak durven zij zichzelf echter geen oorlogsgetroffene te noemen, de anderen zijn de 'bonafide' oorlogsgetroffenen, zij niet.

5.6.3 Generatieconflict

Het generatieconflict van de jaren zestig laat de gezinnen van lotgenoten niet onberoerd. Jongeren gaan van de ouderen verantwoording vragen over hun daden. Ouders die de Duitsers tijdens de oorlog gesteund hebben, willen vaak niet over hun keuze spreken of trachten uit te leggen waarom zij deze hebben gemaakt. Voor de jongeren is hun uitleg vaak niet voldoende, zij tonen weinig begrip. Zij groeien op in een totaal andere maatschappelijke werkelijkheid dan hun ouders en kunnen zich moeilijk in de omstandigheden van voor de oorlog verplaatsen. Alle autoriteiten worden ter discussie gesteld, terwijl de Nederlanders altijd gekenmerkt geweest zijn door hun gehoorzaamheid aan het gezag. De ouders worden in de verdediging gedrukt en doen er voortaan het zwijgen toe. Verbitterde verhoudingen zijn het gevolg. Soms wordt het contact tussen ouders en hun kinderen verbroken.

Jongeren hebben doorgaans de behoefte om zich tegen de ouders af te zetten, in elk geval om zich van hen te onderscheiden. In gezinnen van collaborateurs kan dat betekenen, dat de kinderen kiezen voor een linkse politieke partij. Zij doen dit vaak op dezelfde fanatieke manier als hun ouders in hun tijd kozen voor de rechtse partijen. Dit wordt door de ouders wél, maar door de kinderen vaak niet gezien. Soms is er bij de kinderen echter een duidelijk

besef aanwezig, dat de rechtse politiek gefaald heeft en wordt de keuze voor links heel bewust gemaakt. Het is bovendien een maatschappelijke trend om zich als links te manifesteren. Sommigen doen gedreven mee aan linkse activiteiten, en compromitteren zich door hun blindheid voor de fouten van links en hun vergoelijking van dat wat in de landen achter het IJzeren Gordijn gebeurt.

De tegenstellingen in de NSB-gezinnen nemen toe. De ouders zien in het voortduren van de Koude Oorlog een bevestiging van hun gelijk: Hitler vocht immers tegen het communisme. Dat hun kinderen de tekortkomingen van links niet zien, is hun een raadsel.

5.6.4 Terughoudendheid

Veel (oudere) lotgenoten gaan in het nieuwe idealisme niet mee. Niet alleen vanwege de aandacht die gezin en werk vergen, maar ook uit angst voor politieke activiteit, van welk signatuur dan ook. De familiegeschiedenis laat immers zien wat voor gevolgen een (verkeerde) politieke keuze kan hebben. Daarmee vervreemden zij van de dominante cultuur. Zij begrijpen niet dat anderen zo hun nek willen uitsteken en vinden elke fanatisme naïef.

De turbulente ontwikkelingen van deze jaren die eerst alleen in de grote steden hun invloed laten gelden, hebben aan het eind van deze periode ook het platteland bereikt.

5.6.5 Leven onder spanning

Geheimhouding van het verleden blijkt nog steeds, zelfs nog meer nodig te zijn. Het zwijgen duurt voor de oudere lotgenoten al zolang, dat zij psychosomatische klachten ontwikkelen. Vluchten in werk of overmatig roken en drinken of gebruik van kalmerende middelen is vaak de enige manier om de spanningen de baas te blijven. Door de toenemende welvaart biedt ook de wereld van het amusement (rock'n roll) een uitlaatklep. Consumentisme en de vrijere opvattingen over seksualiteit bieden ook mogelijkheden om het beladen verleden te verdringen.

5.6.6 Welvaart: meer kansen, meer ruimte

De welvaart waartoe in deze periode ook de lagere sociale klassen toegang krijgen, betekent voor de gezinnen van de collaborateurs dat zij eindelijk ook het armoedepoel van de eerste naoorlogse jaren te boven komen. Soms kan de status die het gezin voor de oorlog had, opnieuw bereikt worden. De ruimere financiële armslag maakt het ook mogelijk dat de kinderen doorstuderen. De verruiming van het beursstelsel biedt eveneens de helpende hand. De lotgenoten die een studie kunnen volgen op hun niveau krijgen hierdoor een voorsprong op de ouderen, die hun studiekansen beperkt zagen door de financiële nood na de oorlog. Lotgenoten worden vaak door de ouders gestimuleerd om hun kansen te grijpen. Deze zien hier misschien ook een mogelijkheid in om via hun kinderen in hun sociale status 'gerehabiliteerd' te worden.

De welvaart brengt ook 'de wereld' dichterbij. Door de televisie, de grotere beschikbaarheid van tijdschriften, kranten en boeken, maar ook door buitenlandse reizen, kunnen Nederlanders kennis maken met andere volken, culturen en gewoonten. Het blikveld kan verruimd worden, zodat de eigen omstandigheden gerelativeerd kunnen worden. Dit wordt niet door iedereen gedaan.

Mede door de speciale omstandigheden in de gezinnen waarin zij opgroeiden, waren lotgenoten zich al veel langer bewust van het feit, dat aan een zaak meerdere kanten zitten: zij kennen een andere oorlog dan de rest van de Nederlanders. Discriminatie van kinderen van 'foute' ouders blijft voorkomen. Els vertelt, dat ouders hun kinderen geen lid lieten worden van een jeugdclub die zij leidde of hun kinderen er af haalden, omdat zij ze niet wilden toevertrouwen aan 'een NSB-er'.

Reizen naar het buitenland wordt voor de meeste gezinnen van lotgenoten nu weer mogelijk, niet alleen financieel, maar ook doordat de Nederlandse nationaliteit aan de meeste ex -NSB-ers wordt teruggegeven waardoor een paspoort kan worden aangevraagd. In het buitenland zijn betekent voor velen een verademing, want daar 'weet men 'het' niet'. Luc ia vertelt dat haar ouders niet naar de Oostbloklanden of Griekenland durfden of wilden gaan, omdat daar uitgesproken linkse regimes aan de macht waren.

5.7 De periode 1980 - 2002

5.7.1 Verschillende leeftijdsgroepen, verschillende ervaringen

De lotgenoten die vóór de oorlog geboren zijn en een gezin hebben gesticht zien hun kinderen zelfstandig worden en een eigen gezin stichten. Voor een aantal komt het einde van een loopbaan in zicht. Velen worden geconfronteerd met het verminderen van energie en flexibiliteit, er komen bressen in de muren die zij om het verleden opgetrokken hebben.

Lotgenoten die na de oorlog geboren zijn hebben in hun gezinnen te maken met tieners die vaak kritische vragen stellen, ook over het verleden. Het werk in beroep of als vrijwilliger vraagt nog veel aandacht; er kan nog veel energie in gestopt worden en dat wordt ook gedaan (vaak onbewust om het verleden op afstand te houden).

Els zegt hierover: *'Op allerlei fronten mocht er in de samenleving veel in ontwikkeling zijn en dat namen we wel waar, op voorwaarde dat het op ons eigen terrein maar rustig bleef. Ons geheim hielden we binnen en onze energie ging naar andere zaken.'*

Voor lotgenoten en zeker voor de kleinkinderen die in de jaren zestig geboren zijn, is dit de periode waarin zij volwassen worden en het hoofd moeten bieden aan de problemen die dat proces met zich mee brengt. Het verleden dient zich echter vaak problematisch aan in een overgangssituatie als huwelijk, kinderen krijgen, of in de noodzaak een nieuwe baan te moeten zoeken.

5.7.2 Kenmerken van het tijdvak die de emancipatie bevorderden

De trend van de voorgaande periode naar individualisering, zelfontplooiing en zelfverwerkelijking toe zet zich nu door. Daardoor komt er meer ruimte om mensen als individu te beschouwen en niet als behorend bij een bepaalde groep. Voor lotgenoten houdt dat in, dat er meer mensen het onderscheid leren maken tussen enerzijds degenen die zelf voor collaboratie met de bezetters kozen en anderzijds hun kinderen.

De begrippen goed en fout die vanaf de oorlog de toon hebben gezet in de publieke discussie, verdwijnen nog niet van het toneel, maar er komen steeds meer mensen die niet meer in die termen (willen) denken. Door de hardnekkigheid waarmee anderen aan de begrippen goed en fout blijven vasthouden of door het besef dat dit denken diep in de samenleving geworteld is, behoudt het wel relevantie. Toch komt er nu ruimte voor de kinderen van 'foute' ouders.

Door het initiatief van o.a. ds. A. Klamer en drs. M. Montessori wordt in 1981 de werkgroep Herkenning opgericht. Zij bepleiten voor de kinderen van 'foute' ouders dezelfde publieke en maatschappelijke behandeling als voor andere groepen oorlogsgetroffenen en hun kinderen. Zij ondervinden wel weerstand, maar zelfhulpgroepen zijn door de emancipatie van bijvoorbeeld vrouwen, homoseksuelen, niet-blanke mensen e.d. geaccepteerde verschijnselen geworden. Iedere specifieke achtergrond wordt langzamerhand bespreekbaar en de weerstand tegen Herkenning neemt in de loop der jaren af, al blijft die in bepaalde kringen onverminderd heftig.

5.7.3 Bekendheid

Door de media wordt nu ook regelmatig over de wederwaardigheden van lotgenoten bericht, de problematiek krijgt meer bekendheid. Lotgenoten komen vaak nu pas tot het besef

hoezeer hun leven door de oorlogservaringen en wat zij daarna te verwerken hebben gekregen beïnvloed is. Een aantal meldt zich voor activiteiten van Herkenning.

5.7.4 Deelname aan activiteiten van Herkenning

Lotgenoten staan, bewust of onbewust, voor de beslissing 'er iets aan te gaan doen, of juist niet'. Degenen die weekends of groepen bezoeken, zijn vaak de enige binnen hun familie. Els zegt daarover: *'Ook ik ben de enige in de familie "die er wat aan en mee is gaan doen"'. Het heeft me veel gekost en kost me nog steeds veel om te accepteren dat mijn broers en zussen daarin een andere keuze maken. Uit ervaring weet ik nu hoe goed een persoonlijk bevrijdingsproces doet en ik zou dat hun ook gunnen.'*

Veel lotgenoten beperken hun openlijke activiteiten om rekening te houden met hun familie of hun echtgenoot. Een ouder die niet voor het nationaal-socialisme heeft gekozen, maar wel alle gevolgen van de politieke keuze van zijn/haar partner heeft moeten meemaken, heeft er, naar hun gevoel, recht op, om voor verdere uitstoting en vernedering gespaard te worden. Dat houdt bijvoorbeeld in, dat er onder pseudoniem wordt gepubliceerd of dat er wel aan radio- maar niet aan tv-programma's wordt meegewerkt.

Vaak houden lotgenoten er ook rekening mee dat zij door hun activiteiten niet de economische belangen van partner of familielid met een eigen bedrijf schaden.

5.7.5 Verschuivingen in het historisch beeld van de oorlog

In deze periode neemt de aandacht voor de holocaust eerder toe dan af. Er verschijnen steeds weer publicaties en soms lijkt het wel of de hele Tweede Wereldoorlog teruggebracht wordt tot de holocaust.

Kinderen van collaborateurs kunnen hierdoor opgezaagd worden met diepe schuldgevoelens. Ook schamen velen zich over de keuze van de ouders en hun blindheid voor de gevolgen van hun politieke ideaal.

Uit onderzoeken en daarover gepubliceerde boeken gaat het beeld van de 'goede' Nederlander, waartoe het overgrote deel van het volk zou behoren, wankelen. De rol van instanties en groepen wordt kritisch belicht, de meelopers en omstanders komen in beeld, zeker als het gaat om de Jodenvervolging. NSB-ers gelden misschien nog wel als de grootste 'daders', zij zijn niet meer de enigen. Daardoor krijgen hun kinderen meer lucht. De schuld van hun ouders die sommigen loodzwaar op de schouders drukte, kan enigszins gerelativeerd en in de juiste proporties gezien worden.

In deze periode verschijnt een tiental autobiografieën van lotgenoten. In het geval van bijvoorbeeld Sytze van der Zee, de bekende journalist, wordt er door de media veel aandacht aan besteed. Er is een stroom van reacties. Het boek 'Grijs' van Chris van der Heijden, waarin aandacht wordt besteed aan de overgrote meerderheid van de Nederlanders die zich in het grijze gebied tussen goed en fout (verzet en collaboratie) bevonden, roept verontwaardiging op, maar krijgt ook bijval. Verontwaardiging omdat het een ernstige correctie is op het zo lang gekoesterde beeld van boeven en helden, bijval omdat het boek voor velen een realistisch beeld van de oorlog schetst.

5.7.6 Erkenning van meerdere groepen getraumatiseerden

Het begrip trauma blijkt in deze periode op steeds meer groepen van toepassing te zijn. Niet alleen degenen die in een concentratiekamp of in de onderduik hebben gezeten, worden als oorlogsgetroffenen erkend, maar bijvoorbeeld ook degenen die als burger bombardementen of evacuatie meemaakten en daar psychische schade aan overgehouden hebben. De toenemende erkenning van andere groepen die getraumatiseerd zijn, geeft ook ruimte aan kinderen van collaborateurs. Herkenning krijgt langzamerhand erkenning, o.a. door uitnodigingen om de 4-meiherdenking op de Dam bij te wonen en de subsidie die in 1995 ter beschikking wordt gesteld. Daarmee is de erkenning door de Nederlandse samenleving als

geheel echter nog niet gerealiseerd (zie verder hoofdstuk 9) Yvonne merkt daar over op, dat zij nog steeds zorgvuldig bekijkt aan wie zij wel en aan wie zij niet iets over het verleden loslaat. Daarmee verwoordt zij wat bij veel lotgenoten speelt. Teleurstellingen in mensen die met de wetenschap dat hun vriend of collega een kind van 'foute' ouders is, niet kunnen omgaan, worden in praatgroepen nog steeds gemeld. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor het feit, dat bij Herkenning slechts een minderheid van alle kinderen van 'foute' ouders aangesloten is.

Deze terughoudendheid blijkt ook vaak in discussies over bijvoorbeeld het asielbeleid of het conflict tussen Israël en de Palestijnen. Een te duidelijke stellingname kan door anderen in verband met het 'rechtse' nest waaruit je afkomstig bent, gebracht worden.

5.7.7 Maatschappelijke en historische processen

De polarisatie tussen links en rechts zoals die in de jaren '60 en '70 is aangezet neemt na de val van de Muur in 1989 af en de daarmee door de Nederlandse politieke groeperingen verbonden begrippen goed en fout verliezen een deel van hun relevantie. Voor veel Nederlanders blijven ze echter hun verleidelijke bruikbaarheid behouden.

In de geschiedschrijving is er nu meer ruimte om autoritaire systemen met elkaar te vergelijken en het falen van zowel linkse als rechtse ideologie aan de orde te stellen. Voor sommige kinderen van 'foute' ouders komt bevestiging van wat zij over de Oost-Europese dictaturen vermoedden, n.l. de onvrijheid, de dictatuur van geheime diensten, wat door de dominante stromingen in de Nederlandse maatschappij vaak werd gebagatelliseerd of zelfs ontkend. Het is voor velen van hen teleurstellend te moeten ervaren, dat van degenen die het communisme steunden door de samenleving geen verantwoording wordt gevraagd, terwijl de foute keuze van de collaborateurs nog steeds door veel Nederlanders verwijtbaar en laakbaar wordt geacht. De invloed van deze processen op de emancipatie van Herkenning en de doelgroep wordt uitgebreid besproken in hoofdstuk 9.

5.7.8 Contacten met andere kinderen van de oorlog

Kinderen van 'foute' ouders herkennen in de verhalen van andere kinderen van de oorlog veel van wat in hun eigen leven speelt. Door bijvoorbeeld de organisatie Kombi, opgericht in 1990 voor kinderen van de oorlog van welke achtergrond dan ook, wordt steeds duidelijker hoeveel overeenkomsten er ook in de problematiek zijn. Iets waarvan de psycholoog Montessori al in 1980 overtuigd was en wat hij in lezingen en publicaties ook steeds heeft onderstreept. Hierdoor kan ook steeds duidelijker ruimte komen voor de kinderen van 'foute' ouders, omdat zij gelijk gesteld worden aan andere kinderen van de oorlog. Die erkenning is echter nog niet altijd vanzelfsprekend en vergt met regelmaat strijd.

5.7.9 Relatie met kinderen en ouders

Veel lotgenoten krijgen in deze periode te maken met de vragen van hun eigen kinderen. Voor velen is het geen eenvoudige taak om hun kinderen eerlijk over het familieverleden te vertellen. Zeker omdat zij de verhouding tussen grootouders en kleinkinderen, zeker als de ze goed is, niet in gevaar willen brengen. Lucia vertelt: *'Toen mijn kinderen op de lagere school zaten werd hun de opdracht gegeven om met hun opa en oma (zeker in Rotterdam, vanwege het bombardement) over hun oorlogservaringen te praten, waarvan zij een verslagje moesten maken. Toen zag ik de paniekreactie en de onduidelijke antwoorden die geen echte antwoorden waren.'*

5.8 De kleinkindergeneratie

5.8.1 Opgroeien bij ouders met onverwerkte emoties

De kleinkinderen van degenen die in de oorlog de kant van de bezetters kozen, zijn opgegroeid in gezinnen waarin voor hun ouders het verleden soms nog zwaar drukt. Deze

hebben hun eigen oorlogservaringen en de stigmatisering en discriminatie die na de oorlog plaatsvonden, niet kunnen verwerken. De problemen zoals geschetst in de voorgaande paragrafen werken belemmerend in de opvoeding van en in de omgang met hun kinderen, die vaak niet op de hoogte zijn van wat er in de familie gespeeld heeft.

De problemen van de kleinkinderen zijn dus niet terug te voeren op concrete gebeurtenissen in oorlogstijd en op de eerste na-oorlogse jaren. Zij zijn daardoor diffuser, maar toch goed vergelijkbaar met die van de na de oorlog geboren kinderen van 'foute' ouders of met die van degenen, die in de laatste oorlogsjaren geboren zijn, ook al hebben laatstgenoemden geen herinneringen aan de oorlog.

Het is aannemelijk dat er in veel gevallen sprake is van transgenerationele traumatisering van de kleinkinderen. Dat betekent dat onverwerkte emoties van grootouders en ouders woordloos op de kleinkinderen overgedragen worden, zoals angsten en defensie - en andere overlevingsmechanisme. Vaak is therapie nodig om duidelijk te maken dat er sprake is van dit onbewust doorgeven.

Daarnaast zorgt de gespannen sfeer in huis, de krampachtigheid van de beschadigde kinderen van 'foute' ouders voor eigen emotionele of ontwikkelingsstoornissen. Die dan niet zozeer gekoppeld zijn aan het concrete oorlogsverleden als wel aan de onmacht van de ouder(s) om open met hun kinderen om te gaan.

Door het sociale isolement dat voor veel gezinnen van kinderen van 'foute' ouders kenmerkend is, door het onvermogen van de ouders om met emoties om te gaan, groeien hun kinderen op in een situatie waarin sociale vaardigheden nauwelijks worden geleerd. In het maatschappelijk leven en/of in hun beroep ondervinden zij daar veel hinder van.

5.8.2 Familiegeheim

Het familiegeheim wordt vaak door de gehele familie zorgvuldig in stand gehouden, niet alleen door ouders en grootouders, maar ook door ooms en tantes. Evenals de naoorlogse lotgenoten die onkundig gehouden worden van het familiegeheim, vermoeden de kleinkinderen dat er 'iets' is, zonder dat zij er grip op kunnen krijgen. De geheimzinnigheid veroorzaakt onzekerheid en kan aanleiding zijn tot het fantaseren over wat er aan de hand is, fantasieën die angstaanjagende proporties kunnen aannemen. De onzekerheid kan gevoelens van vervreemding en ontworteling oproepen.

Het moment dat het familiegeheim geopenbaard wordt kan tot verschillende reacties leiden. Aan de ene kant zal er opluchting zijn, omdat nu duidelijk wordt wat tot nu toe slechts gegist kon worden. Aan de andere kant boosheid om het zwijgen, het buitengesloten zijn; ook al deden de ouders en de rest van de familie dat 'voor hun bestwil', niet beseffend dat onwetendheid grote emotionele schade kan aanrichten. Het maakt ook uit wie uiteindelijk opening van zaken geeft. Het is erg pijnlijk als kleinkinderen van derden (moeten) vernemen wat er aan de hand is. Er kan daardoor wrok ontstaan, wat soms tot een (tijdelijke) breuk met de ouders en de rest van de familie leidt.

5.8.3 Eigen ervaringen met discriminatie

Soms krijgen ook de kleinkinderen nog te maken met discriminatie om hun achtergrond, bijvoorbeeld wanneer zij in het dorp of de buurt wonen waar hun familie als 'fout' bekend staat. De klasgenootjes van de kinderen van Tanja zongen pesterig: *'Op de hoek van de straat stond een NSB-er...'* Ook op hun werk hebben zij soms problemen als de familieachtergrond bekend is of wordt.

Het is frappant hoe ook onder de jongere generaties de oude opvattingen over goed en fout nog gemeengoed zijn, zoals ook bleek uit een onderzoek naar de anti-Duitse gezindheid van jongeren. De oude clichés zijn door hun ouders bij zichzelf nog niet gecorrigeerd en zeer

waarschijnlijk aan hun kinderen doorgegeven. Aan de andere kant nuanceren jongeren vaak wat hun door de ouders overgedragen wordt.

5.8.4 Leren omgaan met het verleden

Net als bij de andere leeftijdsgroepen is het vaak maar één lid van het gezin dat een oplossing gaat zoeken voor zijn of haar problemen. Het kan zijn dat dit kleinkind speciaal gevoelig is voor de signalen van ouders en grootouders, en hun problemen als het ware adopteren. Ook zij krijgen als zij aan het verleden gaan werken vaak te maken met verwijten van de rest van de familie die het geheim in stand wil houden. Als slechts één van de grootouders in de oorlog gecollaboreerd heeft, is het ook wel te begrijpen dat men de andere leden van de familie wil beschermen, omdat dat in de samenleving toch nog vaak nodig blijft te zijn. Het is natuurlijk ook geen geschiedenis waar men trots op kan zijn. Er doet zich dan een dilemma voor: enerzijds is het nodig open kaart te spelen, om zo mee te werken aan mentaliteitsverandering, aan de andere kant is het beschermen van de persoonlijke belangen van familieleden legitiem, hoewel lotgenoten hierover soms wel van mede-lotgenoten verwijten krijgen.

Hoewel de kleinkinderen van collaborateurs zodra zij 'het' weten in een uitzonderingspositie ten opzichte van hun generatiegenoten komen te staan, wat als pijnlijk ervaren kan worden, hebben zij, meer dan hun ouders, de mogelijkheid om hulp voor hun problemen te zoeken. Psychische hulp is in hun generatie veel meer aanvaard dan in die van de ouders. Velen ervaren ook, dat zij bij generatiegenoten begrip vinden.

Zelfs binnen Herkenning moet de kleinkinder-generatie voor begrip en erkenning vechten, wat des te opmerkelijker is omdat de psychische problemen zoveel verwantschap vertonen met die van de 'kinderen' onder de lotgenoten. Het wordt ook steeds meer duidelijk, dat de problematiek van alle kleinkinderen van oorlogsgetroffenen, van welke achtergrond dan ook, grote overeenkomsten laat zien.

Noten:

1. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereld Oorlog* deel 12a, 1988, p483
2. P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig*, De Haan 1989/2001, p222

HOOFDSTUK 6 PROBLEMATIEK

6.1 Inleiding

De in het vorige hoofdstuk beschreven ervaringen hebben vaak een zodanige psychische belasting voor de lotgenoten betekend, dat zij in de problemen gekomen zijn.

Globaal valt er een onderscheid te maken tussen factoren van buitenaf die deze problemen hebben veroorzaakt en factoren van binnenuit.

Tot de factoren van buitenaf kunnen gerekend worden:

- ervaringen met oorlogsgeweld, bombardement, vlucht
- uitsluiting en pesterijen vóór, tijdens en na de oorlog
- gescheiden worden van de ouders, tijdens of na de oorlog en opvang in kindertehuis of pleeggezin
- armoede veroorzaakt door confiscaties met als consequenties het verloren gaan van een deel van het verleden en een beperking van de mogelijkheden in de toekomst
- de identificatie met de politieke keuze van de ouders en met 'het Kwaad' (van de nazi-ideologie) en daardoor deel uitmaken van de groep die als zondebok gezien wordt
- verwarring door informatie uit de buitenwereld die vaak haaks staat op wat zelf in en na de oorlog ervaren is
- afwijzing bij opleiding of sollicitaties op grond van het feit kind van een collaborateur te zijn
- niet beoordeeld worden op eigen merites maar op het verleden van de ouders
- het voortduren van het gebruik van de termen goed en fout als maatschappelijk cohesie gevend fenomeen

Tot de factoren van binnenuit kunnen gerekend worden:

- persoonlijke psychische gesteldheid en/of ontwikkeling
- het familiegeheim en het (zelfgekozen) isolement
- missen van basisveiligheid en geborgenheid
- loyaliteitsconflict tegenover de ouders
- schuldgevoelens, al dan niet plaatsvervangend
- schaamte over een wereld die bedreigend is (zie noot 31)
- de beklemmende vraag wat de ouders precies hebben gedaan of geweten
- isolement binnen het gezin door het zwijgen over de oorlog en het niet beantwoord krijgen van vragen
- voor de na de oorlog geboren: zich buiten de ervaring van de andere gezinsleden geplaatst weten
- isolement ook in de zin van de enige in de familie te zijn die iets met 'de oorlog doet', die zich rekenschap wil geven van de gevolgen van het oorlogsverleden.

Het zal duidelijk zijn, dat de factoren die van binnenuit werkzaam zijn, mede bepaald zijn door de oorlog en de maatschappelijke reactie op de collaborateurs, dus door factoren van buitenaf.

De problemen waarmee kinderen van collaborateurs geconfronteerd worden, vertonen veel overeenkomsten met die van kinderen van de oorlog met een andere achtergrond. Daarom laten wij eerst een aantal psychotherapeuten aan het woord die over deze problematiek hebben gepubliceerd. Daarna wordt beschreven wat in de gespreksgroepen en weekends van lotgenoten naar voren is gebracht.

6.2 Problematiek van kinderen van de oorlog: wat de deskundigen erover zeggen

6.2.1 Problemen bij kinderen van de oorlog in het algemeen

De psychiater J.N.Schreuder stelt dat alle kinderen van de oorlog, ongeacht het gezin waaruit zij voortkomen, een aantal kenmerken vertonen:

1. het verlies van het basale vertrouwen. *'Juist het vertrouwen in de goedheid van alle mensen, juist dat wat we het basale vertrouwen van elk mens zouden kunnen noemen, ontbreekt vaak bij volwassenen die kind in de oorlog zijn geweest.'* (1)
2. de afhankelijkheid van machtsstructuren. Schreuder haalt Hans Keilson aan die stelde dat kinderen met verschillende sociaal-politieke en culturele achtergronden onder één noemer te brengen zijn, n.l. de afhankelijkheid van de maatschappelijke machtsstructuur. De Tweede Wereldoorlog zou ons kunnen leren, *'dat kinderen afhankelijk zijn van machtsstructuren, dat ze overgeleverd zijn aan de wereld der volwassenen, die in menig opzicht kindvijandig is en sprakeloos maakt.'* (2)
Geldt dit in het algemeen voor kinderen, voor kinderen van de oorlog geldt bovendien dat deze machtsstructuren zeer destructief waren.
3. problemen met het leren begrijpen wat hun sociaal-culturele achtergrond is. *'Alle kinderen van de oorlog zaten met het onontkoombare en onoplosbare dilemma dat ze door een verstoorde ontwikkeling onvoldoende in staat waren te leren en te begrijpen wat hun sociaal-culturele achtergrond was, terwijl zij en hun ouders daarentegen op uitzonderlijke en tevoren niet gekende wijze juist om deze reden werden vervolgd.'* (3)
4. de oorlog is 'afwezig' of hinderlijk present. Kinderen worden vaak onwetend gehouden over wat er gebeurd is of er juist overmatig mee geconfronteerd. *'In beide gevallen verloopt het proces waardoor kinderen iets leren te begrijpen van de hen omgevende werkelijkheid onevenwichtig.'* (4)
5. emotionele beperking. Mensen kunnen op twee manieren op een trauma reageren, n.l. met vermijding of overspoeld worden. Beide processen staan lange tijd een evenwichtig functioneren in de weg. *'Het was vaak niet mogelijk op een vrije wijze emotioneel bij anderen betrokken te zijn. Die emotionele beperking was vaak noodzaak om staande te blijven, maar werd lang niet altijd doelbewust gekozen.'* (5)
6. vernietiging van betekenis in het leven. Schreuder verwijst naar Shamai Davidson die zegt *'dat de traumatische ervaring de binnen- en buitenwereld van het individu veranderde op een manier, die resulteerde in het verbreken van het besef van de continuïteit van het leven, de vernietiging van het begrip van betekenis in het leven en een ondermijning van het gevoel van veiligheid en van basaal vertrouwen.'* (6)
7. het ontbreken van een goede basis voor opvoeding. *'Kinderen van de oorlog werden groot te midden van volwassenen van wie de individuele en maatschappelijke existentie in de meest fundamentele zin werd aangetast.'* (7)
8. het afgesneden raken van jeugd en wortels. Door het vermijden van herinnering aan het trauma gaan ook de herinneringen aan de tijd ervoor verloren: *'Op deze wijze werden de kinderen van de oorlog van hun eerste jeugdjaren of van hun wortels afgesneden.'* (8)
9. identiteitsproblemen. Schreuder noemt een aantal factoren die een belangrijke rol spelen bij het tot stand komen van de identiteit. *'In het prille begin van het leven zijn voor de ontwikkeling van de identiteit beide ouders onmisbaar.[]Later gaan andere*

volwassenen, maar ook oudere broers en zussen meedoen in dat model staan.’ (9) Door de oorlog zijn de meeste gezinnen, tijdelijk of voorgoed, uiteen gevallen. ‘Het moment waarop het geweld en de verstoring van de ontwikkeling plaatsvonden, is bepalend voor de problemen die in de identiteit later worden ervaren.’ (10) ‘De twijfel aan de eigen identiteit ondermijnt de waardering voor jezelf, de zekerheid om beslissingen te nemen, het vermogen met anderen een relatie aan te gaan en het kunnen beleven van intimiteit.’ (11)

10. onbeantwoorde vragen beïnvloeden het kind negatief. *‘Wanneer die vragen niet worden beantwoord, niet mogen worden beantwoord, misschien zelfs niet mogen worden gesteld, dan wordt de mogelijkheid om die eigen innerlijke werkelijkheid en de externe werkelijkheid te organiseren belemmerd. Tijdelijk kan dat zover gaan dat ook het vermogen om vragen te stellen verloren raakt.’ (12)* Het kind ontwikkelt hierdoor angst, die later tot depressieve klachten kan leiden.

6.2.2 Dissociatie

De psycholoog Mario Montessori merkt over de stresserende factoren op: *‘De werking van tegenstrijdige gevoelens, verwarring over idealen en waarden, angst, loyaliteitsconflicten en schuldgevoel over een periode die te lang geduurd heeft voor de beschikbare emotionele spanningsboog, kunnen in dergelijke traumatiserende situaties leiden tot een totale dissociatie van de emoties, van de herinneringen of de voorstellingen. Men weet dan wel wat er gebeurd is, of wat men doet - hoe erg ook- , maar men voelt er niets bij. Een dergelijk beeld treft men vaak aan bij NSB-kinderen die niet in staat geweest zijn om al te pijnlijke ervaringen of chaotische situaties te verwerken. Deze dissociatie is een laatste redmiddel om te blijven voortbestaan.’ (13)*

6.2.3 Sequentiële traumatisering

De psycholoog Hans Keilson heeft in zijn boek ‘Sequentiële Traumatisering bei Kindern’ (14) aandacht gevraagd voor de cumulatieve traumatisering van kinderen door wat hij ‘man made disaster’ noemt. De situatie van de Joodse weeskinderen die hij onderzocht is op een aantal punten verschillend, maar op een aantal andere punten te vergelijken met de situatie van NSB-kinderen. Keilson gaat ervan uit dat het gescheiden worden van de moeder een traumatische ervaring is voor een kind, een basistrauma. Voor iedere leeftijdsgroep krijgt die scheiding echter een andere betekenis. Een traumatische gebeurtenis kan de normale ontwikkeling in die leeftijdsperiode stop zetten of ombuigen. Er kan sprake zijn van regressie. Zo’n gebeurtenis heeft vaak een blijvende invloed op de ontwikkeling. Veel lotgenoten zijn korter of langer van de moeder (en vader) gescheiden geweest, tijdens en vooral na de oorlog.

Na deze eerste traumatiserende ervaring volgden er, zoals Keilson aantoonde voor de Joodse weeskinderen, nog meer. Montessori is van mening dat het concept sequentiële traumatisering ook op NSB-kinderen van toepassing is, *‘althans bij die groep die na Dole Dinsdag naar Duitsland is gevlucht.[] De slechte opvang die hen daar te beurt viel is én in materieel én in moreel opzicht een zeer schokkende, verwarrende en angstige ervaring geweest. De terugkomst in Nederland bracht geen soelaas[] In dat deel van Nederland dat nog bezet was, was de situatie voor hen zeer bedreigend. En tijdens en na de bevrijding werd het voor hen tot een ware hel[] Een minderheid van de NSB-kinderen zal mogelijk de dans ontsprongen zijn door vriendelijke opvang van de familie die niet gecollaboreerd had. Maar vaak was het zo dat familieleden – vermoedelijk omdat ze zelf tijdens de oorlog geleden hadden onder het feit dat er NSB-ers in hun familie waren – niet de barmhartigheid opbrengen om hen te hulp te komen. Die periode na de oorlog is het meest traumatisch voor hen geweest en heeft lang geduurd.’ (15)*

6.2.4 Stoornissen in agressieregulatie en hechtgedrag

Herman Musaph ziet als speciale verschijnselen bij de tweede generatie de volgende punten:

1. Stoornissen in de agressieregulatie: *'Mijn ouders hebben zo veel ellende doorgemaakt; ik mag niet tegen ze in opstand komen, niet kwaad op ze zijn. Ik moet extra lief voor ze zijn.'* (16) De ouders worden ontzien. De agressie die niet tegen de ouders gericht kan worden, richt zich vaak tegen zichzelf en uit zich bijvoorbeeld in het zich onttrekken van genoegens of in sadomasochistisch gedrag. Musaph stelt dat deze stoornis, kort samengevat, tot de volgende attitudes kan leiden:
 - ik zal wraak nemen voor wat mijn ouders is aangedaan
 - ik zal extra lief zijn tegen iedereen (dan zal mij niet overkomen wat mijn ouders overkomen is)
 - ik veracht mijn ouders vanwege hun passieve gedrag
 - ik veracht mezelf omdat ik te weinig heb geprobeerd goed te maken wat de vijand aan mijn ouders heeft misdreven
 - ik hoef niets meer te presteren, wij hebben het beroerd genoeg gehad
2. Stoornissen in het hechtgedrag: De relatie met de ouders is vaak problematisch, er is te grote afhankelijkheid, ouders kunnen hun kinderen niet loslaten. *'Zowel de overidentificatie als de beschadigde identiteit van de ouders kunnen voor de kinderen bij het maken van een partnerkeuze storend werken.'* (17) Seksuele stoornissen en faalangst kunnen het gevolg van deze stoornis zijn.
De gesignaleerde problematiek doet zich ook bij NSB-kinderen voor.

6.2.5 Posttraumatische stressstoornis

Voor zover kinderen oorlogservaringen, zoals bombardementen, beschietingen, geweld, verkrachtingen en mishandelingen hebben meegemaakt of er getuige van geweest zijn, kunnen zij kampen met problemen die onder de verzamelnaam *PTSS* (Post-Traumatic Stress Syndroom) bekend staan, zoals slapeloosheid, nachtmerries, terugkerende beelden uit het verleden die angst inboezemen, het niet kunnen voelen van emoties, altijd alert zijn etc. (zie voor uitgebreide beschrijving van dit syndroom het artikel van J.Lansen, 18). J.Lansen stelt in een later artikel dat de diagnose *PTSS* *'eigenlijk maar heel beperkt van toepassing is voor kinderen. Het is nu bekend dat traumatische ervaringen op een vroege leeftijd speciaal de ervaringen van vervolging en terreur, niet alleen PTSS-achtige verschijnselen opleveren, maar aanleiding geven tot een ernstige storing in de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Deze wordt pas manifest in de volwassenheid.'* (19)

Een aantal kinderen van hen die tijdens de oorlog aan de kant van de bezetter stonden, heeft oorlogsgeweld aan den lijve ondervonden. Klachten zoals bij *PTSS* beschreven staan, worden in de praatgroepen van Herkenning gesignaleerd.

6.2.6 Parentificatie

In de literatuur over de problemen van kinderen van de oorlog in het algemeen wordt o.a. door Frederik van Gelder gesproken over de rolomkering tussen ouders en kinderen. De kinderen ontzien de ouders, omdat deze zoveel in de oorlog, op wat voor manier dan ook, hebben meegemaakt, in plaats van dat de ouders rekening houden met hun kinderen. Van Gelder schrijft dat sommige kinderen door hun ouders als vertrouwenspersoon worden gebruikt: *'De identificatie van een kind met de ervaringswereld van de ouders kan zo totaal zijn dat het lijkt alsof het kind zelf de vervolgte en vernederde is...'* (20) In de puberteit wanneer kinderen zich van hun ouders los maken, kunnen door deze rolomkering problemen ontstaan. Er is een te sterke afhankelijkheid gegroeid tussen ouders en kinderen. Er zijn kinderen die in deze afhankelijkheid blijven hangen. Anderen maken zich op een heftige wijze los, door tijdelijk, en soms definitief, met de ouders te breken.

6.2.7 Substituutkinderen

Van Gelder spreekt ook over substituutkinderen, vooral in Joodse families: *‘...deze kinderen zijn opgegroeid in een gezin waarin niet hun **eigen** behoeften aan liefde en geborgenheid centraal stonden, maar die van de ouders.’* (21). John A. Bruggeman schrijft hierover: *‘Ik denk dat veel concentratiekampmoeders hun na de oorlog eerstgeborene gebruikt hebben als vredeskind of als vervangkind voor de dode gezinsleden. Soms ook als reparatiekind bij hereniging van het van elkaar vervreemde gezin of bij een nieuw huwelijk.’* (22). Ook bij families met een andere achtergrond waar een van de ouders lange tijd afwezig geweest is, bijvoorbeeld bij families die in de Japanse interneringskampen hebben gezeten, maar ook bij families van verzetsdeelnemers en collaborateurs komen deze ‘reparatiekinderen’ voor. Zij krijgen een programma mee dat zij nooit zullen kunnen verwezenlijken, omdat niet hun eigen persoonlijkheid het belangrijkste is, maar het doel van de ouders.

Er zijn ook vervangingskinderen in gezinnen van NSB-ers geboren nadat de gevangene ouder uit het interneringskamp thuis kwam.

6.2.8 Onverwerkte oorlogservaringen van de ouders

In diverse publicaties wordt aandacht besteed aan de gezinssituatie waarin kinderen van de oorlog moeten opgroeien. In de inleiding van de brochure ‘Psycho-sociale problematiek van de tweede generatie’ (uitgave Icode, geen auteur vermeld) is het zó verwoord: *‘Het onverwerkte oorlogsverleden van de ouders kan zich in geheel verschillende vormen manifesteren. Vaak wordt het oorlogsverleden door de ouders nagenoeg verzwegen. Zij spreken er met hun kinderen nooit over of maken slechts vage toespelingen, waarvan de betekenis de kinderen ontgaat. Op hun beurt beseffen of vermoeden de kinderen, dat hun ouders traumatische ervaringen hebben opgedaan; ze durven daarover echter geen vragen te stellen, uit angst hun ouders pijn te doen. Er ontstaat dan zoiets als een ‘conspiracy of silence’; er is dan sprake van een familiegeheim, dat als een taboe het dagelijkse gezinsleven sterk kan beïnvloeden. Ook het tegenovergestelde doet zich voor: de oorlog komt steeds weer ter sprake en allerlei dagelijkse gebeurtenissen worden door de ouders met de oorlog in verband gebracht. In beide gevallen staat het gezinsleven in het teken van oorlog. In beide gevallen ook worden de kinderen in feite min of meer gedwongen de hedendaagse werkelijkheid te zien in het perspectief van wat hun ouders tijdens de oorlog hebben meegemaakt en wat zij daarbij toen hebben gevoeld. Men zou kunnen zeggen dat de werkelijkheid waarin deze kinderen opgroeien niet hún, hedendaagse, werkelijkheid is, maar die van de ouders tijdens de oorlog. Daarmee worden deze kinderen tevens in de ontwikkeling van hun identiteit aangetast. De werkelijkheidsbeleving die hen door hun ouders wordt voorgehouden zal immers van invloed zijn voor de wijze waarop deze kinderen zichzelf beleven, voor hun zelfbeeld.’* (23)

NSB-kinderen hebben ook met ouders te maken gekregen die door hun ervaringen (sociaal isolement, arrestatie, internering etc.) zodanig getekend waren, dat zij niet meer als ouders voor hun kinderen emotioneel beschikbaar waren. De werkelijkheidsbeleving van de ouders drukte haar stempel op het gezin.

6.2.9 Traumatisering van jonge kinderen

John A. Bruggeman merkt over traumatisering bij jonge kinderen op: *‘Door de oorlogstrauma’s werden vooral de zeer jonge kinderen het sterkst getroffen. In iedere ontwikkelingsfase van een kind moeten mogelijkheden geboden worden om fas specifieke ervaringen op te doen. Door scheiding van de ouders tijdens onderduik- of kampomstandigheden, met daarbij ondervoeding en ziekte werden de vroegste ontwikkelingsfasen meestal ernstig geschaad, hetgeen een basis vormde voor latere stoornissen in de karakterontwikkeling.’* [Over jonge kinderen die in de Japanse kampen waren]: *‘Deze kinderen hebben zelf uit hun eerste levensjaren geen herinneringsgebonden materiaal, hoogstens enkele vage inprentingen van bijvoorbeeld kleuren van kampgebouwen. Veel gehoorde opmerkingen van ouders zijn: “Ach, jij was nog zo klein, jij was nog maar een baby, jij weet gelukkig niets van de oorlog. Wij hebben alles bewust*

meegemaakt, geniet jij nu maar dat het vreedstijd is.” Hier ligt een kernconflict voor de tweede generatie: namelijk de gevoelens van de ouders tellen, die van de kinderen op dit punt niet. Om zelf als kind angsten en psychosomatische verschijnselen in de kamptijd gekregen te hebben zonder op grond van bewuste herinneringen over deze tijd te kunnen spreken en dan bejegend te worden alsof je niets hebt meegemaakt omdat je een baby was, is een enorme krenking van het basis-zelfgevoel.’ (24)

De kinderen van ‘foute’ ouders die tussen 1942 en mei 1945 geboren zijn, behoren tot de groep van jonge kinderen die de oorlog wel meegemaakt hebben en daar de invloed van ondervinden, maar geen bewuste herinneringen eraan hebben.

6.2.10 Transgenerationale traumatisering

De psychiater E. de Wind stelt dat trans- en multigenerationele processen in families vooral bekend zijn uit sociaal-historische onderzoeken. In de jaren tachtig werd in de US voor het eerst gepubliceerd over transgenerationale processen in families van door de oorlog getraumatiseerden. De traumatisering van de ouders is dermate diep geweest dat hun kinderen daardoor indirect getraumatiseerd worden. De ouders kunnen het kind nauwelijks *‘vrij laten om zijn eigen mogelijkheden zo goed mogelijk tot ontwikkeling te laten komen.’* *‘Welhaast alle getraumatiseerde ouders geven aan hun kinderen opdrachten (‘delegaties’) om iets goed te maken van het verlies dat zij zelf geleden hebben en van het leed dat zij zelf hebben ervaren.’* (25) De Wind noemt drie factoren die het proces van transgenerationale traumatisering mogelijk maken, n.l. identificatie met een familielid (ouder of grootouder); de familiedynamische factor als bijv. het geven van delegaties; het familiegeheim, dat aanleiding geeft tot mythevorming, welke ongedaan gemaakt moet worden, wil er ooit een nieuwe uitgroei naar de realiteit van het heden tot stand kunnen komen.(26)

Ook in gezinnen van ex-politieke delinquenten is er sprake van het onbewust doorgeven van de trauma’s van de ouders aan de kinderen. Ook al is de oorzaak van die trauma’s anders dan bijvoorbeeld bij slachtoffers van de vervolging, de invloed ervan op de kinderen is evengoed aanwijsbaar.

6.3 Problematiek bij kinderen van ‘foute’ ouders: ervaringskennis

Uit gespreksgroepen, weekends en enquête blijken de volgende problemen bij veel lotgenoten voor te komen.

1. *Vertrouwen-wantrouwen.* Voor lotgenoten is het moeilijk om anderen te vertrouwen. Het kinderlijk vertrouwen is door de oorlog en de nasleep zo vaak geschaad, zowel door de ouders als door de omgeving, dat een diepgeworteld gevoel van wantrouwen het leven van veel lotgenoten beheerst. Dit kan als basisprobleem gezien worden, niet alleen in huwelijk of vriendschap, maar ook in een relatie met een hulpverlener. Deze wordt vaak gezien als de vertegenwoordiger van de ‘andere kant’ die de ouders vernederd heeft (straftoewijzing was terecht, vernedering niet) en de kinderen vaak over één kam heeft geschoren met de ouders. Veel andere problemen hangen hiermee samen.
2. *Relaties.* Het is daardoor moeilijk een relatie aan te gaan, men is bang om een nieuwe teleurstelling te moeten incasseren. Het is makkelijker om jezelf te isoleren dan te moeten ervaren dat je weer een keer verworpen wordt.

Veel lotgenoten voelen zich geremd in gezelschap, zoals Willy zegt: *‘Ik heb me nooit op mijn gemak gevoeld in groepen, alleen in onze lotgenotengroep. Dat voelde goed.’*

Als er toch een relatie is aangegaan of een contact is gelegd, ervaren lotgenoten heel vaak spanning: *‘Als de ander “het” te weten komt, zal hij/zij mij dan wel accepteren en als die acceptatie er is, zal ik dan begrepen worden?’* Van veel lotgenoten is bekend dat zij snel nadat zij vriendschap aanknoopten hun achtergrond onthulden, zodat de

vriend(in) zich kon terugtrekken voordat de relatie te diep en scheiding dus te pijnlijk zou worden.

Pragit zegt hierover: *'Tijdens een functioneringsgesprek zei mijn baas 'dat ik zo moeilijk te bereiken was'. Voor ik het wist zat ik te huilen als een kind en was volkomen in paniek. Ik heb hem toen verteld dat ik "een kind van" ben en dat als ik spontaan zou zijn en vrij reageren, ik bang was voor eventuele(!) onthullingen(!). Hij reageerde nota bene heel goed door me te adviseren contact met het RIAGG op te nemen. Hij wist me ook nog te vertellen dat er een vereniging was die voor NSB-nakomelingen was opgericht.'*

3. *Afscherming van de buitenwereld en isolement.* Veel lotgenoten hebben een muur om zich heen gebouwd om zich tegen de 'buitenwereld' te beschermen. Het is voor hen echter ook heel moeilijk om deze muur weer af te breken en alsnog de confrontatie met de werkelijkheid van de maatschappij aan te gaan.

Het gezin waarin lotgenoten opgroeiden, leefde vaak in een isolement. De ouders hadden na de oorlog meestal weinig vrienden, vaak alleen mensen die zij van vroeger uit de partij of het interneringskamp kenden en zij maakten ook meestal geen nieuwe vrienden meer. Kinderen namen hun gedragspatroon over. Doordat zij vaak in hun ouderlijk huis basiswarmte en veiligheid gemist hebben, hebben zij ook niet geleerd een emotionele relatie met een ander aan te gaan.

4. *Angst.* Veel lotgenoten worstelen met angstgevoelens, veroorzaakt door eigen oorlogservaringen of door de onzekerheid van het leven in een gezin van ex-collaborateurs. Het leven zelf boezemt angst in, de opgave lijkt voor velen te zwaar. Dit uit zich o. a. in depressiviteit.
5. *Moeilijk emoties kunnen uiten.* Het is voor velen moeilijk om met emoties om te gaan. In hun kindertijd was het onmogelijk om de echte emoties van angst, woede en onmacht te uiten. Deze gingen 'ondergronds', maar blijven als stoorzender in het leven van veel lotgenoten doorwerken. Ook de ouders konden hun ware gevoelens meestal niet uiten en dit werkte bij de kinderen door. Keilson merkt hierover op: *'Bewust verdriet en angst hebben kan een kind alleen als het iemand heeft[] waar je bij kunt uithuilen, kunt vloeken, slaan, en bijten zonder dat daardoor de relatie verbroken wordt. Pas dan kunnen gevoelens bespreekbaar worden gemaakt, [] kun je proberen jezelf en je gedrag te leren begrijpen.'* (27) De meeste lotgenoten hadden zo'n vertrouwenspersoon niet. Velen hebben therapeutische hulp nodig (gehad) om weer in contact te komen met de verdrongen emoties en de moed te vinden deze alsnog te uiten. Dat gaat vaak met enorme angstgevoelens gepaard, de emoties overweldigen de persoon. Ook na het afsluiten van een therapie blijft het voor velen moeilijk om op een adequate manier bepaalde gevoelens, bijvoorbeeld boosheid, te uiten omdat de oefenschool in de jeugd jaren ontbroken heeft. Onderdrukte emoties kunnen leiden tot zelfdestructief gedrag, zoals (teveel) roken of drinken, te hard werken, depressies of zelfmoordpogingen. Vooral boosheid en woede boezemen angst in. Als kind heeft men de gewone kinderlijke agressie niet mogen uiten en niet geleerd er op een goede manier mee om te gaan.
6. *Gebrek aan zelfvertrouwen en negatief zelfbeeld.* Veel lotgenoten worstelen met minderwaardigheidsgevoelens en gemis aan zelfrespect. In het verleden zijn zij vernederd en uitgesloten. In elk geval behoren zij tot een maatschappelijk verguisde groep. Het is dan heel moeilijk om jezelf anders te zien dan door de ogen van de omstanders. De sociologen Elias en Scotson merkten hierover op in hun studie over 'Outsiders': *'Even without systematic study one can easily observe in everyday life that the image children form of themselves is affected not only by their experience of their parents, but also by their experience of what others say and think about their*

parents.' (28)[Ook zonder systematisch onderzoek kan men in het dagelijks leven waarnemen dat het beeld dat kinderen van zichzelf hebben, niet alleen beïnvloed wordt door het beeld dat zij van hun ouders hebben, maar ook door dat wat anderen over hun ouders zeggen].

Het negatieve oordeel van de anderen wordt geïnternaliseerd, emotioneel overgenomen. Elias en Scotson zeiden het als volgt: *'In all these cases the objects of the attack are unable to hit back because, though personally innocent of the accusations or reproaches, they cannot discard, not even in their own mind, the identification with the stigmatised group[] They cannot escape from the group stigmatisation individually, just as they cannot escape individually from the lower status of their group.'* (29)[In al deze gevallen zijn degenen die het mikpunt van aanvallen zijn niet in staat terug te slaan. Hoewel zij onschuldig zijn aan dat wat hen verweten wordt, kunnen zij zich niet als individu losmaken van de identificatie van de groep, zelfs niet in hun eigen gedachten.[] Zij kunnen als individu noch ontsnappen aan de stigmatisering van de groep, noch aan de lagere status ervan].

De psychologe Lea Dasberg beschrijft de moeite die het kind dat gedurende enige tijd te maken krijgt met verschillende opvoeders en verzorgers, heeft om zichzelf te aanvaarden: *'Een kind dat voortdurend heen en weer geschoven wordt van de ene naar de andere opvoeder heeft alleen maar ervaren dat het niet geaccepteerd, niet gewaardeerd, niet geliefd wordt. Hoe moet het dan ooit zichzelf accepteren, waarderen en liefhebben?'* (30)

7. *Dienstbaar zijn en afhankelijkheid.* Zelfvertrouwen is vaak maar in geringe mate aanwezig, waardoor er afhankelijkheid ontstaat van de goedkeuring door anderen. Dat betekent voor veel lotgenoten dat zij méér dan hun best doen, geen fouten durven maken en proberen ruzies en meningsverschillen te voorkomen. De indruk bestaat, dat dit meer bij vrouwen dan bij mannen het geval is. Velen hebben ondanks al die inspanningen het gevoel toch niet goed genoeg te zijn, zoals Trees verwoordt: *'Dat leidde tot de houding driedubbel dienstbaar te moeten zijn, alles dubbel goed te moeten doen en dus nooit genoeg te kunnen doen.'* Proberen voor anderen toch acceptabel te zijn is bij veel lotgenoten een levenshouding geworden. Els zegt hierover: *'Zij hadden mij daarvoor nodig. Ik kon daardoor voor hen iets betekenen. Dat was voor mij van belang. Het gevoel dat ik ergens voor nodig was, deed me erg goed. Mijn bestaan had zin.'*
Roelie zegt: *'Ik heb me [thuis] erg lief opgesteld, want dan werd ik geaccepteerd. Dus vervreemde ik van mezelf. Met dat patroon ben ik mijn volwassen leven ingestapt met alle gevolgen van dien. Symptomen nu: vermoeidheid, omdat ik geen positieve bagage heb meegekregen om uit te putten. Ik moet alles zelf opbrengen. Steeds alert blijven om voor mezelf op te komen en mezelf niet teveel in te leveren is zeer vermoeiend'.*
8. *Te grote spanning gedurende (te) lange tijd.* Dat de spanningsboog altijd gespannen is (geweest), heeft van veel lotgenoten zijn tol geëist. Velen hebben nerveuze klachten als slapeloosheid. Er zijn vaak lichamelijke klachten zoals stijve nek of lage rugpijn. De last van het verleden is letterlijk bijna niet te dragen. Een aantal heeft daardoor bij de arbeid problemen ondervonden en is in de WAO terechtgekomen. Zeker als met het ouder worden of door omstandigheden (sterfgeval, scheiding) de spankracht afneemt, kan het verleden zich onontkoombaar aandienen en kan de problematiek niet langer genegeerd worden.
9. *Niet kunnen omgaan met vriendelijkheid.* Een aantal lotgenoten heeft zo slecht geleerd zichzelf te waarderen, dat zij niet kunnen begrijpen dat andere mensen hen belangrijk of aardig vinden en het leuk vinden om samen iets met hen te doen. Paulien noemt dat het 'dankbaarheidssyndroom': als iemand haar een kleine dienst heeft bewezen, is zij daar zo blij mee dat ze meteen een bloemetje koopt of een kaartje stuurt, en dit uit een gevoel van 'op de knieën te moeten vallen' van

dankbaarheid. Het is voor haar moeilijk geweest om een vriendelijk woord of gebaar eenvoudig te accepteren. Deze vreemde soort dankbaarheid kan tot gevolg hebben dat een ander misbruik van deze 'nederigheid' maakt en dat het lang duurt voordat de lotgenoot dit door heeft. Nog moeilijker is het dan om zo'n relatie te beëindigen, omdat de waardering die men krijgt node gemist wordt.

10. *Verbonden met het 'kwaad'; er eigenlijk niet mogen zijn.* Het gevoel niet goed genoeg te zijn kan ook veroorzaakt worden door het feit dat men zich als kind van een collaborateur verbonden weet met het 'kwaad', ook als men zich daar zelf niet aan schuldig heeft gemaakt. Ook hier is de publieke opinie geïnternaliseerd. Kinderen van 'foute' ouders hebben nogal eens te horen gekregen, dat zij zich niet moesten beklagen en hun mond moesten houden, niet omdat ze zelf schuldig waren, maar omdat hun vader.....

In deze maatschappelijke houding klinkt onuitgesproken de boodschap mee, dat die kinderen er misschien wel mogen zijn, maar zich wel gedeisd moeten houden. Daarmee wordt echter hun bestaan wél ontkend.

Het gevoel van een aantal lotgenoten 'er eigenlijk niet te mogen zijn', kan op deze maatschappelijke houding teruggevoerd worden. Daarbij komt, dat de Nederlandse regering in ballingschap wel een regeling Bijzondere Rechtspleging ontworpen had, maar er geen moment aan gedacht had, dat 'dat handjevol landverraders, waarvoor na de bevrijding geen plaats meer zou zijn in de Nederlandse samenleving' ook kinderen had. Opvang moest geïmproviseerd worden. Hun ouders werd een plaats ontzegd, de kinderen ook. Ruimte claimen voor zichzelf is daardoor voor veel lotgenoten moeilijk, ruimte claimen voor het verhaal van hun problemen kunnen veel lotgenoten pas na het overwinnen van veel angst en weerstand. Heel lang heeft de maatschappij geen boodschap gehad aan het genuanceerde verhaal van de kinderen van de 'foute' kant, omdat het een onuitgesproken aanklacht tegen de stigmatisering inhoudt.

11. *Schuldgevoelens.* Veel lotgenoten gaan gebukt onder schuldgevoelens. Deze kunnen heel divers zijn. Zij hebben zich in hun ouderlijk huis schuldig gevoeld omdat zij de sfeer niet hebben kunnen verbeteren, door nog braveren kinderen te zijn dan zij al waren. Zij hebben gedacht dat de woedeuitbarstingen van hun ouders bijvoorbeeld veroorzaakt werden door hun negatieve kinderlijke gedrag. Zij hebben zich ook vaak schuldig gevoeld als zij gepest of buitengesloten werden. Iets in hun eigen gedrag zou toch wel de oorzaak zijn voor de negatieve houding van klasgenoten en buurtgenoten.

Er is vooral veel schuldgevoel over de gevolgen die de politieke keuze van hun ouders hebben gehad voor de Nederlandse bevolking als geheel en de Joodse gemeenschap in het bijzonder. Dit gevoel kan zo sterk zijn, dat er geen ruimte is om te voelen wat die keuze voor hen zélf aan ellende heeft meegebracht. Het lijden van ieder ander is altijd belangrijker, eigen lijden is toch min of meer 'terecht'.

Lotgenoten die lid zijn geweest van bijvoorbeeld de Jeugdstorm kunnen zich schuldig voelen omdat zij ingeschakeld zijn geweest, (meestal zonder dit te weten en soms tegen hun zin, n.l. door hun ouders gedwongen), in een politiek systeem dat zij, eenmaal op de hoogte van de feiten, hartgrondig verwerpen.

Er is ook vaak sprake van schuldgevoelens ten opzichte van partner of kinderen omdat het leren omgaan met het verleden zoveel energie en tijd vraagt, dat de huisgenoten tekort komen. Schuldgevoel omdat op deze manier als het ware de geschiedenis zich herhaalt.

12. *Schaamte.* Lotgenoten kunnen zich ook schamen over wat hun ouders hebben gedaan en over het feit dat zij tot een gezin behoren dat door de publieke opinie afgewezen wordt.

Vaak schamen zij zich voor hun ouders die zich niet verzet hebben bij hun arrestatie of niet bij machte waren het ruwe optreden te stoppen. Schaamte ook over de machteloze ouders in het interneringskamp. Een kind wil immers opzien tegen ouders die 'alles kunnen'. Hun zwakte is moeilijk te verkroppen.

Ze kunnen zich ook schamen omdat zij, zoals Van Ravesteijn schrijft *'er weet van hebben dat het concentratiekamp mensenwerk is. Dat de ene mens de andere mens onontkoombaar en onherstelbaar kan verwonden. Zij schamen zich voor deze kennis die de wereld voor hen onheilspellend maakt.'*(31)

13. *Loyaliteitsconflict.* Veel lotgenoten hebben te kampen (gehad) met een loyaliteitsconflict ten opzichte van de ouders. Zij verwerpen hun politieke keuze, maar waarderen de ouders wel als ouders. Als anderen de ouders aanvallen op hun politieke activiteit, voelen lotgenoten zich vaak in de hoek geduwd en komen zij voor hun ouders op. Het is moeilijk om de twee kanten, de 'goede' en de 'kwade', van de persoon van de ouders te zien en sommige lotgenoten 'kiezen' om aan die verwarring te ontkomen (voorlopig) voor één kant, door de ouders volkomen af te wijzen of volkomen achter hen te staan. In hun verwerkingsproces zullen zij moeten leren de complexiteit van het goede en het verkeerde in één persoon te aanvaarden. Bij kinderen die na de oorlog met (een) stiefouder(s) te maken kregen kon een conflict ontstaan tussen loyaliteit aan de eigen ouders en aan de nieuwe opvoeders. Vaak ook een conflict tussen hen en de halfzusjes en – broertjes.
14. *Identiteitsproblemen.* Bij sommigen is er onzekerheid over de identiteit. Dat geldt niet alleen voor de lotgenoten met een onbekende (Duitse) vader. Ook anderen kunnen zich afvragen in hoeverre het kwaad waarmee de buitenwereld hen identificeerde ook werkelijk in henzelf aanwezig is. Het is vaak een lange en angstige weg om te leren zien, dat dit kwaad in elk mens schuilt. Overigens spelen ook o.a. het familiegeheim en de bagatellisering van de kinderproblemen door de ouders een rol bij de identiteitsproblemen.
15. *Onzekerheid en isolement door familiegeheim.* Het familiegeheim, waar lotgenoten die na de oorlog geboren zijn vaak pas veel later achter komen, schept een sfeer van onzekerheid. Wat er werkelijk gebeurd is, is onbekend, er wordt naar gegist, er wordt over gefantaseerd. Dat de kinderen niets verteld wordt, kan hun het gevoel geven niet serieus genomen te worden. Vaak betekent het voor lotgenoten een opluchting als zij de dossiers van hun ouder(s) in het CABR (Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging) hebben ingezien, zelfs als uit de feiten blijkt dat dezen zich schuldig hebben gemaakt aan kwalijke praktijken. Margreet merkt hierover op: *'..... en als ik het zo zwart op wit zie staan, word ik nog woedend om hoe mijn leven verlopen is en hoe het had kunnen zijn, als ik al deze dingen eerder had geweten. Maar er kon nooit over gepraat worden. Toen ik er aan toe was om erover te gaan praten, waren mijn ouders al overleden en daarom zullen er voor mij altijd onbeantwoorde vragen blijven.'*
16. *Op een te jonge leeftijd te grote verantwoordelijkheid gedragen hebben.* Verscheidene lotgenoten hebben tijdens en vaak ook na de oorlog een grote verantwoordelijkheid op zich genomen of door de ouders opgedragen gekregen, met name voor de jongere broertjes en zusjes, maar ook voor het welzijn van het gezin. Zij waren vaak ook de steun en toeverlaat voor moeder in de tijd dat vader in het interneringskamp zat. Onbevangen spelen was er niet bij. Tineke zegt daarover: *'Door het wegvallen van inkomsten is mijn moeder 50 uur per week gaan werken en zijn wij, de kinderen, veelal alleen opgegroeid. Als oudste kreeg ik een te grote verantwoordelijkheid voor mijn leeftijd.'*

17. *Positieve verworvenheden.* De speciale ervaringen hebben lotgenoten vaak toch ook iets positiefs opgeleverd.

a. Kracht. Els zegt hierover: *'Er mag wel nadrukkelijk aandacht gevraagd worden voor de kracht die een behoorlijk grote groep kinderen van 'foute' ouders ná de oorlog heeft laten zien. Veelal hadden zij een achterstand in onderwijs, die zij met veel inzet ingelopen hebben en daarna verder gestudeerd. Het leek alsof deze kinderen door hun oorlogservaringen en de gevolgen ná de oorlog ook geleerd hadden het levensheft in eigen handen te nemen en zich daarvoor volledig in te zetten.'*

b. Zelf oplossingen vinden. Velen hebben een vertrouwenspersoon moeten ontberen, waardoor zij alle problemen zelf het hoofd hebben moeten bieden. Dit heeft een aantal sterk gemaakt en zij zijn er in geslaagd hun problemen te boven te komen. Voor anderen was de opgave te zwaar. Zij hebben de moeilijke stap moeten nemen om hulp te zoeken, vaak met de onbewuste angst voor een nieuwe negatieve ervaring.

c. Kritisch zijn. Van huis uit hebben zij het diepe besef, dat een bepaalde zaak altijd twee of zelfs meer kanten heeft, want de oorlog van henzelf was een andere dan die van klasgenoten of familieleden. Daardoor hebben zij een kritische houding ontwikkeld. Pragit zegt: *'Ik ben dan ook aangeboren 'achterdochtig' bij wat ik zie, hoor of lees. Ik weet gewoon uit ervaring dat het niet is wat het lijkt.'* Yvonne vertelt, dat zij vaak voor anderen die verguisd worden opkomt, omdat zij uit ervaring weet, dat er ook ánders tegen een probleem aangekeken kan worden. Zij zegt dit ook tegen degenen die een ander verguizen.

d. Intuïtie. Om in de oorlogssituatie en in de naoorlogse tijd te kunnen overleven hebben velen hun intuïtief vermogen sterk ontwikkeld. Zij zijn vaak ook goede luisteraars geworden die snel inzien wat de essentie van een bewering is.

e. Strijdlust. De strijd om te overleven heeft velen een grote strijdlust gegeven, de wil om ondanks alles door te gaan en niet op te geven.

f. Leiderskwaliteiten. Door de lange worsteling om te overleven hebben velen leiderskwaliteiten ontwikkeld. Zij hebben er echter vaak moeite mee om leidinggevende posities in te nemen vanwege hun gewoonte wat op de achtergrond te blijven, te observeren en te zwijgen en door hun angst om fouten te maken of meningsverschillen te veroorzaken. Negatieve ervaringen maken het gebruik maken van een positieve verworvenheid dan weer moeilijk.

g. Verschil zien tussen macht en gezag. Velen voelen haarscherp het verschil tussen macht en gezag aan en komen hierdoor nogal eens in conflict met autoriteiten. Ook hier is dus sprake van een negatief gevolg van een positieve verworvenheid.

h. Protesteren tegen onrecht. Velen voelen situaties van onrecht aan en zetten zich ervoor in om aan dat onrecht een eind te maken, vanuit het (onbewuste) besef dat hun zelf door de stigmatisering en de confiscaties onrecht aangedaan is.

Gelet op traumatiserende omstandigheden waarin veel lotgenoten hebben moeten opgroeien, is het verbazingwekkend te zien hoe velen toch op een positieve manier hun leven gestalte hebben kunnen geven.

6.4 Verschillen met andere categorieën kinderen van de oorlog

De meeste door de professionele hulpverleners gesignaleerde problemen van kinderen van de oorlog, problemen van de tweede generatie (het is vaak niet duidelijk of hier alleen de naoorlogse generatie mee bedoeld wordt of ook degenen die de oorlog al s kind meegemaakt hebben) zijn ook door lotgenoten in de praatgroepen in de regio en op weekends aangedragen. Men zou zich kunnen afvragen of kinderen van de ‘foute kant’ geen voor hun groep specifieke problemen kennen. Zonder volledigheid te willen pretenderen willen wij de volgende punten van verschil noemen:

1. *Trots of schaamte.* Met name de kinderen van verzetsdeelnemers kunnen trots zijn op de goede keuze, die hun ouders of een van hen hebben gemaakt, hoeveel narigheid die ook voor hen in hun persoonlijke leven veroorzaakt heeft. Kinderen van degenen die de zijde van de bezetter kozen, kunnen zich alleen maar schamen over de keuze van hun ouder(s), die zoveel leed heeft veroorzaakt bij anderen en ook in het eigen gezin.
Kinderen van verzetsdeelnemers en van collaborateurs zijn kinderen ‘van de keuze’, terwijl bijvoorbeeld kinderen uit Joodse families of die in de Japanse interneringskampen verbleven ouders hebben die geen enkele keuze konden maken.
2. *Verlies van familieleden.* Hoewel kinderen van alle categorieën te maken hebben kunnen krijgen met familieleden die door de oorlogsomstandigheden omgekomen zijn, is het duidelijk dat dit met name geldt voor de kinderen uit Joodse families. Zij verloren hun familie door de dood. Kinderen van collaborateurs verloren vaak familieleden ‘aan het leven’, n.l. door een breuk in de familie vanwege de politieke keuze van hun ouders. In een aantal NSB-gezinnen waren echter ook gesneuvelden te betreuren. Hierover kon en kan maar moeilijk gerouwd worden, omdat zij tot de ‘foute’ kant behoorden.
3. *Kampervaringen.* Hoewel een aantal lotgenoten enkele maanden in Duitsland in opvangkampen heeft doorgebracht en een klein aantal enige tijd samen met hun moeder in de Nederlandse interneringskampen heeft gezeten, en in beide situaties ontberingen heeft moeten doorstaan (slechte voedselsituatie, luizen en schurft, ziekten), staat dit niet in verhouding met wat kinderen in de Jappenkampen hebben meegemaakt – al was het alleen maar vanwege de lange duur – en met wat een aantal Joodse kinderen in de Duitse kampen heeft ondervonden. Niettemin mag en moet hun verblijf in een kamp als een traumatiserende ervaring serieus worden genomen.
4. *Taboe om over de ervaringen te spreken.* Dit geldt vooral voor lotgenoten. De houding van de omgeving was meestal negatief. Men ging er ook meestal van uit, dat kinderen van collaborateurs niet moesten zeuren, omdat hun ouders zoveel ellende veroorzaakt hadden. Soms werd hierbij de Bijbeltekst uit Exodus 20 aangehaald: ‘*De zonden der vaders worden ‘bezocht’ aan de kinderen, aan het derde en vierde geslacht*’.
In principe konden de andere kinderen van de oorlog over wat zij meegemaakt hadden wél spreken, al werd hun verhaal vaak door de ouders en andere volwassenen gebagatelliseerd. Kinderen die in de Jappenkampen hadden gezeten ervoeren echter ook, dat op hun belevenissen een taboe drukte: ‘*Jullie hadden het tenminste nog warm en wij moesten de hongerwinter doorstaan*’ of: ‘*Wat deden jullie daar als kolonials dan ook, waarom onthielden jullie de Indonesiërs hun onafhankelijkheid?*’
5. *De onontkoombaarheid van de achtergrond.* Veel lotgenoten hebben meegemaakt dat zij niet op eigen merites beoordeeld werden, maar op de politieke keuze van de ouders. Of zij zich nu nadrukkelijk distantieerden van die keuze, of zij zich nu uit

schuldgevoel en als een gebaar van 'Wiedergutmachung' zeer dienstbaar in de maatschappij opstelden en waardevolle burgers werden, het maakte meestal niet uit. Zij werden vastgepind op een schuld die niet die van henzelf was. Dat hebben andere kinderen van de oorlog niet meegemaakt.

Kinderen uit Joodse families hebben echter wel te maken gekregen met antisemitische uitlatingen en acties, waarvan zij het slachtoffer werden, niet vanwege de persoon die zij zelf waren, maar omdat zij Joods waren. Ook aan hun achtergrond valt niet te ontkomen.

6. *De vijand.* Voor andere groepen kinderen van de oorlog is het duidelijk wie de vijand was, n.l. de Japanners, de Duitsers of de NSB-ers. Voor lotgenoten is die vijand ook de eigen omgeving geweest (zoals Montessori opmerkte: '*De vijand, dat waren wij* [voor kinderen van NSB-ers]).(32) Maar in zeker opzicht ook de eigen ouders, eigen vlees en bloed.
7. *Verdergaande traumatisering.* Voor met name de kinderen uit Joodse families, zij die uit Indonesië kwamen en voor lotgenoten was de opvang na de oorlog uitermate slecht en vormde daardoor een extra traumatiserende factor. De afwijzing door grote groepen van de Nederlandse bevolking is echter alleen voor de kinderen van collaborateurs lange tijd doorgegaan. Waarbij aangetekend moet worden dat het Joodse bevolkingsdeel vlak na de oorlog met antisemitisme geconfronteerd werd. Zij zijn steeds, de laatste jaren zelfs in toenemende mate, door antisemitische uitlatingen en daden, als groep en als individu bedreigd.
8. *Onbekende vaders en zwijgende moeders.* Voor kinderen van Duitse militairen is het feit, dat zij in een buitenechtelijke relatie verwekt zijn en lange tijd door zwijgende moeders onwetend zijn gehouden over hun biologische vader een extra belastende omstandigheid, die bij andere kinderen van de oorlog, afgezien van kinderen met een Japanse vader en de 'bevrijdingskinderen', niet voorkomt.

6.5 Problematiek is afhankelijk van de leeftijd: verschillen tussen de (leeftijds)groepen

In Herkenning wordt uitgegaan van een indeling in vier categorieën die gedeeltelijk met de leeftijd samenhangen, nl:

1. zij die voor 1942/43 geboren zijn
2. zij die tussen 1942 en mei 1945 geboren zijn
3. zij die na 1945 geboren zijn, dus ook de kleinkinderen
4. zij die geboren zijn uit een relatie van een Nederlandse moeder en een Duitse vader

6.5.1 Sequentiële traumatisering

De kinderen die voor de oorlog geboren zijn, hebben over het algemeen meer traumatiserende ervaringen opgedaan dan zij die na de oorlog geboren zijn. Een voorbeeld: iemand is als lid van de Jeugdstorm gepest, is na Dinsdag met zijn moeder naar Duitsland gevlucht, is in Groningen ingekwartierd en heeft de hardhandige arrestatie van zijn moeder meegemaakt, is zelf in een kindertehuis terechtgekomen, is op school en op straat uitgescholden, groeide na de gezinshereniging op met gefrustreerde ouders, kon wegens de slechte financiële situatie van het gezin geen (dure) vervolgopleiding doen en kreeg op zijn werk problemen toen een collega zijn familieachtergrond te weten was gekomen.

Het is duidelijk dat degenen die na de oorlog geboren zijn en dat de kleinkinderen minder traumatiserende ervaringen hebben opgedaan. Bruggeman gaf aan, dat de traumatisering van de jonge kinderen, globaal geboren tussen 1942 en mei 1945, dieper ingrijpend is geweest dan voor de oudere kinderen. Deze hebben in hun eerste ontwikkelingsfasen geen bijzondere belemmeringen ondervonden. Aan de oorlog hebben zij bewuste herinneringen. Dit kan belangrijk zijn bij het verwerken van de ervaringen, omdat er duidelijker en sneller

een verband gelegd kan worden tussen de huidige problemen en dat wat zij in hun jeugd hebben meegemaakt.

6.5.2 Relatie met de ouders

Degenen die voor de oorlog geboren zijn hebben in hun jeugd wellicht een goede relatie met hun ouders gehad. Dezen waren nog als ouders emotioneel beschikbaar en hebben warmte en veiligheid kunnen bieden. Voor deze kinderen is het vaak onbegrijpelijk dat hun ouders een systeem hebben gesteund dat de wereld zoveel ellende heeft bezorgd. Het 'daderschap' van de ouders valt niet te rijmen met hun zorgzaamheid.

De jongere kinderen en vooral zij die na de oorlog geboren zijn, hebben te maken gekregen met gefrustreerde ouders die emotioneel niet beschikbaar waren voor hun kinderen. Dat die ouders ook op een ander vlak in de 'fout' zijn gegaan is voor hen gemakkelijker te begrijpen, zeker als de ouders streng waren en hun eigen vernedering op de kinderen 'uitleefden'. Kinderen die na 1942 geboren werden, en zeker zij die naar Duitsland vluchtten, kregen geen band met de ouder (vooral de vader) die na de oorlog in het interneringskamp terecht kwam. Na hun vrijlating maakten de jongere kinderen kennis met een 'vreemde', een emotionele band opbouwen werd hierdoor erg bemoeilijkt.

6.5.3 Gescheiden worden van de ouders

Zoals Keilson aanvoerde is dit een ervaring die diep ingrijpt in het leven van (jonge) kinderen. Kinderen die na de thuiskomst van de gevangene ouder geboren zijn en ook de kleinkinderen hebben deze scheiding niet meegemaakt.

Degenen die voor en tijdens de oorlog geboren werden, hebben vaak hun ouder(s) een tijd moeten missen en werden opgevangen in een pleeggezin (soms familie) of kindertehuis. Het verblijf bij anderen of in een tehuis is voor velen een onprettige ervaring geweest.

Een aantal kinderen met een Duitse vader heeft hun jeugd in een tehuis of bij pleegouders doorgebracht.

6.5.4 Opleiding en beroep

Een aantal lotgenoten dat voor de oorlog geboren is, heeft niet de opleiding kunnen volgen die zij geambieerd had of is bij sollicitaties vanwege het oorlogsverleden van de ouder(s) afgewezen. Degenen die aan het eind of na de oorlog geboren zijn, hebben veel minder te maken gekregen met gemiste kansen op scholingsgebied en bij het kiezen van een beroep.

6.5.5 Identiteit

Vooral voor kinderen met een (onbekende) Duitse vader speelt de kwestie van de identiteit. Het zwijgen over de ware toedracht heeft, afhankelijk van het tijdstip waarop opening van zaken gegeven wordt, verstrekken gevolgen voor de vorming en de beleving van de eigen identiteit. De vanzelfsprekende en basale zekerheid kind te zijn van je beide ouders is bij velen uit deze groep geheel afwezig. De enige manier om vaste grond onder de voeten te krijgen is allereerst op zoek te gaan naar de identiteit van de vader en naar de rol die hij tijdens de bezetting heeft gespeeld. Het is bekend wat Duitsers in Nederland en in heel Europa hebben aangericht en de wetenschap dat zijn vader tot dat volk behoort is voor een kind verontrustend, zo niet beangstigend. Zoals het kwaad dat de Nazi's hebben aangericht niet had mogen gebeuren, zo voelen kinderen van Duitse militairen vaak, dat zij er eigenlijk ook niet hadden mogen zijn. Soms wordt het verwerkingsproces nog bemoeilijkt door het feit, dat het kind een buitenechtelijk kind is, zeker in een sociale context waar hier nog een taboe op rust.

Voor de kinderen van degenen die de kant van de bezetter kozen speelt in hun identiteitsbeleving, net als bij de kinderen van Duitse militairen, de verbondenheid met het 'kwaad' vaak een belemmerende rol.

Noten:

1. J.N.Schreuder, De conspiracy of silence en de kinderen van de oorlog. In: *ICODO-Info*, december 1990, 7^e jg. Nr3/4, p4
2. H.Keilson, Inleiding. In: *Kinderen van de oorlog*. Red.M.Flothuis e.a. Uitgave i.s.m.St.Kunstenaarsverzet 1942-1945. Nijmegen: SUN, 1990, p18
3. Schreuder, *ibid.*, p6
4. Schreuder, *ibid.*, p7
5. Schreuder, *ibid.*, p7
6. S.Davidson. Trauma in the life cycle of the individual and the collective consciousness in relation to war and persecution. In: *Society and trauma of war*, ed. H.Dasberg e.a. Assen: Van Gorcum, 1987, p14-32
7. Schreuder, *ibid.*, p7
8. Schreuder, *ibid.*, p8
9. Schreuder, *ibid.*, p9
10. Schreuder, *ibid.*, p9
11. Schreuder, *ibid.*, p10
12. Schreuder, *ibid.*, p10
13. M.M.Montessori. NSB-kinderen: tweede generatie. In: *Kinderen van de oorlog*, uitgave van RIAGG Amsterdam i.s.m.de Stichting ICODO, Utrecht/Amsterdam 1987/1988, p51,52
14. H.Keilson, *Sequentiële Traumatisering bei Kindern*, Enke Verlag, Stuttgart 1978
15. Montessori, *ibid.*, p50,51
16. H.Musaph, De tweede generatie oorlogsslachtoffers. In: *Psycho-sociale problematiek van de tweede generatie*, uitgave van de Stichting ICODO, Utrecht 1982/7, p33
17. H.Musaph, *ibid.*, p36
18. J.Lansen, Een kritische opinie over het begrip posttraumatische stressstoornis. In: *ICODO-info*, maart 1990, 7^e jrg, nr. 1, p11-18
19. J.Lansen, Oorlogsherinneringen en hun behandeling. In: *ICODO-info*, oktober 1991, 8^e jrg, nr.3, p7
20. Frederik van Gelder, Trauma en maatschappij. In: *ICODO-info*, juli 1999, 16^e jaargang, nr 1/2, p65
21. Frederik van Gelder, *ibid.*, p64
22. John A.Bruggeman, Tweede generatie oorlogsslachtoffers. In : *Psycho-sociale problematiek van de tweede generatie*, uitgave van de Stichting ICODO, Utrecht 1982/87, p48
23. Inleiding van: *Psycho-sociale problematiek van de tweede generatie*, uitgave Stichting ICODO, Utrecht 1982/87, p8
24. John A.Bruggeman, *ibid.*, p44,45
25. E. de Wind, Over de kondities waaronder "Transgenerationale Traumatisering" ("T.T") kan optreden. In: *ICODO-info*, december 1985, 2^e jrg nr.4, p34,35
26. E. de Wind, *ibid.*, p35
27. H.Keilson, *ibid.*, p245
28. N.Elias en J.L.Scotson. *The Established and the Outsiders*. New Sociological Library, London 1965, p175
29. N.Elias en J.L.Scotson, *ibid.*, p102,103
30. Citaat uit artikel van H.van Reenen in het verslag van de studiedag 'Internaat of pleeggezin? 200 jaar discussie', red. B.Kruithoff, p82,83
31. L.W.van Ravesteijn. Kenmerken van de tweede generatie. In: *Psycho-sociale problematiek van de tweede generatie (2)*, ICODO, Utrecht 1983, p11,12
32. M.M.Montessori, *ibid.*, p51

HOOFDSTUK 7 TRAUMA EN VERWERKING

7.1 Trauma: korte geschiedenis van het begrip

Trauma betekent: verwonding. In de tweede helft van de twintigste eeuw is men deze term vooral gaan gebruiken voor psychische problemen veroorzaakt door ingrijpende en emotionele gebeurtenissen of omstandigheden. Na de Eerste Wereldoorlog sprak men over soldaten met 'shell-shock', een samenhang van psychische problemen die hun oorzaak vonden in de ervaringen aan het front. Na de Tweede Wereldoorlog en eigenlijk pas in de zestiger en zeventiger jaren is men het complex van psychische problemen waarmee overlevenden van de concentratiekampen worstelden het KZ-syndroom gaan noemen. Probleem was, dat er ook mensen die niet in een kamp gezeten hadden met vergelijkbare psychische problemen kampten, bijvoorbeeld verzetsmensen die ondergedoken waren geweest. Na de Vietnamoorlog vertoonden veel veteranen verschijnselen die vergelijkbaar zijn met het KZ-syndroom. Men ontwikkelde een nieuw begrip, PTSD of PTSS, Post-Traumatic Stress Disorder of Post-Traumatic Stress Syndroom. Het begrip trauma werd daarna ook toegepast bij mensen die niet in een oorlogssituatie, maar wel in een levensbedreigende situatie geweest waren, die bijvoorbeeld die gegijzeld waren of slachtoffer waren van geweld.

De term werd steeds bekender bij het grote publiek en begon te pas en te onpas gebruikt te worden. Psychische begeleiding werd door instanties aangeboden of door betrokkenen geëist na ervaringen die emotioneel zwaar beladen waren, maar die toch niet traumatiserend in de oorspronkelijke betekenis kunnen worden genoemd, bijvoorbeeld de gedwongen evacuatie bij de bijna-overstroming van 1995. Het lijkt belangrijk de term trauma te reserveren voor de ernstige psychische ontregeling veroorzaakt door blootstelling aan (extreem) geweld en het verder trivialisieren van het begrip tegen te gaan.

7.2 Existentieel trauma in oorlogstijd

Ofschoon trauma een algemene term is, is deze vooral bekend geworden door de onderzoeken naar de effecten van in de oorlog opgedane diep ingrijpende ervaringen. Wij bespreken een aantal van de onderzoeksresultaten.

De psychiater W. Op den Velde maakt onderscheid tussen emotioneel en existentieel psychotrauma. Bij een emotioneel trauma gaat het om een ervaring die gepaard gaat met een sterke beleving van onlust, gevolgd door psychische klachten die voor kortere of langere tijd aanhouden, bij een existentieel trauma is de existentie zelf van de mens in het geding. Hij noemt als kenmerken:

1. *een schokkende omstandigheid die van buiten af inwerkt*
2. *een zeer sterk angstbeleving*
3. *ontwrichting van het bestaan en/of directe bedreiging van het leven*
4. *machteloosheid*

Dit zijn gebeurtenissen die de normale menselijke ervaring te boven gaan.' (1) Hij geeft als voorbeelden natuurrampen, ernstige ongevallen en uiteraard ook oorlogshandelingen.

7.2.1 Factoren die van invloed zijn op traumatisering

Op den Velde merkt op *'dat niet alle door een dergelijke kalamiteit getroffen en ernstige en blijvende psychopathologie gaan vertonen. Er is geen simpel verband tussen de 'ernst' of de 'aard' van een schokkende gebeurtenis en de psychische gevolgen.'* (2) Persoonlijke factoren spelen een grote rol. Wat voor de een existentieel trauma is, hoeft dat voor een ander die hetzelfde meemaakt, niet te zijn.

7.2.2 Machteloosheid

Belangrijk is hoe mensen hun eigen machteloosheid ervaren hebben. Een verzetsdeelnemer die naar een concentratiekamp werd gebracht kon enig houvast vinden in de vrije keuze die

hij/zij gemaakt had, zich bewust van de risico's die eraan verbonden waren, terwijl een gedeporteerde Jood of Roma dat houvast niet hadden. Zij hadden immers geen keus. (3) Het is duidelijk dat ook kinderen geen enkele keuze hadden.

7.2.3 Terugvallen op positieve verworvenheden uit de jeugd

De psychiater E. de Wind onderstreept het belang van positieve ervaringen in de jeugd. De volwassene kan in een traumatiserende situatie terugvallen op positieve ervaringen uit de jeugd. Zijn 'basic needs' aan veiligheid, geborgenheid en warmte zijn vervuld. Voor kinderen van de oorlog zijn die fundamentele behoeften niet vervuld, veiligheid en geborgenheid hebben zij niet gekend. Er is niets om op terug te vallen. (4)

7.2.4 De groep

Bessel A. van der Kolk, directeur van het Traumacentrum van de Harvard Medical School in Boston voert aan, dat het in de kampen belangrijk was om steun te ondervinden van een groep. (5) Uit een onderzoek naar Engelse kinderen die tijdens de oorlog vanuit de steden naar het platteland werden geëvacueerd is gebleken hoe belangrijk het is, dat er volwassenen emotioneel beschikbaar voor kinderen blijven, bijvoorbeeld de ouders of in elk geval de moeder. Ook de kinderen die onder de hoede bleven van hun eigen onderwijzers hadden later veel minder psychische problemen dan de kinderen die van hun ouders of datgene wat nog aan thuis herinnerde gescheiden werden. (6) Kinderen van 'foute' ouders die niet van hun moeder (en vader) gescheiden werden, zoals Yvonne, hebben aangegeven hoe belangrijk dat voor hen was. De aanwezigheid van broertjes of zusjes in hetzelfde kindertehuis of pleeggezin is, hoewel deze niet dezelfde geborgenheid als de ouders konden geven, als belangrijke steun ervaren.

7.2.5 Bestaande problemen

In de voorgeschiedenis van slachtoffers van geweld kunnen al problemen bestaan waardoor de nieuwe ervaring niet goed het hoofd geboden kan worden. Oude problemen worden door nieuwe trauma's vaak geactiveerd.

7.2.6 Goede opvang

Goede opvang na een traumatiserende ervaring helpt mee om de gevolgen te verminderen en het vertrouwen dat geschokt is, weer te herstellen. Steun, acceptatie en begrip maken de traumatiserende ervaring niet ongedaan, maar versnellen en vergemakkelijken het verwerkingsproces, waarin het slachtoffer niet aan zijn lot wordt overgelaten. De psychiater R. Janoff-Bulman zegt hierover: *'Victims need to know that social supports are unconditionally available; if they are unavailable or negative in tone, the victim may find this more distressing than the initial victimizing experience.'* (7) [Slachtoffers moeten weten dat sociale steun onvoorwaardelijk beschikbaar is. Als deze ontbreekt of negatief gekleurd is, kan het slachtoffer dit meer frustrerend vinden dan de aanvankelijke traumatiserende ervaring]. Dick, een zoon van een bekende NSB-er, werd al snel na de oorlog zonder problemen door een Joodse werkgever aangesteld. Dit is voor zijn verwerking zeer belangrijk geweest: iemand van de 'andere' kant, slachtoffer van het systeem dat zijn vader steunde en diende, beoordeelde hem op zijn eigen merites!

Het is uit tal van publicaties bekend en het SOTO-onderzoek heeft dit ook bevestigd, dat het veelal aan goede opvang van oorlogsgetroffenen door de Nederlandse samenleving ontbroken heeft.

7.3 Verwerking

Wat professionele hulpverleners onder verwerking verstaan hangt af van wat zij als de kern van traumatisering zien. Hieronder volgen eerst een aantal meningen over wat verwerking volgens diverse deskundigen zou moeten inhouden.

Daarna wordt aan de orde gesteld op welke manieren leden van Herkenning hebben leren omgaan met de belastende ervaringen in hun leven die samenhangen met de oorlog en de nasleep daarvan.

7.3.1 De visie van enkele deskundigen

De psycholoog J.H.N. Kerssemakers geeft de volgende definitie van verwerken: *'Doorwerken' is een vorm van psychische arbeid die het subject in staat stelt bepaalde verdrongen elementen te accepteren en zich van de heerschappij van de herhalings-mechanismen te bevrijden.*' (8)

De psychiater J.N.Schreuder zegt over verwerking: *'Het proces waardoor men in het reine kan komen met het verleden en met de betekenis van het verleden, wordt door twee functies gekenmerkt: weten en verwerken. Die twee zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en moeten dan ook samengaan. Voor de een zal het besef van het verleden een opluchting zijn, omdat de stukjes van de puzzel in elkaar gaan passen. Voor de ander zal het een bittere confrontatie zijn met een ellendige werkelijkheid, die nauwelijks te verwerken is. Het verschil zit niet alleen in de feiten op zich, maar veel meer in hoe die feiten passen in het leven van de betrokkene. Eigen aan dit proces is dat het verleden betekenis krijgt. Die betekenis zal het begrijpen gemakkelijker maken of mogelijk maken. Dat vereist veiligheid, begrip en tijd. Veiligheid die mensen stimuleert vragen te stellen, die ze daartoe uitnodigt. Bij uitstek in een omgeving die geen waardeoordelen velt. Veiligheid betekent ook vertrouwen. Begrip betekent geduld en beschikbaarheid. Als aan deze voorwaarden voldaan is, dan blijft de vraag in hoeverre dit verleden in zijn volle omvang wel echt te verwerken is. In hoeverre wij niet voor een onmogelijke opgave staan. Ik denk dat er een allesoverheersende factor is die het verwerkingsproces bepaalt: erkenning.[] Voor sommigen zal die erkenning wettelijk moeten zijn. Dat is maar ten dele een oplossing. Een veel bredere betekenis heeft de maatschappelijke erkenning. Met het perspectief van de maatschappelijke erkenning is het ook mogelijk om in contact met de ander zich erkend te voelen, het gevoel te krijgen vragen te mogen stellen en het er moeilijk mee te mogen hebben.'* (9)

Bessel A. van der Kolk, onderstreept dat psychotrauma optreedt in een sociale context *'waarin of sprake is van het verlies van mensen waaraan men gehecht is, of van de vernietiging van het elementaire gevoel van veiligheid en continuïteit dat voortkomt uit de loop van de jaren opgedane veilige ervaringen met anderen.'* (10) Een trauma snijdt mensen af van de veilige verbondenheid met andere mensen. Hij ziet dan ook groepstherapie als een bij uitstek geschikte methode van verwerking: *'Door het effect van anderen op henzelf en vice versa te ervaren, kunnen patiënten leren hun reacties op anderen in overeenstemming te brengen met de eisen van vandaag en niet met die van het voorbije trauma. Zo kunnen zij het groeiproces naar emotionele rijpheid, dat door het trauma tot stilstand was gekomen, hervatten.'* (11)

F. A. Begemann, onderzoeksmedewerker van het ICODO, stelt, dat degene die slachtoffer van geweld geworden is door de ondervonden extreme ervaring als het ware buiten de samenleving is komen te staan. Hij leeft met een andere werkelijkheid dan zijn omgeving. (12)

Verwerking betekent dan dat de verbroken verbindingen weer hersteld worden, voor zover dat mogelijk is.

R. Janoff Bulman is van mening dat een slachtoffer niet verantwoordelijk is voor zijn slachtoffer-zijn, maar wel voor het op een goede manier er mee leren omgaan. Degenen die zich hun problemen bewust worden en er een oplossing voor gaan zoeken, nemen die verantwoordelijkheid op zich. Of die oplossing ook inderdaad gevonden wordt, is een kwestie die los staat van de verantwoordelijkheid voor het herstel. (13)

7.4 Verwerking bij kinderen van 'foute' ouders

Martijn Lindt deed onderzoek naar de verwerking bij kinderen van degenen die tijdens de oorlog de bezetter steunden. Hij noemt als factoren die de verwerking bevorderden:

- a. *Ontvangen van acceptatie en vertrouwen*
 - b. *Minder negatieve bejegening*
 - c. *Ontvangen van begrip*
 - d. *Ervaringen met een lotgenotengroep*
 - e. *Streven naar kennis van de feiten en inzicht in de eigen achtergrond*
 - f. *Inzicht dat leidt tot zelfaanvaarding*
 - g. *Inzicht dat leidt tot zingeving aan het eigen lot*
 - h. *Zich uitspreken tegenover de ouders en inzicht dat leidt tot acceptatie van de ouders*
- (14)

Hij onderstreept dat deze factoren elkaar wederzijds hebben versterkt.

Hij verwijst naar studies over hulp aan oorlogsslachtoffers in het algemeen waarin gesteld wordt, dat acceptatie en vertrouwen de centrale elementen in de hulpverlening behoren te zijn.

Het verminderen van negatieve bejegening kan al een grote opluchting betekenen. Het kan soms moeilijk zijn om deze, voor betrokkenen nieuwe, ervaring van geaccepteerd te worden, in het leven te integreren. Door de ervaring aanvaard te worden, leerden de mensen die Lindt onderzocht te zien dat hun schuldgevoel ongefundeerd was.

Lindt tekent bij de term 'begrip' aan, dat er grenzen zijn aan begrijpen. Lotgenoten hebben hier een voorsprong op zelfs de meest empathische hulpverleners.

Zoeken naar informatie over de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in het algemeen, naar de ervaringen van collaborateurs en hun kinderen en naar de specifieke belevenissen van het eigen gezin in het bijzonder, kan meestal pas plaatsvinden als er een basis gelegd is van zich geaccepteerd weten en vertrouwen ge/herkregen hebben in het bestaan.

Bij het inzicht dat leidt tot zelfaanvaarding is het onderscheid leren maken tussen gefundeerd en ongefundeerd schuldgevoel en het verdwijnen van ongefundeerde schuldgevoelens cruciaal. Hiermee verbonden is het inzicht in de werking van het zondebokmechanisme. (15)(zie verder 7.4.1)

'Onder ogen zien van geschonden rechten opent uitzicht op de mogelijkheid te rouwen.[] Opgedane ervaringen kunnen achteraf een nieuwe zin krijgen waardoor men ook de positieve gevolgen kan leren zien van de meegemaakte problematiek.' (16)

Verontwaardiging speelt ook een rol in de relatie met de ouders. Uit Lindts onderzoek blijkt dat de onderzochten zicht kregen op de werkelijke schuld van hun ouders en dat deze vaak anders was dan wat de Nederlandse maatschappij hun in het algemeen had aangerekend. Hun ouders bleken ook positieve kanten te hebben, ze vielen niet samen met hun foute politieke keuze. Het gesprek met de ouders aangaan over dat wat zij door hun politieke keuze hun kinderen aangedaan hebben is geen eenvoudige taak. Ouders weigeren dat gesprek vaak. Breken is de gemakkelijkste weg, soms door hulpverleners aangeraden, maar brengt geen echte oplossing. Degenen die met hun ouders in gesprek kwamen, zo blijkt uit Lindts onderzoek, konden zich van hun wrok bevrijden en een nieuwe relatie met hen aangaan. (17)

7.4.1 Schuldgevoelens en het zondebokmechanisme

Martijn Lindt heeft in zijn onderzoek een aantal psychologische theorieën en therapeutische concepten belicht. Hij komt tot de conclusie dat de schuldproblematiek weinig aan de orde komt of op een zodanige wijze, dat er nauwelijks onderscheid gemaakt wordt tussen schuldgevoel dat gebaseerd is op eigen gedane daden en schuldgevoel dat samenhangt met fouten die de betrokkene helemaal niet heeft gemaakt, een schuldgevoel dat vaak door de omgeving wordt opgelegd. Juist ongefundeerde schuldgevoelens spelen in de problematiek van kinderen van 'foute' ouders een belangrijke rol.

Het ontbreken van heldere concepten in veel theorieën en therapeutische overwegingen maken het ontvangen van adequate hulp voor kinderen van 'foute' ouders daarom vaak problematisch. (zie verder hoofdstuk 8)

'Tenslotte is er een facet van de problematiek van schuld(gevoelens) dat bij alle behandelde theorieën ontbreekt, namelijk het slachtofferschap. Het verschijnsel dat het schuldgevoel met

name bij kinderen kan optreden als hun door anderen leed wordt berokkend, is nog niet naar voren gekomen. En dit kan van groot belang zijn voor de verwerking van de problematiek van de populatie in dit onderzoek.' (18)

In sommige door Lindt onderzochte theorieën wordt alle verantwoordelijkheid bij de cliënt gelegd. Dat mensen ook slachtoffer van elkaar kunnen zijn verdwijnt uit het zicht. (Voor een uitgebreide bespreking hiervan zie hoofdstuk 2 van zijn boek 'Als je wortels taboe zijn', p21 - 28)

In andere theorieën is er geen plaats voor de erkenning dat de slachtoffers kwaad hebben ondergaan, dat anderen tegenover hen schuld hebben. Zij geven geen plaats aan de morele dimensie van het menszijn en kunnen dan evenmin het verschijnsel slachtofferschap tot zijn recht laten komen. Als zij deze erkenning niet kunnen geven kan ook geen werkelijk verantwoordelijkheid aan de daders worden toegeschreven, kan het leed van de slachtoffers niet in zijn diepste betekenis erkend worden en blijft de therapie steken. Deze theorieën zouden moeten worden aangevuld met opmerkingen van auteurs die over het zondebokmechanisme geschreven hebben.

'Bij de oriëntatiefase van mijn onderzoek [] stelde ik vast dat een centrale existentiële ervaring van de groep onderzochten is, er niet te mogen zijn. In hun ervaring worden zij vanwege hun afkomst geïdentificeerd met het kwaad. Maar bij die ervaring komt ook het besef zelf geen persoonlijk aandeel te hebben in het kwaad waarmee de ouders worden geïdentificeerd. Dit besef onschuldig te zijn kan de betrokkene rationeel wel onderschrijven, maar het is toch niet genoeg verankerd om voldoende tegenwicht te bieden tegen de ervaring er niet te mogen zijn. De combinatie van met kwaad te kunnen worden geïdentificeerd, schuldgevoel en besef van onschuld is de combinatie die eigen is aan de ervaring van de zondebok.' (19)

In de Bijbelse traditie werd de zondebok beladen met de schuld van het volk letterlijk de woestijn ingestuurd. In andere samenlevingen moest de dood van de (menselijke) zondebok de sociale rust doen weerkeren, zoals uitvoerig besproken wordt door R.Girard in zijn boek 'De zondebok'. (20) *'De zondebok is onschuldig, maar schuldig in de ogen van het dominante sociale systeem. De druk hiervan kan het besef van de zondebok onschuldig te zijn verduisteren. De potentiële of actuele zondebok gaat dan zelf mee fungeren in het zondebok-mechanisme.'* (21)

Nagy (22) spreekt in zijn publicaties over het destructief recht dat slachtoffers opbouwen: doordat hun rechten geschonden zijn, hebben zij recht op schadeloosstelling. Daar dit recht nergens te verhalen is, richt het slachtoffer zijn agressie vaak op zichzelf.

Bij de verwerking speelt het leren zichzelf te accepteren een grote rol. Daarbij komt verontwaardiging los over de manier waarop men tot slachtoffer of tot zondebok is gemaakt. Het inzicht breekt door, dat er rechten geschonden zijn en de verontwaardiging daarover richt zich op de maatschappij en/of tegen de ouders.

'Onder ogen zien van het eigen lot en verantwoording vragen [aan degene die geslachtofferd heeft] vergt moed en vertrouwen. Zelfacceptatie maakt weerbaarder maar is niet genoeg. Vertrouwen is ook nodig als de ander geen verantwoording wil nemen voor aangedaan onrecht, als verzoeningsbereidheid niet wordt beantwoord, als verwerping [opnieuw] plaatsvindt.' (23)

Erkenning van de geschonden rechten van de kinderen van 'foute' ouders, doordat zij vaak met het kwaad waar hun ouders deel aan hadden werden geïdentificeerd, door therapeut, pastorale zorgverlener en het liefst door 'de maatschappij' zou de verwerking van dit aspect van de problematiek van de kinderen van collaborateurs vergemakkelijken. Een maatschappelijk verwerkingsproces, waarin de samenleving zich rekenschap geeft van de rol die zij bij het ontstaan van een gedeelte van de problematiek van NSB-kinderen gespeeld heeft, zou deze groep recht doen.

7.5 Zingeving als verwerking

In de fasenindeling van het verwerkingsproces ziet Martijn Lindt zingeving als een van de laatste stappen die gezet moeten worden om op een acceptabel niveau met het verleden te kunnen omgaan. Ook als niet alle facetten verwerkt kunnen worden.

In december 2000 was het nummer van het ICODO-info gewijd aan het thema 'Zingeving na oorlogsgeweld'. Enkele passages zijn in het raamwerk van dit compendium nuttig om aangehaald te worden.

De psychogerontologe Yolanda Kuin merkt over zinverlies en zingeving op: *'Ervaring van traumatische gebeurtenissen confronteren de getroffen met vragen over de zin van het bestaan en van hun bestaan.'* (24) *Na een traumatische gebeurtenis wordt in eerste instantie zinloosheid ervaren, de buitenwereld is bedreigend geworden. Het slachtoffer is kwetsbaar. Als de aanvankelijke schuldgevoelens over het gebeurde gezien kunnen worden als onterecht en als er in andere positieve situaties gebleken is dat men niet altijd machteloos is, komt er ruimte voor vragen naar de waarde van het eigen leven. 'Dit leidt tot her-evaluatie van het leven, dat weer betekenis en waarde krijgt en waarin men zich weer doelen kan stellen. Een belangrijke bron voor herstel of hervinden van zin is de steun van familie en vrienden. Ook kan actief zijn in een belangenbehartigingsgroep daaraan bijdragen, of hernieuwde betrokkenheid in het geloof.'* (25)

J.P.W.Cels, klinischpsycholoog en psychotherapeut bespreekt een schema van Apostel (1992) (26) als resultaat van diens onderzoek naar zin. 'Mijn leven heeft zin' betekent:

- dat het gericht *is op een doel*, dat erdoor kan worden bereikt
- dat het eigenschappen bezit die het *waardevol* maken
- dat het als een tekst kan worden beschouwd die een *boodschap* bevat die principieel decodeerbaar is
- dat het *deel uitmaakt van een stabiel geheel* waarin het een specifieke en onvervangbare functie vervult en
- dat het een *causale impact* heeft gehad buiten zichzelf.

'Beleving van zin komt tot stand op grond van ervaringen van verbondenheid met een werkelijkheid buiten mij. Zij impliceren mijn affectieve betrokkenheid bij die werkelijkheid. Ik kan voelen dat ik door haar wordt aangesproken en dat ik in deze realiteit die mij overschrijdt, op kan gaan.' (27)

Verwerking betekent dan dat de getraumatiseerde opnieuw zin leert toe te kennen aan het bestaan. Voor Cels geven de ideeën van Victor Frankl (28) een handreiking om bij deze nieuwe zingeving te helpen. Hij gebruikt hiervoor de term *wil-tot-betekenis*. Voor hen van wie de existentie tot op de bodem geraakt is, ligt heling allereerst in het opnieuw vertrouwen in het leven krijgen en er zin aan toe te kennen. Het gaat erom dat het slachtoffer weer de regisseur kan worden van zijn eigen leven. Dat houdt niet in dat alle problemen verdwijnen of verwerkt kunnen worden.

De theoloog Fred van Iersel schrijft in zijn bijdrage: *'Oorlogen veroorzaken verlieservaringen: verlies van leven, verlies van gezondheid, verlies van sociale bindingen en verlies van maatschappelijke integratie en participatie. Hiermee zijn vier in het oog springende gebieden genoemd waarop verlieservaringen optreden: het fysieke, het psychische, het sociale en het maatschappelijke gebied. Op het eerste gezicht minder zichtbaar zijn twee andere gebieden waarop verlieservaringen optreden: het gebied van de menselijke existentie en het gebied van mens- en levensbeschouwing.'* (29) *'En ook de zinbeleving verandert. Verlieservaringen op fysiek en psychische en op maatschappelijk gebied gaan immers vaak gepaard met zinverlies.[] Zinverlies wordt gekenmerkt door verminderde zelfcontrole. [] De verminderde zelfcontrole gaat gepaard met een verandering in zelfwaardering. Zelfwaardering is immers, zeker in de moderne en postmoderne cultuur, in belangrijke mate afhankelijke van het vermogen van mensen om hun leefsituatie via het eigen handelen te controleren.'* (30)

Van Iersel onderzocht in hoeverre verzoening een vorm kan zijn van zingeving. *'Het verlangen naar verzoening behelst dan ook allereerst het verlangen om op het niveau van de persoonlijke identiteit niet samen te vallen met de problemen die men op de levensweg is tegengekomen en met name de behoefte om als menselijk persoon niet samen te vallen met een opgelopen trauma. Hier ligt de eerste opgave voor verzoening: die met de eigen levensloop.'*(31)

Het individu staat voor de opgave de tegenspoed van de oorlog te accepteren, niet door die oorlog positief te waarderen, maar door zowel de oorlog als de eigen rol daarin als een feit te zien dat ook anders had kunnen zijn. Alleen als het individu in deze opgave slaagt, kan het proces van persoonlijke identiteitsontwikkeling worden voortgezet.(32)

7.6 Slachtoffer zijn, slachtoffer blijven?

Schreuder, die hierboven al eens geciteerd is, onderstreept hoe belangrijk het voor slachtoffers is, dat het leed dat hun aangedaan is erkend wordt. Degene die die erkenning niet krijgt zal vaak voortgaan met het benadrukken van zijn slachtofferschap om die erkenning alsnog te krijgen. Bekend is dat mensen die in afwachting zijn van het toekennen van een uitkering op grond van het in de oorlog ontstane leed, in die periode gefixeerd blijven op het slachtofferschap.

Voor kinderen van 'foute' ouders is erkenning van het hun aangedane leed door partners of hulpverleners heel belangrijk, maar een meer openlijke en maatschappelijke erkenning ervan zou voor velen heel bevrijdend werken. Is men tot zolang dan veroordeeld tot het benadrukken van het slachtofferschap? Er zijn veel lotgenoten die de moed hebben gevonden aan de slag te gaan zonder dat die publieke erkenning er was. Zij wilden niet samenvallen met hun getraumatiseerd zijn, zij wilden niet alleen maar slachtoffer zijn.

Voor sommige lotgenoten geldt, dat zij hebben moeten leren te zien en emotioneel ook te accepteren dat zij slachtoffer zijn. Schuldgevoelens over het door de ouders veroorzaakte leed door hun steun aan de Duitsers, hebben ook gevoelens van 'geen recht op het leven te hebben' doen ontstaan. De pijn en het verdriet die ervaren worden, worden emotioneel als 'terecht' beleefd. Men is voor zijn gevoel 'dader', geen slachtoffer, want de anderen zijn slachtoffer.

Voor deze lotgenoten is het belangrijk dat zij hun slachtofferschap zelf erkennen. Deze lotgenoten moeten leren zichzelf niet langer als 'dader' te zien en moeten daarna leren zichzelf niet alleen als slachtoffer te zien, maar als een individu dat in vrijheid eigen beslissingen kan nemen.

7.7 Oorlogsproblematiek gereduceerd tot individuele problematiek; het maatschappelijke aspect buiten beschouwing gelaten

De psychische problemen waarmee kinderen van collaborateurs te kampen hebben, manifesteren zich in het leven van het individu en zouden volledig op conto van de persoonlijke en familiale predispositie geschreven kunnen worden. Heel lang is ook voor overlevenden uit de Nazi-kampen over het hoofd gezien, dat maatschappelijke en historische factoren een grote rol hebben gespeeld in het veroorzaken van psychische problemen. De filosoof Frederik van Gelder schrijft hierover: *'Sociologen kwamen met het argument dat deze 'medicalisering' en 'psychologisering' van de lotgevallen van overlevenden ook een strategie was om cruciale vragen over het verleden uit de weg te gaan: door namelijk de vraag naar het hoe en waarom van de oorlog op het bordje van de hulpverleningsinstanties te schuiven werd deze kwestie getrivialiseerd en 'institutioneel ingekapseld.'*(33). Abram de Swaan schrijft: *'Daarmee zijn die moeilijkheden uit de strikt particuliere sfeer getild zonder dat ze daarmee terechtgekomen zijn in de sfeer van de openbare discussie. Ze zijn bespreekbaar, maar achter de gesloten deuren van de behandelkamer; ze worden beschreven in de vakliteratuur en in vertrouwelijke rapporten.'*(34)

Jolande Withuis zegt over de tweede generatie: *'Het gaat hier om de kinderen die opgroeiden met ouders die in het bovengeschetste klimaat worstelden met hun oorlogservaringen. Die maatschappelijke omgeving kleurde het gezinsleven. Doordat er*

geen sprake was van een openbare verwerking, werd de oorlog vooral een individueel probleem]]' (35)

De onmacht van de samenleving om met de getuigenissen van overlevenden om te gaan, heeft zijn pendant in de onmacht – en misschien onwil – om aandacht te schenken aan wat kinderen van degenen die tijdens de oorlog de kant van de bezetter kozen aan traumatiserende ervaringen hebben ondergaan. Begrip opbrengen voor hun lotgevallen werd vaak gezien als verraad aan het leed van de oorlogsgetroffenen aan de 'goede' kant. Openbare verwerking van het verschijnsel collaboratie is nog lang niet aan de orde, anders dan in België waar de publieke discussie zich er intens mee bezig houdt. De historicus Jan Bank merkte op een symposium in Brussel op, dat het frappant is dat de eerste grote studie over de 'collaborateur' afkomstig was van de psychiater J. Hofman. Hij vroeg zich af *'..is in Nederland het drama van de collaboratie tenslotte, na alle juridische veroordelingen, toegewezen aan de psychiatrie of de psychotherapie en daarmee eigenlijk ook van de politieke tafel verdwenen?* (36)

7.8 Leren omgaan met belastende ervaringen; de praktijk

In de gespreksgroepen van Herkenning hebben lotgenoten niet alleen over hun ervaringen en psychische en maatschappelijke problemen gesproken, zij hebben ook aangegeven op welke manieren zij geprobeerd hebben om met het verleden in het reine te komen.

1. Vluchtreacties

Allereerst is door hen vermeld hoe zij geprobeerd hebben het verleden te ontlopen en te vergeten, door bijvoorbeeld hard te werken. De opbouwperiode gaf hun daartoe ruimschoots de gelegenheid. Het is overigens bekend dat andere oorlogsgetroffenen en de samenleving als geheel zo snel mogelijk de oorlog als verleden wilden beschouwen. Geen verwerking dus, maar verdringing.

Sommige gezinnen kozen voor emigratie. Emigratie brengt mensen in een nieuwe situatie waarin niet telkens aan het verleden en de ondervonden ervaringen wordt gerefereerd. De bijbehorende gevoelens en pijnlijke herinneringen worden op een zijspoor gezet. Er vindt echter geen verwerking plaats. Enkele lotgenoten die met hun ouders geëmigreerd zijn, melden dat op een bepaald moment het verleden zich toch aandienende en dat men er dan niet langer omheen kon om de psychische en/of maatschappelijke problemen die aan de oorlog gerelateerd kunnen worden, onder ogen te zien.

2. Onbewuste keuzen

Er zijn lotgenoten die voor een dienend of verzorgend beroep hebben gekozen in de verpleging of verzorging, in het onderwijs, als therapeut, als pastoraal werker of als jurist. Deze keuze kan onbewust zijn ingegeven door het gevoel geen of te weinig steun te hebben gekregen in eigen leven, waardoor men de gevoelens van machteloosheid en behoefte aan steun bij anderen snel herkent. Zij nemen het op zich om anderen die bijstand te geven die zij zelf hebben ontbeerd. Meestal werd men zich er pas later van bewust welke onbewuste motieven bij de beroepskeuze hebben gespeeld.

Hoewel in de beroepsverhoudingen geen diepe persoonlijke banden met anderen worden aangeknoopt, is de keuze voor een beroep waarin sociale contacten belangrijk zijn een stap vanuit het isolement in de richting van meer openheid. De beroepskeuze kan gezien worden als een vorm van zingeving en een basis voor zelfrespect. De vijf door Apostel genoemde aspecten van zingeving zijn te onderscheiden: het leven heeft een doel, het is waardevol, ook voor anderen, het ligt ingebed in een groter geheel, het is een bijdrage aan de samenleving.

3. Bewuste verwerking

Het bewust verwerken van de problematiek heeft op tal van verschillende manieren plaats gevonden.

a. Een aantal lotgenoten heeft in creatieve uitingen als bijvoorbeeld poppen maken, schilderen, boetsen, muziek beoefenen, gedichten of dagboek schrijven een manier gevonden om het (openlijk) onuitsprekbare toch vorm te geven, zonder dat er een beoordeling door derden aan verbonden is. Door creatief bezig te zijn kon men spanningen laten afvloeien en onverwerkte emoties op non-verbale manier verwerken. Creativiteit doorbreekt het gevoel van machteloosheid dat eigen is aan de situatie waarin traumatisering plaatsvond. Passiviteit wordt omgezet in activiteit.

b. Esthetische ervaringen bij het beluisteren van muziek, het bekijken van kunstvoorwerpen of het wandelen in de natuur kunnen een positieve tegenhanger zijn van alle negatieve ervaringen die lotgenoten in hun leven opgedaan hebben. Er blijken ook mooie dingen te bestaan, waardoor het leven leefbaarder en weer zin vol wordt.

c. Spirituele en religieuze ervaringen zijn voor enkele lotgenoten een belangrijk uitgangspunt geweest om met het verleden aan de slag te gaan. Martijn Lindt schrijft in zijn dissertatie 'Als je wortels taboe zijn', dat de ervaring door God en/of door mensen erkend en geaccepteerd te zijn aan degenen die hij interviewde, de moed gaf om bewust de eigen ervaringen te gaan verwerken. Acceptatie en erkenning zijn sleutelbegrippen voor verwerking van traumatische ervaringen.

d. Door kleine 'succesjes' als het volgen van cursussen en dit met een diploma afgerond zien, groeide bij veel lotgenoten het zelfvertrouwen. Yvonne zegt daarover: *'Ik blonk in iets uit, anderen bevestigden mij daarin. Ik was van 'nut' door hetgeen ik geleerd had! NSB-kinderen hadden toch goede kanten!'* Voor sommige oudere lotgenoten was dit tevens een manier om een onderwijsachterstand in te lopen.

Het doen van vrijwilligerswerk en daar waardering voor krijgen betekent voor veel lotgenoten ook een vergroting van het zelfvertrouwen. Ook deze activiteiten zijn een vorm van zingeving aan het eigen leven en aan dat van anderen. Men wordt weer regisseur van het eigen leven, zoals Cels dat in het hierboven aangehaalde artikel (7.5) verwoordt.

e. Een aantal lotgenoten is actief (geweest) in maatschappelijke activiteiten ontplooid door de vrouwenbeweging, homobeweging, vredesbeweging, padvinderij, milieubeweging of Amnesty International of in activiteiten ten behoeve van de derde wereld. Deelname kan onbewust gemotiveerd zijn vanuit de eigen ervaring van onrecht en onveiligheid en de wens een bijdrage te leveren aan een betere, veilige en rechtvaardige wereld.

Yvonne verwoordt wat zeker voor veel meer lotgenoten geldt, dat zij opgevoed is met de boodschap juist géén keuzes te maken waarbij je opvalt of je nek uitsteekt. Een keuze kan zich immers tegen je keren, zoals in de familiegeschiedenis maar al te duidelijk is gebleken.

De keuze voor maatschappelijke activiteit kan ook onbewust op schuldgevoel gegrond zijn, op het gevoel iets goed te moeten maken.

De bewuste keuze kan een stap in het verwerkingsproces betekenen. De persoon neemt dan immers het heft zelf in handen.

In alle gevallen doorbreekt deelname aan dit soort activiteiten het isolement: men is verbonden met een groep gelijkgestemde mensen. Het houdt ook in dat men de moed gevonden heeft een eigen keuze te maken en er de verantwoordelijkheid voor te nemen en zo te breken met de familiedoctrine van afzijdig blijven. Het werk dat gedaan wordt, is maatschappelijk geaccepteerd, wordt zelfs door velen gewaardeerd. Dit vergroot het zelfvertrouwen en beïnvloedt het zelfbeeld op positieve wijze.

f. Een aantal lotgenoten is actief met het verleden aan de gang gegaan door informatie te verzamelen over de oorlog en over de lotgevallen van de eigen familie. Het inzien van de dossiers van de ouders kan hiertoe gerekend worden (zie hoofdstuk 4). Enkel bezochten de plaatsen waar zij tijdens de oorlog in Duitsland geweest waren of waar zij na de oorlog in kindertehuizen waren opgevangen. Letterlijk het spoor terugvolgen bevestigde

herinneringen; dat gaf vaak een gevoel van bevrijding. Schreuder (7.3.1) noemde weten een van de twee belangrijke aspecten van verwerking.

Anderen zijn bijvoorbeeld geschiedenis, filosofie, theologie, sociologie, psychologie of pedagogiek gaan studeren om inzicht te krijgen in de grote existentiële vragen en maatschappelijke en historische structuren en processen. Vanuit de verworven kennis en inzichten hebben zij geprobeerd grip op het verleden te krijgen en vanuit deze kennis de verwerking van de eigen ervaringen en emoties te starten.

g. Een aantal lotgenoten is op een bepaald moment in een situatie belandt waarin het duidelijk werd dat er voor de psychische en maatschappelijke problemen hulp gezocht moest worden. Zij hebben contact gezocht met pastores of psychologen of psychiaters. Zij onderstrepen hoe belangrijk het is, dat de pastor of therapeut echt bereid is te luisteren, de cliënt serieus neemt en respecteert en accepteert zoals hij of zij is, het vertrouwen niet beschaamt en wezenlijk in de persoon van de cliënt geïnteresseerd is. De cliënt kan door de steun de moed vinden om de belevenissen, ook de smartelijkste, onder ogen te zien en de gevolgen ervan te onderkennen en die gaan verwerken. Het is belangrijk dat therapeuten en pastores zich verdiepen in de politieke en maatschappelijke situatie waarin de problemen ontstaan zijn en de actualiteit waarin op tal van subtiele wijzen blijkt dat lotgenoten nog lang niet zonder voorbehoud worden geaccepteerd (zie verder hoofdstuk 8, met name 8.4.4). Een aantal lotgenoten heeft positieve ervaringen opgedaan met creatieve therapie, bijvoorbeeld schilderen, boetsen, stemtherapie en vrije expressie.

h. Het eigen verhaal vertellen en daar een luisterend oor voor vinden was voor veel lotgenoten erg belangrijk. Een partner die bereid is echt te luisteren en zo solidair te zijn, vrienden die zich niet afkeren maar zich willen verdiepen in de problematiek, zijn van onschatbare waarde gebleken.

Een tiental lotgenoten heeft een boek over hun ervaringen geschreven. Schrijven kan therapeutische waarde hebben. Belangrijk is ook dat er publiekelijk aandacht gevraagd wordt voor de wederwaardigheden van lotgenoten.

Van enkele lotgenoten is bekend dat zij hun levensgeschiedenis voor hun kinderen en kleinkinderen hebben opgeschreven.

Onder ogen zien, verwoorden, betekenis geven, delen met anderen zijn voor deze vormen van verwerking de sleutelwoorden.

i. De oprichting van Herkenning maakte het onderling contact tussen lotgenoten mogelijk door het instellen van een landelijk telefoonnummer, het organiseren van nieuwelingendagen en weekends, het uitgeven van een bulletin en het starten van regionale praatgroepen. Door het lotgenotencontact werd de eenzaamheid opgeheven, het zwijgen werd doorbroken, het eigen verhaal werd in de verhalen van de anderen herkend. Men beseftte geen eenling te zijn. Voor velen was het belangrijk, zonder meer begrepen en geaccepteerd te worden, steun en bemoediging te krijgen. Lotgenoten konden soms informatie geven om hiaten in de herinnering op te vullen. Voor sommige problemen als 'hoe vertel ik het mijn partner of mijn kinderen' konden lotgenoten die deze zaken al opgelost hadden, adviezen geven. Het effect van het lotgenotencontact is velerlei. Er komt ruimte, er groeit zelfvertrouwen, in een praatgroep kun je anderen behulpzaam zijn. Dat verhoogt de zelfwaardering. Eindelijk komt er het gevoel: 'ik mag er zijn; ik hoef mezelf niet langer te ontkennen, ik word niet langer ontkend'.

Pragitz verwoordt het zo: '....en zo kwam ik in een praatgroep van Herkenning terecht. Ook ben ik toen naar de landelijke dag voor nieuwelingen geweest en heb ik m'n hart kunnen luchten. ¶ Wat een bevrijding was dat: vrijuit te kunnen praten! Te weten dat ik niet de enige ben met mijn verleden: uitsluiting, er niet bij horen. Te ervaren dat er mensen om me heen zijn met hetzelfde beladen verleden. Ik had altijd het gevoel dat ik de enige op deze wereld was met mijn duistere verleden. Jarenlang heb ik het gevoel gehad dat ik me aanstelde.'

Deelname aan activiteiten van Herkenning leidde bij sommigen tot problemen in de familie. Ouders, broers en zusters wilden niet dat er uit de school geklapt werd, sommige lotgenoten werden voor nestbevuilers uitgemaakt. Yvonne zegt dat zij rekening houdt met het feit, dat haar echtgenoot en broers en zusters niet zitten te wachten op publiciteit. Zij houdt zich met haar uitingen toch nog steeds in, hoewel zij wel binnen Herkenning actief is.

Door deelname aan weekends of praatgroepen kunnen zoveel emoties los komen dat professionele hulpverlening noodzakelijk wordt (zie verder hoofdstuk 8).

j. Om verder te komen is een aantal lotgenoten het gesprek aangegaan met andere kinderen van de oorlog, met name door deelname aan activiteiten georganiseerd door K ombi. In deze organisatie ontmoeten zij mensen die de oorlog als kind in een Japans interneringskamp hebben doorgebracht, mensen uit Joodse families, mensen met ouders die actief in het verzet waren, kinderen met een Duitse vader of moeder, burgeroorlogsslachtoffers, kinderen uit Roma- of Sintifamilies en kinderen van ouders die de bezetter steunden elkaar. Herkenning van de overeenkomsten in de problematiek doorbreekt de historisch gegroeide scheidslijnen tussen de groepen. Van de verschillen valt veel over de eigen problematiek te leren. Angst voor de anderen, vaak ook angst voor afwijzing kan afgebouwd worden. Door de verhalen van anderen aan te horen kunnen de eigen belevenissen waar nodig gerelativeerd worden. Het blikveld wordt vergroot. De ondervonden solidariteit bemoedigt en geeft zelfvertrouwen.

Els merkt op, dat een veilige plaats om je verhaal te doen in beginsel zo noodzakelijk is, dat lotgenotencontact de eerste stap moet zijn, waarna contact met andere kinderen van de oorlog pas echt vruchtbaar kan zijn. Uit het isolement van de eigen groep treden en contacten aangaan met de 'buitenwereld' is een stap op weg naar integratie, een volgende fase in de verwerking.

k. Karin onderstreept hoe belangrijk het is om het gesprek met ouders, broers en zusters aan te gaan als men door lotgenotencontact of gesprekken met andere kinderen van de oorlog al een eindje gevorderd is met het verwerken van de belastende ervaringen. Lindt vraagt voor dit aspect van verwerking nadrukkelijk aandacht als een van de laatste fasen van het verwerkingsproces.

l. Corrie maakt duidelijk, dat je als kind van de oorlog uiteindelijk zelf aan de slag moet. Steun en hulp zul je moeten zoeken, je zult je afkomst moeten onthullen. Daar is moed voor nodig, moed die je alleen zelf kunt opbrengen. Die moed hebben allen die voor kortere of langere tijd met Herkenning verbonden zijn (geweest) op kunnen brengen. Velen zullen beamen wat Paulien verwoordt: *'Mijn idee is, dat er toch, ondanks alle achtergrondellende ruimte is voor optimisme. Als mens ben je niet 'zwart/wit'. Er is een ontwikkeling naar een situatie, waarin je achtergrond een plaats kan krijgen. Waarin jij als mens een volwaardige plaats inneemt, ongeacht je afkomst, achtergrond of familie.'*

Noten:

1. W. Op den Velde, De causaliteitsbeoordeling van psychische klachten van oorlogsgetroffenen. In: *Medische causaliteit en late oorlogsgevolgen*, uitg. ICODO, Utrecht 1987, p26
2. W. Op den Velde, *ibid.*, p26
3. W. Op den Velde, *ibid.*, p27
4. E. de' Wind, Transgenerationele overdracht. In: *Kinderen van de oorlog*, uitg. RIAGG's Centrum/Oud-West Amsterdam en Zuid/ Nieuw-West Amsterdam i.s.m ICODO, Utrecht/Amsterdam. 1987/88, p11
5. Bessel A. van der Kolk, De rol van de groep bij het ontstaan en Het overgaan van de reactie op trauma. In: *ICODO-info*, december 1990, 7^e jrg., nr.3/4 , p33,34
6. J.Macnicol, The Evacuation of Schoolchildren. In: H.Smith (ed) *War and Social Change*, 985 p.5 Hansard 5th Series June 1940 col. 1411-1454.

7. R.Janoff-Bulman, The Aftermath of Victimization: Rebuilding Shattered Assumptions. In: *Trauma and the Wake*, Ch.R.Figley, Brunner/Mazell, New York 1985, p28
8. J.H.N. Kerssemakers, *Psychotherapeuten en religie*. Een verkennend onderzoek naar tegenoverdracht bij religieuze problematiek. (proefschrift Nijmegen 1990), p180
9. J.N.Schreuder, De conspiracy of silence en de kinderen van de oorlog. In: *ICODO-info*, december 1990, 7^e jrg, nr 3/4, p12.
10. Bessel A. van der Kolk, *ibid.*, p31
11. Bessel A. van der Kolk, *ibid.*, p44
12. Begemann F.A. *Reacties op geweld: onderzoek naar een hulpvraag van oorlogsgetroffenen, militaire geweldsgetroffenen, gijzelingslachtoffers, vluchtelingen en asielzoekers* uitg. ICODO, Utrecht 1991
13. R.Janoff-Bulman, *ibid.*, p31
14. Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn*, Kok Kampen 1993, p152/153
15. Martijn Lindt, *ibid.*, p154-161
16. Martijn Lindt, *ibid.*, p163
17. Martijn Lindt, *ibid.*, p164-166
18. Martijn Lindt, *ibid.*, p38
19. Martijn Lindt, *ibid.*, p39
20. R.Girard, *Le Bouc Emissaire*, Parijs, Grasset, 1982
21. Martijn Lindt, *ibid.*, p40
22. Boszormenyi-Nagy, I. and Spark, G.M. *Invisible loyalties*, Brunner/Mazell New York 1984
23. Martijn Lindt, *ibid.*, p163
24. Yolande Kuin, Zingeving, levensloop en ingrijpende oorlogservbaringen. In: *ICODO-info*, december 2000, 17^e jrg. Nr.4, p11
25. Yolande Kuin, *ibid.*, p11
26. L. Apostel, *Gebroken orde. De vergeten toekomst van de filosofie*, Leuven: Kritak, 1992
27. J. P. W. Cels, Frankl's *wil-tot-betekenis*: een herwaardering. In: *ICODO-info*, december 2000, 17^e jrg, nr.4, p19
28. V. E. Frankl, *Man's search for meaning*. An introduction to logotherapy, New York: Washington Square Press, 1963
29. Fred van Iersel, Zingeving en verzoening na oorlogsgeweld: een begripsverkenning. In: *ICODO-info*, december 2000, 17^e jrg, nr.4, p25
30. Fred van Iersel, *ibid.*, p26
31. Fred van Iersel, *ibid.*, p30
32. Fred van Iersel, *ibid.*, p34
33. Frederik van Gelder, Trauma en maatschappij. In: *ICODO-Info*, juli 1999, 16^e jrg., nr1/2, p66
34. Abram de Swaan, Het concentratiekampsyndroom als sociaal probleem. In: Abram de Swaan, *De mens is de mens een zorg. Opstellen 1971-1981*. Amsterdam: Meulenhoff, 1982, p140-150.
35. Jolande Withuis, De gevoelige erfenis van de jaren '40-'45. In: *ICODO-info*, april 1991, 8^e jrg., nr.1, p7
36. Jan Bank, In: *Voorwaarts maar niet vergeten*, Akta van de studiedag op 9 juni 2001 in het Vlaams Parlement over Collaboratie & Repressie. Akademia Press, Gent, 2001, p61,78

HOOFDSTUK 8 HULPVERLENING

8.1 Zelfhulp, mogelijkheden

Werkgroep Herkenning is nadrukkelijk opgezet als een organisatie voor zelfhulp. Het vragen van professionele hulp vergt over het algemeen een grotere stap dan de gang naar een zelfhulpgroep. Dat wil niet zeggen, dat menig lotgenoot het niet heel moeilijk gevonden heeft om informatie bij Herkenning in te winnen en zich voor weekend of regionale groep aan te melden. Zeker in de beginjaren waren er lotgenoten die bij het eerste gesprek met het landelijk telefoonnummer anoniem wilden blijven. Dit uit angst dat het noemen van hun naam kwalijke gevolgen zou kunnen hebben. Vaak lopen lotgenoten al maanden, soms jaren met het telefoonnummer van Herkenning of met een krantenknipsel over de werkgroep of een lotgenoot rond, voordat zij zich durven melden. Zelfhulp is laagdrempelig, maar voor kinderen van 'foute' ouders is de stap om uit de schaduw tevoorschijn te komen een stap waar veel moed voor nodig is. Zeker omdat vaak de naaste familieleden niets van deze stap afweten. De geheimhouding vergroot de spanning.

8.1.1 Doorbreken van het stilzwijgen

Bij het eerste contact valt een last van de schouders af. Allereerst wordt het zwijgen verbroken en kan er eindelijk wat ervaren is, verteld worden. De ervaring leert, dat sommige lotgenoten dan niet meer te stoppen zijn. In een eerste contact kan en moet dat gerespecteerd worden. In het telefoongesprek, maar zeker later tijdens een weekend of in een regionale praatgroep wordt duidelijk, dat men niet de enige is met bepaalde problemen, vragen en belastende herinneringen. De eenzaamheid waarin men tot nu toe verkeerd heeft, valt weg. Bovendien kan de lotgenoot zijn verhaal vertellen aan mensen die hem begrijpen, die soortgelijke ervaringen tijdens hun kindertijd, jeugd en als volwassene hebben doorleefd. Er is weinig uitleg en zeker geen verdediging nodig. Angst om afgewezen te worden blijkt al snel overbodig te zijn. Het verhaal wordt geaccepteerd, ook als het over extreme ervaringen gaat. Het wordt ook niet beoordeeld of geïnterpreteerd. Het wordt als zodanig gerespecteerd en daardoor wordt de verteller als persoon gerespecteerd. Voor velen een unieke ervaring. *'Herkenning vinden bij een lotgenoot betekent bovendien ook erkenning van het probleem: je bent geen zeurpiet, wordt (eindelijk) begrepen.'*(1), zo vat Suzanne Biewinga het belang van een zelfhulpgroep in één zin samen.

Het verleden valt niet ongedaan te maken, maar lotgenoten kunnen elkaar laten zien dat het mogelijk is een bestaan op te bouwen waarin het verleden geen dominerende rol meer speelt en dat het leven de moeite waard is om geleefd te worden.

8.1.2 Gezamenlijke problematiek

Een belangrijk aspect van de problematiek, dat echter niet altijd als zodanig bewust onderkend wordt, is dat het om een gezamenlijke problematiek gaat die voor een groot deel maatschappelijk bepaald is. Een kind van 'foute' ouders is meestal niet in de problemen gekomen door eigen aanleg of individuele persoonsontwikkeling, maar door de maatschappelijke context waarin hij als kind en jeugdige geleefd heeft en waarin allen die tot de 'foute' kant behoorden – ongeacht of ze kind waren en dus onschuldig – afgewezen werden.

8.2 Grenzen van zelfhulp

Zelfhulp is geen therapie, ook al kan lotgenotencontact therapeutische effecten hebben. Daarmee is de grens van zelfhulp aangegeven. Lotgenoten kunnen met psychische problemen te kampen hebben die van individuele oorzaken afhankelijk zijn. In zo'n geval moet er professionele hulp aan te pas komen. Het onderkennen van de noodzaak hiertoe is voor leken niet altijd gemakkelijk.

De laatste jaren is het herhaaldelijk voorgekomen dat mensen door hun therapeut naar Herkenning zijn doorverwezen. Daarmee werd erkend, dat in sommige gevallen zelfhulp door lotgenoten datgene bewerkstelligen kan wat in de reguliere sessies bij therapeuten onmogelijk is. Lotgenoten hebben soms ook de stap van zelfhulp naar professionele hulp gedaan. Vaak gingen deelname aan de zelfhulpgroep en het volgen van therapie hand in hand. De ene vorm van hulp vulde de andere aan.

Suzanne Biewinga merkt verder over zelfhulp op: *'Lotgenotencontact (of zelfhulp) biedt de mogelijkheid steun te vinden, zonder in een ongelijkwaardige positie te geraken ten opzichte van een hulpverlener. Gekochte aandacht, sterk afgeperkte gesprekstijd of opname in dossiers is bij lotgenotencontact niet aan de orde.'* Het doet een beroep op de zelfstandigheid van het individu en spreekt aan op het recht op zelfbeschikking.' (2)

Lotgenotencontact kan ook de leemte opvullen van het ontbreken van een sociaal netwerk. Voor veel burgers in de tweede helft van de 20^e eeuw zijn traditionele netwerken, zoals familie, buurt, kerkverband of verenigingsleven, afgebrokkeld. Voor kinderen van 'foute' ouders hebben die vaak niet eens bestaan. In eigen familie of gezin kan over de problematiek niet gesproken worden. Lotgenotencontact kan een (nieuw) netwerk worden dat de noodzakelijke steun verleent.

Lotgenotencontact is in de jaren '80 mede in zwang gekomen, doordat voor bepaalde problemen geen (adequate) hulp voorhanden was. Dit geldt zeker ook voor Herkenning.

8.3 Het leiden van een groep: stemmen uit de praktijk

Voor deze paragraaf zijn zes gespreksleid(st)ers benaderd. Zij hebben verslag gedaan van wat zij in de loop der jaren bij het leiden van diverse groepen als belangrijk of moeilijk ervaren hebben.

8.3.1 Verwerkt hebben van eigen problematiek

Zij zijn unaniem van mening dat degene die een groep gaat leiden zelf al een (groot) deel van de eigen problematiek verwerkt moet hebben. Zij bevestigen wat Biewinga hierover opmerkt, n.l. dat *'het mogelijk [daardoor] is wat afstand te nemen van de eigen problematiek en open te luisteren naar een ander, zonder daarbij voortdurend de behoefte te hebben het eigen verhaal opnieuw te vertellen. Een ervaringsdeskundige kan herkennen waar een lotgenoot mee zit, weet adequate vragen te stellen en vertelt op het juiste moment iets van zijn eigen ervaringen.'* (3)

In de beginjaren van Herkenning waren de donateurs vaak nog midden in hun verwerkingsproces. Het bestuur was al blij als mensen zich voor groepsbegeleiding beschikbaar stelden. Als deze mensen ervaring hadden met het leiden van praatgroepen of bekend waren met groepsprocessen vanwege eigen deelname aan groepen dan was dat mooi meegenomen. Hoewel vanaf het begin duidelijk is gesteld, dat alle groepsleden verantwoordelijk zijn voor het groepsproces, is het van groot belang dat de begeleider de leidende rol ook aankan.

Wie de eigen problemen grotendeels verwerkt heeft zal niet zo gemakkelijk door emoties overspoeld worden. Het eigen verhaal van de groepsleider hoeft niet uitgebreid aan bod te komen. Daardoor is er meer ruimte voor de verhalen van de groepsleden. Roelie en Jacqueline vertellen hun eigen verhaal wél. Daaruit blijkt namelijk dat het mogelijk is om er met belastende ervaringen te leren omgaan. Dit wordt meestal door de groepsleden als positief ervaren. Doordat de eigen problematiek verwerkt is, kan de groepsleider veiligheid bieden en rust uitstralen.

Vanuit eigen ervaring kan de groepsleider soms onder woorden brengen waarvoor een groepslid nog geen woorden heeft kunnen vinden of wat deze bagatelliseert: *'Het zal wel niet*

belangrijk zijn...'. De groepsleider kan duidelijk maken dat het in de kern bijvoorbeeld om vertrouwen gaat en dat het juist heel belangrijk is uit te spreken wat je bezighoudt.

Er kan zich een probleem voordoen als de leider conclusies gaat trekken vanuit die eigen ervaring. Elk mens is uniek en geen enkel probleem is precies hetzelfde als het andere. Vóór alles zal de groepsleider moeten proberen de leden te helpen zelf hun eigen conclusies te trekken uit hetgeen zij naar voren brengen.

Een gespreksleider kan in de eigen ontwikkeling zo ver komen, dat het moeite gaat kosten om in te blijven voelen hoe mensen die nog maar pas aan hun verwerking begonnen zijn, zich voelen, hun angsten en wanhoop empathisch te accepteren. Het is dan tijd om met de groepsbegeleiding te stoppen. Degenen die een opleiding hebben gevolgd in de hulpverlening zullen minder moeite hebben de nodige empathie te blijven opbrengen dan degenen die deze professionele vorming ontberen.

8.3.2 Teamwork

Het is belangrijk om de groep met zijn tweeën te begeleiden. Marijke is van mening dat iemand met een professionele vorming op het gebied van maatschappelijk werk of psychotherapie de groep ook alleen zou kunnen leiden. Maar ook dan biedt het werken in een team voordelen. In voorkomende gevallen kan de bijeenkomst doorgaan als een van de twee verhinderd is. Dit is een praktisch voordeel, maar niet het belangrijkste. Als de ene leider tijdens de bijeenkomst door emoties overspoeld dreigt te worden en op dat moment het groepsproces niet goed meer kan begeleiden, is het goed dat de andere leider het overneemt.

Na afloop van de bijeenkomst kan de avond nabesproken worden. De groepsleiders kunnen samen zoeken naar een oplossing voor een eventueel gerezen probleem. Belangrijk is ook dat ieder zijn of haar eigen kwaliteiten heeft. Dat komt het groepsproces ten goede. Teamleden kunnen elkaar voor valkuilen behoeden, hetzij door ingrijpen tijdens de bijeenkomst, hetzij door het nabespreken ervan.

De groepsleiders die een team gaan vormen zullen van tevoren met elkaar van gedachten moeten wisselen over wat zij als het doel van de praatgroep zien, waar hun prioriteiten liggen en welk deel van de taken door wie gedaan zal worden. Om goed te kunnen samenwerken is het nodig dat het tussen de twee teamleden 'klikt'. Dat houdt allerm minst in, dat zij geen verschillende visie op bepaalde aspecten mogen hebben. Juist de diversiteit kan verrijkend zijn.

8.3.3 De groep, grootte en mogelijkheden

In de meeste groepen geldt een minimum van 4 à 5 leden en een maximum van 8, de groepsleiders niet meegerekend. Els vindt 4 als minimum te weinig; zijn er een of twee personen door omstandigheden verhinderd, dan is de groep te klein om het groepsproces voort te zetten.

Criterium is dat er voor elk groepslid genoeg tijd moet zijn om haar of zijn verhaal te vertellen of bepaalde thema's aan de orde te stellen. In een grote groep kunnen sommige leden in het gedrang komen.

De gespreksgroep moet voor alles een veilige plek zijn, waarin vertrouwen ontvangen en gegeven wordt. Sommigen ervaren het als 'thuiskomen'. Er is een verbondenheid die men in het leven meestal nog niet ervaren heeft. In die veilige ruimte is er aandacht voor het verhaal van alle groepsleden en daardoor ook voor hen als persoon. Heel belangrijk is dat er geen beoordeling aan vast zit, dat het verhaal zoals het is, geaccepteerd wordt. Herkenning van elementen van het eigen verhaal in dat van een ander werkt bevrijdend: mijn verhaal klopt dus wel, ik heb alles niet gefantaseerd. Dat geeft zekerheid, rust.

Voor al bij de leden van de eerste gespreksgroepen, die de oorlog bewust meegemaakt hadden, speelde vaak het probleem van hiaten in de herinnering. Het verhaal van de ander kon dan vaak ontbrekende stukken van de puzzel aandragen. Aanvulling vragen en

aanvulling geven was in die eerste groepen vaak erg belangrijk. Els vindt het belangrijk, dat als deze kwestie zich in haar groepen voordoet, de mensen te helpen de ontbrekende gegevens zelf of met steun van de groep op te sporen.

Uit de verhalen van de anderen komt soms naar voren hoe zij een bepaald probleem hebben opgelost, bijvoorbeeld de kwestie hoe men de partner of de eigen kinderen openheid moet verschaffen over het verleden van de ouders. Groepsleden kunnen ook aan de anderen voor dit soort kwesties advies vragen. Ongevraagd advies geven moet voorkomen zien te worden. De groep kan ook tot steun zijn bij actuele problemen van de groepsleden vanuit de verbondenheid die men met elkaar heeft. Els vindt het belangrijk dat niet alle actuele problemen binnen de groep aan de orde kunnen komen, maar dat deze duidelijk in verband gebracht moeten kunnen worden met de oorlogservaringen en de nasleep ervan. Uiteindelijk gaat het om de gezamenlijke problematiek van kind te zijn van ouders die een verkeerd e politieke keuze maakten, een keuze die het leven van hun kinderen sterk bepaalde.

8.3.4 Mogelijke problemen in de groep

Om bepaalde problemen met groepsleden te voorkomen, is het houden van een intakegesprek belangrijk. Mensen die nog niet in staat zijn naar anderen te luisteren kunnen, kan geadviseerd worden een andere weg dan de lotgenotengroep te zoeken om aan de problematiek te werken, bijvoorbeeld door individuele gesprekken met de groepsleider of door in therapie te gaan. Deze individuele benadering kan dienen als voorbereiding op de deelname aan een lotgenotengroep.

Grote verschillen in leeftijd, in feitelijke meegemaakte gebeurtenissen of in de mate van verwerking worden meestal niet als onoverkomelijke bezwaren gezien. Als er bereidheid in de groep is om met verschillen rekening te houden, kan heterogeniteit zelfs positief uitwerken. Marijke stelt de problemen, bijvoorbeeld onbegrip of ergernis, die veroorzaakt worden door grote verschillen nadrukkelijk aan de orde en heeft als ervaring dat de verbondenheid in de groep meestal sterker is. Roelie vindt het moeilijk als mensen die vanuit hun eigen pijn op anderen reageren dit niet kunnen of willen begrijpen en accepteren.

Groepsleden die elkaar interrumpen of het eigen verhaal als criterium nemen, worden als moeilijk ervaren. Mensen die blijven vastzitten en niet in beweging te krijgen zijn kunnen een belasting voor een groep zijn. Het kan acceptabel zijn, als mensen zich er dan maar van bewust zijn dat zij er de voorkeur aan geven in hun slachtofferrol te blijven, vindt Els. Lucia vindt het moeilijk als mensen alle narigheid in hun leven ophangen aan de oorlog en geen oog hebben voor andere oorzaken. Jacqueline heeft moeite met mensen die te veel aandacht claimen, 'op haar nek gaan zitten'. Zij heeft ook ervaren dat sommige groepsleden agressief kunnen zijn door alcoholgebruik. Groepsleden die onregelmatig komen, verstoren het groepsproces en tonen zich niet erg verantwoordelijk voor de anderen.

In elke groep zitten mensen die niet veel zeggen. Vaak blijkt dat zij toch heel veel hebben aan het bijwonen van de bijeenkomsten. De gespreksleidsters bieden deze zwijgzame mensen wel de tijd die hun toekomt. Eventueel vullen zij die met stilte als zij niet kunnen of willen praten. Els stelt in zo'n geval voor, of ze misschien een kernwoord kunnen noemen of een zinnetje, waarover eventueel op een volgende bijeenkomst wordt verder gesproken. Niet veel willen of kunnen zeggen moet door de groep gerespecteerd worden.

De meeste groepsleden houden zich uiterst zorgvuldig aan wat met elkaar in de eerste bijeenkomst is afgesproken. Op dit punt doen zich weinig problemen voor.

Mensen die duidelijk met problemen zitten die te complex of te zwaar voor de groep zijn, moet geadviseerd worden in therapie te gaan. Aan zelfhulp zitten grenzen.

8.3.5 Groepsafspraken

De groepsafspraken zijn deels praktisch van aard, zoals op tijd beginnen, op tijd eindigen, rookpauzes houden en afmelden bij verhindering, grotendeels inhoudelijk van aard. Gedacht wordt aan de volgende:

- respecteer ieders mening en gevoelens
- breng vertrouwelijke gesprekken niet naar buiten
- luister aandachtig naar elkaar en laat elkaar uitpraten

- durf tijd te vragen en tijd te nemen
- geef de ander zijn/haar tijd die nodig is
- geef elkaar de vrijheid om te zeggen wat men wil of kan
- in de groep wordt een bepaalde openheid verwacht, die nodig is om te kunnen werken. De mate van openheid is de eigen verantwoordelijkheid van de deelnemers
- maak irritatie die je ervaart op een geschikt moment kenbaar
- herinner elkaar aan deze afspraken, als we deze (even) vergeten
- alle deelnemers zijn medeverantwoordelijk voor de inhoud van de bijeenkomst
- we houden er samen oog op dat ieder na de bijeenkomst goed naar huis kan
- er is geen hiërarchie in het leed, ieders pijn wordt gerespecteerd

Soms wordt bepaald, dat groepsleden zich verplichten een minimum aantal keren aan het begin van een serie bijeenkomsten aanwezig te zijn. In de beginfase komt het groepsproces op gang en dit moet zich ongehinderd kunnen ontwikkelen. Wil iemand de groep verlaten, dan wordt er meestal met de groepsleider gesproken over de redenen hiervoor, er kan dan gezocht worden naar een eventuele andere oplossing dan het verlaten van de groep. Belangrijk is dat zo'n deelnemer tenslotte zijn/haar besluit zelf aan de groep meedeelt.

De groep biedt ook gezelligheid, iets wat veel lotgenoten in hun eigen ouderlijk gezin hebben moeten ontberen. Sommige groepen sluiten de serie bijeenkomsten af met bijvoorbeeld een gezellig etentje.

8.3.6 Deskundigheidsbevordering; intervisie en supervisie

Geelen merkt over de deskundigheid van het leiden van groepen op: *'Basale vaardigheden op het gebied van gespreksvoering zijn onderdeel van de deskundigheidsbevordering van contactpersonen. Dat geldt ook voor feitelijke kennis rond de betreffende ziekte of handicap en de gevolgen daarvan.'*(4) Voor Herkenning gaat het uiteraard niet over een ziekte of een handicap, maar over de oorlog en de nasleep. Groepsleiders zouden wat meer kennis over de problematiek moeten bezitten dan alleen hun eigen lotgevallen.

Al in de eerste jaren van Herkenning zijn er twee maal per jaar bijeenkomsten gehouden van groepsleiders. Deze intervisie was bedoeld voor het uitwisselen van ervaringen en van de eventuele regionale problemen en mogelijkheden. Nadat Herkenning een beroepskracht voor de begeleiding aanstellen kon, zijn er trainingen geweest over bijvoorbeeld communicatie en de rollen die men speelt. Deelname aan andere trainingen, bijvoorbeeld in samenwerking met KOMBI of het ICODO werd gestimuleerd. Genoemd kunnen worden een workshop over de helende werking van de stem, een workshop over familieopstellingen en een over het schrijven van het eigen levensverhaal. Deze trainingen bieden een werkwijze aan die op meer gericht is dan 'alleen maar praten', wat sommige groepsleden, maar ook groepsleiders een nieuw perspectief biedt. Marijke betreurt dat er weinig 'follow-up' geweest is van de gegeven trainingen, waardoor deze minder positief effect gehad hebben dan mogelijk geweest zou zijn. Zij vindt dat supervisie voor de deskundigheidsbevordering waarschijnlijk belangrijker is dan het volgen van workshops.

Ook voor een zelfhulporganisatie is het belangrijk dat er een duidelijke structuur aanwezig is, zeker voor de groepen. Het ideale model omvat een werkplan, werkbegeleiding (vooral voor nieuwe gespreksleiders), intervisie en supervisie. Intervisie houdt het onderling uitwisselen van ervaringen in, is gericht op wat er in de groepsleden gebeurt, terwijl supervisie gericht is op het functioneren van de gespreksleiders. Supervisie zal in het ideale geval door een beroepskracht gegeven moeten worden.

Financiële en personele problemen verhinderen vaak dat dit ideale model ook in de praktijk uitgevoerd kan worden. Nu de subsidie wegvalt en het moeilijker wordt vrijwilligers te vinden – zoals het geval in de meeste verenigingen is – zal de praktijk zich helaas verder van dit ideaal afbewegen dan het op dit moment is.

Het leiden van een lotgenotengroep heeft ook effect op het eigen verwerkingsproces is de unanieme mening van de geïnterviewde groepsleiders. Dit proces komt vaak in een stroomversnelling door wat de groepsleden aandragen. Sommige verhalen raken aan een pijnpunt of roepen emoties op. Marijke zegt dat in zo'n geval ook en laat zien wat het haar doet. Roelie onderstreept dat zulke momenten heel belangrijk voor het groepsgebeuren kunnen zijn: de groepsleider is niet alleen de leider, maar ook 'een van ons'.

Als groepsleden duidelijk baat hebben bij de gesprekken, opener, zelfverzekerder en moediger worden, geeft dat de groepsleider veel voldoening. Het vergroot ook het eigen zelfvertrouwen en beïnvloedt op die manier vaak ook het persoonlijke leven van de gespreksleider. Lotgenotencontact is geen éénrichtingsverkeer.

8.3.7 Bepaalde aspecten die buiten beschouwing gebleven zijn

In de eerste tien jaren van het bestaan van Herkenning werd het afgeraden om in de gesprekken maatschappelijke of politieke onderwerpen aan de orde te stellen. De groep moest veiligheid bieden en alle aanleiding tot polarisatie en polemiek vermijden. Daarbij is een belangrijk aspect van de problematiek onbesproken gebleven, namelijk het maatschappelijke. Dit kan tot gevolg hebben, dat er op den duur geen vorderingen in de verwerking meer plaatsvinden. De relatie met de samenleving kan niet buiten schot blijven, de confrontatie ermee moet worden aangegaan.

Binnen een homogene zelfhulpgroep als Herkenning is ook moeilijk te werken aan het overwinnen van angst voor, vooroordelen over en schuldgevoelens ten opzichte van andere groepen (kinderen van) oorlogsgetroffenen. De organisatie KOMBI biedt de mogelijkheid om rechtstreeks met hen in contact te komen en deze thema's van de problematiek te verwerken.

Op het verschijnsel van de zelfhulpgroepen is nogal eens, soms uit de professionele hoek, kritiek gegeven. Lotgenotencontact zou het sociale isolement versterken, de deskundigheid zou veel te wensen overlaten, groepsleden zou problemen aangepraat worden en er zou in de groepen een grote bevooroordeeldheid bestaan tegen professionele hulp. Geelen heeft een overzicht gegeven van alle onderzoeken die in binnen- en buitenland gedaan zijn naar zelfhulpgroepen en de effecten van zelfhulp. Hij komt tot de conclusie dat de kritiek meestal geen grond heeft en te weinig onderbouwd is. Voor een aantal mensen is zelfhulp de aangewezen manier om met hun probleem te leren omgaan, als alternatief of als aanvulling op professionele hulp. (5)

8.4 Professionele hulpverlening

8.4.1 'Daar praat je niet over'

In 1990 werd door het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn, NIZW, een onderzoek ingesteld naar de bevindingen van kinderen van 'foute' ouders in de hulpverlening, de ervaringen van hulpverleners met deze groep cliënten en de aandacht die aan de problematiek van deze groep in opleidingen besteed wordt. Uitgangspunt was dat hulpverlening aan mensen van de doelgroep nogal eens stroef verloopt: de hulpvragers praten niet (gemakkelijk) over hun achtergrond en hulpverleners bagatelliseren de problematiek soms. 'Het resultaat is dat kinderen van 'foute' ouders zich vaak jaren voortslepen van de ene naar de andere instelling. Dat verhoogt de drempel van de hulpverlening en frustreert degenen die hulp zoeken.' (6)

Trees Vorst die het onderzoek leidde attendeert op het speciale dilemma waar lotgenoten zich voor geplaatst zagen en zien, n.l. dat tussen maatschappelijke verguizing van de ouders en persoonlijke binding aan hen. De naoorlogse samenleving is vaak niet in staat gebleken onderscheid te maken tussen volwassenen die bewust een bepaalde politieke keuze maakte en hun kinderen die buiten elke keuze stonden. Zo werd maatschappelijke verguizing ook hún deel.

Veel van hun problemen, zoals gevoelens van minderwaardigheid, relatieproblemen, angst en sociaal isolement komen ook voor bij andere kinderen van de oorlog. 'Een hulpverlener verklaarde met grote stelligheid: *'Er bestaat geen typisch NSB-syndroom'*. Een ander stelde daar met enig gevoel voor de naoorlogse verhoudingen tegenover: *'Er bestaat een grote overeenkomst met het KZ-syndroom. Het verschil is, dat het ene sociaal gewenst is en het andere niet.'* (7) NSB-kinderen worden nog vaak niet als oorlogsgetroffene erkend, omdat mensen geen onderscheid tussen de ouders en de kinderen kunnen maken.

Een moeizame relatie tussen hulpvrager en hulpverlener kan veroorzaakt worden door onmacht of onwil van de hulpverlener om de problematiek serieus te nemen, maar ook door de angst van de hulpvrager om afgewezen te worden wanneer de oorlog ter sprake zou komen. Soms wordt door geen van beide partijen (aanvankelijk) de link gelegd met de ervaringen tijdens en na de oorlog.

Afgezien daarvan ervaren sommige geïnterviewde hulpverleners hulpverlening aan deze groep cliënten als geen eenvoudige opgave. *'Ze zijn veel moeilijker om mee te werken dan andere getraumatiseerde mensen: er zijn blijvende weerstanden, de afweer is groter en heftiger dan bij andere oorlogsgetroffenen.'* Een ander voegt daaraan toe: *'De combinatie van schuld en schaamte maakt de problematiek heel heftig, in heftigheid te vergelijken met incest.'* (8)

Er is geen principieel onderscheid tussen klachten van NSB-kinderen en andere hulpvragers, er zijn evenwel verschillen. De intensiteit van de problematiek, aldus een hulpverlener komt *'omdat "de buitenwereld veel bedreigender is en het moeilijker is erdoorheen te breken."* Debet daaraan is het al eerder genoemde driedubbele isolement waarin kinderen van 'foute' ouders zich vaak bevinden: *isolement ten opzichte van hun ouders, ten opzichte van de buitenwereld en ten opzichte van lotgenoten* Zij hebben altijd te maken met het gegeven dat op hun problemen een maatschappelijk taboe rust.'(9)

Een dilemma in de hulpverleningssituatie wordt gevormd door de vraag of de oorlogsachtergrond wel of niet ter sprake gebracht moet worden en van wie daartoe het initiatief moet uitgaan, van de hulpvrager of de hulpverlener.

'Het verlenen van psychosociale hulp aan kinderen van foute ouders doet een groter beroep op de emotionele betrokkenheid van hulpverleners dan bij de gemiddelde cliënt het geval is. Dit komt onder meer door een gevoel van onmacht tegenover de problematiek. Daarnaast verhoogt de confrontatie met de inhoud van de trauma's de emotionele betrokkenheid van de hulpverlener.'(10)

'Het doel van de behandeling omschrijven de hulpverleners veelal in termen als 'werken aan de identiteit van de cliënt', 'vergroting van de eigenwaarde' of 'ontwikkeling van een assertieve opstelling.'

Welke vorm van therapie de hulpverleners bieden, lijkt niet de belangrijkste vraag. Belangrijker is dat de hulpvrager de ruimte krijgt om schaamte, angst en loyaliteitsproblemen te overwinnen en een nieuwe identiteit op te bouwen. Opvallend is hooguit de voorkeur die sommige hulpverleners uiten voor groepstherapie. Die moet echter wel van beperkte duur zijn en samengaan met individuele therapie.'(11)

Van belang wordt geacht dat de hulpverlener niet alleen goed op de hoogte moet zijn van wat er in de Tweede Wereldoorlog gebeurd is, maar ook wat NSB-ers en hun kinderen tijdens de oorlog en daarna overkomen is. Die kennis is vaak niet voorhanden en is voor lotgenoten nogal eens de reden om af te haken. Uit het derde deel van het NIZW-onderzoek is gebleken dat in de opleidingen voor huisartsen en therapeuten over het algemeen veel te weinig aandacht is voor de historische en politieke dimensie van oorlogsproblematiek en dat een aantal instituten en individuele hulpverleners ook van mening zijn, dat die niet nodig is. Wellicht is door de aanbevelingen in het onderzoeksrapport die situatie intussen veranderd.

Het rapport besluit met de volgende aanbevelingen:

- Hulpverleners dienen te beseffen dat hulp verlenen altijd moeilijker is wanneer het een taboeonderwerp betreft. Zelf onderdeel van de maatschappij, zijn ook zij beïnvloed door zo'n taboe en is de behandeling confronterend,
- Vragen rond goed en fout zijn bij de behandeling van kinderen van 'foute' ouders niet de hoofdzaak. De kern is dat deze kinderen zonder enige grond met de daden en keuzes van hun ouders geïdentificeerd worden. Hierdoor ondervinden zij hoge drempels bij het zoeken naar een eigen weg in het leven.
- Alle hulpverleners in de algemene hulpverlening zouden voldoende moeten weten over de Tweede Wereldoorlog. In dit verband gaat het vooral om de nasleep en de gebeurtenissen rond collaborateurs. Zonder die algemene kennis lijkt het ons niet mogelijk om de klachten van kinderen van 'foute' ouders in de juiste proporties te zien.
- Op grond van die kennis kunnen hulpverleners meer oog krijgen voor de effecten van de Tweede Wereldoorlog op de klachten van hun cliënten. Oudere cliënten zou standaard gevraagd kunnen worden naar hun oorlogsachtergrond, jongere kinderen van 'foute' ouders naar de situatie in hun ouderlijk gezin vóór, tijdens en vlak na de oorlog. Steeds meer jongere kinderen van 'foute' ouders doen de laatste jaren een beroep op de hulpverlening.
- Het zou goed zijn als hulpverleners bij wie een kind van 'foute' ouders zich aanmeldt, zich zouden afvragen of ze de behandeling wel aankunnen en aanwillen. Ze dienen zich te realiseren dat de behandeling vaak niet eenvoudig is, ook gezien de genoemde persoonlijke confrontatie. Verwijzen naar een deskundige collega is geen schande, mits het zorgvuldig gebeurt en het belang van de cliënt voorop staat. Het is niet gemakkelijk het vertrouwen van een kind van 'foute' ouders te winnen; het moet ook van mens tot mens tot op zekere hoogte klikken tussen de hulpvrager en de hulpverlener.
- Het is derhalve van belang dat hulpverleners zich empathisch opstellen tegenover de kinderen van 'foute' ouders die een beroep op hen doen. Dit bete kent open staan voor de problematiek, begrip tonen voor de achtergronden en de klachten serieus nemen.
- Het zou goed zijn als elke hulpverlener het adres van de Werkgroep Herkenning bij de hand heeft om zonodig informatie te kunnen inwinnen of cliënten te kunnen doorverwijzen. De combinatie van individuele hulp en deelname aan een gespreksgroep van de Werkgroep Herkenning blijkt kinderen van 'foute' ouders een goed perspectief te bieden op de verwerking van hun problematiek.'(12)

Het rapport geeft ook enige aanbevelingen aan de hulpvragers uit deze groep van kinderen van collaborateurs:

- Als je zelf niet direct het verband ziet tussen de foute keus van je ouders en je actuele klachten, vertel je hulpverlener dan eens die oorlogsachtergrond. Mocht er geen verband zijn, dan blijkt dat vanzelf wel. Bestaat het verband wel, dan kan er wellicht iets mee worden gedaan.
- Als je een vermoeden hebt dat je ouders in de oorlog een foute keus hebben gemaakt, probeer er dan voorzichtig achter te komen wat er gebeurd is.
- Als je als kind van 'foute' ouders in problemen komt, heb je recht op een zorgvuldige hulpverlening. Weiger behandeling door een hulpverlener die de oorlogsachtergrond van je klachten en problemen op voorhand afwijst, negeert of bagatelliseert.
- Contact zoeken met de Werkgroep Herkenning is in veel gevallen heel zinnig.
- Als kind van 'foute' ouders ben je niet verantwoordelijk voor de verkeerde keuze van je ouders. Je hebt recht op positieve herinneringen aan je ouders, ook als zij destijds maatschappelijk gezien een verkeerde keus hebben gemaakt.'(13)

8.4.2 Groepstherapie

Uit het rapport van het NIZW blijkt dat een aantal hulpverleners de voorkeur geven aan groepstherapie. Bessel A. van der Kolk, directeur van het Traumacentrum van Harvard Medical School in Boston voert een aantal argumenten aan waarom ook hij groepstherapie voor getraumatiseerde mensen kiest.

1. Herstel van verbondenheid. Herstel van trauma houdt o. a. in dat de cliënt weer het gevoel van verbondenheid met zijn medemensen krijgt. *'Medeslachtoffers zorgen vaak voor de meest effectieve band op korte termijn, omdat de gedeelde traumageschiedenis de kern kan zijn voor het herkrijgen van het gevoel tot een gemeenschap te behoren.'*(14)
2. Gelijkwaardige relatie. *In individuele therapie is er inherente ongelijkheid: 'het is een relatie tussen een therapeut, de 'helper' die impliciet antwoorden heeft en niet hulpeloos is, en de patiënt of cliënt, die hulp nodig heeft en op zijn minst enige passiviteit en wellicht een zeker gevoel van hulpeloosheid kan ervaren. [] De specifieke aard van individuele therapie sluit een gevoel van wederzijdse steun uit.'*
3. Slachtoffer en helper. *Groepstherapie schept ruimte voor meer flexibele rollen, met wederzijdse steun en een afwisselende actieve en passieve positie. In een groep kunnen patiënten weer beginnen zichzelf te ervaren als nuttig voor anderen. Het uiten en delen van gevoelens en ervaringen binnen een groep mensen die gelijke ervaringen hebben doorgemaakt geeft de ervaring zowel slachtoffer als helper te zijn.'*(15)
4. Wantrouwen tegenover autoriteiten. Verder memoreert hij: *'Mensen die komen uit gezinnen waar ze misbruikt of verwaarloosd werden staan bijna altijd vijandig of wantrouwend tegenover gezagsdragers; ze gaan daarom moeilijk in individuele therapie.'* Herman en Shatzow (16) stelden dat het *'in individuele therapie moeilijk is tot een volledige oplossing te komen van de kwesties die met geheimhouding, schaamte en stigma zijn verbonden.'* (17)
5. Confrontatie die de relatie niet op het spel zet. Tenslotte noemt hij als nadeel van individuele therapie, dat *'confrontatie gemakkelijk gezien [wordt] als afwijzing in plaats van hulp; in een groep kan confrontatie met iemand worden gecompenseerd door de steun en empathische identificatie van andere groepsleden. Veel patiënten vinden het moeilijk het met iemand oneens te zijn en gevoelens van haat of zelfs maar negatieve gevoelens te uiten in een-tot-een-relaties, omdat ze bang zijn dat de relatie daardoor in gevaar komt.'*(18)

Van der Kolk signaleert ook enige problemen bij groepstherapie: er kan gemakkelijk afhankelijkheid van de leider ontstaan, die geïdealiseerd wordt. Deze moet de idealisering meteen krachtig aanpakken. Een groep richt zich aanvankelijk op wat hen bindt. *'Wie probeert individuele verschillen nader te bekijken of wie blijf geeft van onafhankelijkheid, loopt grote kans vijandigheid te ontmoeten en gevraagd te worden te vertrekken.'*(19) Homogene groepen moeten niet te lang duren, omdat de leden gefixeerd blijven op wat hen bindt, het slachtofferschap, terwijl zij juist opnieuw zich zullen moeten wagen in de werkelijkheid van de buitenwereld.

Kinderen van 'foute' ouders hebben vanwege het familiegeheim meestal in een isolement geleefd. Zij hebben wantrouwen opgebouwd tegenover volwassenen in het algemeen en tegenover autoriteiten in het bijzonder. Zij voelen zich in een maatschappij die hun afgewezen heeft, en soms nog afwijst, de hulpeloze. Die positie willen zij in een relatie die ze eindelijk durven aangaan, niet opnieuw ervaren. De ontdekking toch iets nuttigs voor anderen te kunnen betekenen, iets goeds te kunnen doen, werkt genezend. Afwijzing is wat het meest gevreesd wordt, omdat zij dat al zo vaak hebben ondervonden. In een groepsproces is daar minder kans toe. Zij hebben geleefd met stigmatisering en schaamte en zij hebben waarschijnlijk de groep en niet de individuele therapeut nodig om dit probleem helemaal of zo goed mogelijk te kunnen verwerken, zoals Herman en Shatzow aangaven. Om die redenen lijkt groepstherapie inderdaad de voorkeur te genieten.

8.4.3 Therapie aan kinderen van 'foute' ouders

P.C. Blom, psychiater en zelf kind van 'foute' ouders heeft verscheidene lotgenoten in behandeling gehad. Hij voert aan, dat NSB-kinderen heel handig geworden zijn om zich als normale, gemiddelde en ongecompliceerde mensen te presenteren. Wat hen werkelijk diepgaand geraakt heeft en bezighoudt wordt zolang mogelijk verborgen. Het is de taak van de hulpverlener om achter die façade te leren kijken.(20) Hulp vragen is voor deze groep cliënten uiterst moeilijk, vaak ook uit angst om kritiek te krijgen of om afgewezen te worden. *'Jonge therapeuten kunnen zich nogal eens niet voorstellen dat de oorlog zo'n lange schaduw heeft en, zonder tot een expliciete afwijzing te komen, brengen zij dat over op de cliënt, die zich niet begrepen voelt en afdruipt.'*(21) Kinderen van 'foute' ouders leven met een geheim en met schaamte waar niet gemakkelijk over te praten is. De afwijzing van de maatschappij compliceert de zaak nog meer. *'De therapeut zal niet alleen als een vertegenwoordiger van het eigen afwijzende superego gezien worden, maar vooral ook als een deel van die afwijzende wereld.'* De woorden, maar ook de houding en uitstraling van de therapeut zijn hierbij cruciaal. *'Het is van groot belang dat de therapeut zich rekenschap geeft van zijn eigen positie, emoties en (voor)oordelen ten aanzien van de oorlog, collaboratie en de nasleep daarvan.'*(22) Ook degenen die 'niets hebben meegemaakt' zijn niet neutraal. *'Maar eigenlijk is iedereen eerste of tweede generatie oorlogsgetroffene. Daarvoor is het gebeurde te massaal en te beladen. Ook 'niets' en 'neutraliteit' vormen dan enkele van de vele subjectieve reacties die evenzeer voor een nadere beschouwing in aanmerking komen. De bereidheid dit alles te onderzoeken, bepaalt voor een groot deel de kans van slagen van de therapie.'*(23) Hij wijst op het belang van een goede 'working alliance', die in dit geval nog belangrijker is dan in andere therapiesituaties. Is de hulpverlener te vertrouwen? *'De cliënt is erg gevoelig voor de normen en waarden en (voor)oordelen van de therapeut. En, nogmaals, waar het om een maatschappelijk controversieel en algemeen veroordeeld onderwerp gaat, is de therapeut verdacht, tot het tegendeel blijkt. Grote zorgvuldigheid is geboden.'*(24) *'De therapeut moet bereid en in staat zijn om samen met zijn cliënt de harde werkelijkheid van de oorlog en de nasleep daarvan onder ogen te zien. Geen vertekende beelden of geruststellende cliché's kunnen het werk doen. Daarom zijn dit moeilijke therapieën, waar veel therapeuten voor terugschrikken.'*(25) Tenslotte beschrijft hij hoe hij in zijn praktijk met de methode van 'emotionele desidentificatie' goede resultaten boekt. Emoties van toen worden in het juiste perspectief van het heden geplaatst. Er hoeft geen strijd meer tegen die emoties gevoerd te worden. *'Of het goed met me gaat heeft niet meer te maken met hoe ik me voel. Het heeft te maken met hoe goed ik met mijn emoties, angsten bijvoorbeeld omga. Het behandel doel is dus ook veranderd in het goed omgaan met en integreren van emoties.'*(26)

8.4.4 De hulpverlener

Hierboven zijn al een aantal punten aan de orde gekomen die min of meer als voorwaarden aan hulpverleners die kinderen van 'foute' ouders in behandeling willen nemen gesteld kunnen of moeten worden. Oorlogsproblematiek is zwaar, ook voor de hulpverlener. De psychologe Dinah Engels heeft in een artikel een samenvatting gegeven van een onderzoek door Danieli (27) naar de reacties en gevoelens van psychotherapeuten. Hoewel het onderzoek therapeuten betrof die met overlevenden van de Holocaust en hun kinderen werkten, lijkt een aantal bevindingen ook op degenen die therapie aan NSB-kinderen geven, toepasbaar.

De meest voorkomende reactie was schuldgevoel, zowel in de zin van *'mij is bespaard gebleven wat hun is overkomen'*, als in de zin van *'ik behoor tot de groep die niet ingegrepen heeft.'*

Woede werd door veel geïnterviewden genoemd, n.l. woede om wat hun cliënten hadden moeten ondergaan. Die woede richtte zich soms plaatsvervangend op de cliënt in plaats van op de personen of instanties die het kwaad bedreven hadden.

Angst en afschuw werden ook vaak genoemd, met name om een volgend verschrikkelijk verhaal te moeten aanhoren en daardoor meegetrokken te worden in de duisternis van het door de cliënt doorstane leed.

Schaamte werd ook vaak gesignaleerd, schaamte over het vooroordeel dat de therapeut ten opzichte van zijn cliënten had of over zijn afschuw over de verhalen die zij vertelden. Verder werd genoemd angst voor besmetting door degenen die hem eraan herinnerde tot welke gruwelijkheden mensen in staat zijn. Ook vertelden sommige therapeuten overweldigd te worden door verdriet als zij zoveel leed moesten aanhoren.

Al deze gevoelens kunnen een belemmerende rol spelen, waarbij de therapie niet gebaat is. *'Therapeuten vluchten in theorieën, theoretisch jargon en voorgeschreven rollen. Sommigen gingen hele lezingen houden tegen hun cliënten[] Een therapeut wilde bijv. ofwel alleen over het 'hier en nu' praten ofwel alleen over de vroegste jeugd van hun cliënten. Dit leidde vaak tot een foutieve interpretatie van de etiologie van de klachten en de problemen.'* (28)

Hulpverleners moeten zich bewust zijn van hun eigen emoties omtrent de oorlog, de Holocaust, en in Nederland omtrent collaboratie en verzet én die gevoelens zo weten te hanteren dat de cliënten en de therapie er niet onder lijden. Kennis nemen van wat er in de oorlog gebeurd is, is dan niet voldoende, omdat onbewuste conflicten van de hulpverlener niet worden opgelost en het inlevingsvermogen daarmee nog niet per se vergroot wordt, aldus Engels: *'Voor een aantal beroepsgroepen geldt dat kennis van zaken al een grote verbetering in het contact met deze mensen met zich mee kan brengen, voor psychotherapeuten is 'weten' ontoereikend.'* (29)

De Israëlische psycholoog Dan Bar-On die onderzoek deed naar de psychische gevolgen van de oorlog bij kinderen van Nazi's in Duitsland, merkte bij de presentatie van zijn onderzoeksresultaten op een symposium in Wuppertal in 1989 op: *'that the stories of the children of the victims bring us close to the effects of evil, but the stories of the children of the perpetrators bring us close to the source, the origin of evil, and for that reason their stories are more difficult to listen to.'* (30) [de levensverhalen van kinderen van de slachtoffers – van de Holocaust – voeren ons naar de gevolgen van het kwaad, de geschiedenissen van de kinderen van de daders naar de bron, naar de oorsprong van het kwaad en die verhalen zijn daarom moeilijker om naar te luisteren].

Hoe diepgeworteld vooroordelen jegens kinderen van 'foute' ouders kunnen zijn, vertelt de psychiater Frank van Ree naar aanleiding van een gesprek met een dochter van een NSB -er in 1995, die hij voor zichzelf, heel tekenend, de 'NSB-vrouw' noemde. Zij had contact met hem gezocht naar aanleiding van zijn kritische kanttekeningen over zichzelf als therapeut in de bundel 'Kinderen van de oorlog'. (31) *'Het was de eerste keer dat mij duidelijk werd hoe ik het leed van nazi-kinderen tot dan toe volledig ontkend en weggedrongen had.[] Zij wilde graag met mij spreken over een mogelijke publicatie in een hulpverlenersblad. Ik zegde mijn medewerking onmiddellijk toe.'*(32). Na dat gesprek sloeg de verwarring toe, niet alleen over de informatie die zij hem verschaftte, ook over de consequenties van een eventuele gezamenlijke publicatie. *'Als ik bij het schrijven een stuk werk van NSB-kinderen zou aanhalen, wat zou men dan wel van mij denken? Als ik iets samen zou schrijven met 'zo'n NSB-vrouw', zou mij dat dan niet schaden? Direct daarop besepte ik het discriminerende en onjuiste karakter van de term 'zo'n NSB-vrouw.'* (33)[deze vrouw was in 1942 geboren!] [] Hij kreeg een rapport onder ogen van een onderzoek in een psychiatrisch ziekenhuis en waarin geconcludeerd werd dat de staf over kinderen van de 'foute' kant nauwelijks wat wist. Van Ree moest zichzelf bekennen dat hij hulpverlening aan deze groep uit de weg was gegaan. *'Maar nu pas drong het tot mij door dat ik mij tegen elke hulp aan kinderen van 'foute' ouders had verzet.[] Ook ik had door mijn zwart-wit denken diverse malen mensen in de steek gelaten. []....de ontmoeting met deze – eerder vijand gewaande – vrouw leerde mij begrijpen hoe mijn, in de oorlog aangeleerde, waandenken in mij was blijven voortbestaan.'* (34)

Van de hulpverlener die een oorlogsgetroffene therapie wil geven wordt veel gevraagd. Meer dan bij andere problematiek is de persoon van de hulpverlener zelf in het geding. Dit geldt zeker ook voor de problematiek van NSB-kinderen, omdat deze met een taboe verbonden is.

8.4.5 Schuld- en schaamtegevoelens in de therapie

Zoals in hoofdstuk 7 aangegeven is, heeft Martijn Lindt in het kader van zijn dissertatie over verwerking van de oorlog door kinderen van hen die de kant van de bezetters kozen, een onderzoek gedaan naar een aantal psychologische theorieën en methoden en deze bevreemdt op hun aandacht voor schuld- en schaamtegevoelens.

De hulpverlener die in zijn eigen opleiding en training te weinig bepaald is bij schuldproblematiek, zou, als hij in een theoretisch kader werken wil, te rade kunnen gaan bij de theorieën van Narramore, Rogers, Buber en Boszormenyi-Nagy. Narramore maakt onderscheid tussen gefundeerd en ongefundeerd schuldgevoel en geeft aan welke elementen belangrijk zijn voor een effectieve therapie. Rogers legt de nadruk op de existentiële ervaring van geaccepteerd te zijn – door de therapeut – maar legt te weinig de verbinding met de rest van de ‘buitenwereld’. Ook voor Buber is de relatie cliënt en therapeut bepaald door acceptatie, maar hij voegt daar nog het begrip bevestiging aan toe. Bevestiging houdt in dat men de ander bevestigt in verhouding tot datgene waartoe de ander bedoeld is en waartoe hij geschapen is. Buber ziet de verhouding van de mens met God als de wezenlijkste en alle menselijke relaties moeten zich daaraan spiegelen. Nagy wijst er op dat kinderen het volste recht hebben hun verbindingen met hun ouders te bewaren, ook als die misdaden op hun geweten hebben. Familiebanden zijn voor hem in de diepte onverbreekbaar en in elk gezin zijn er, hoe weinig misschien ook, positieve elementen te vinden die vormend zijn. In therapie zal gezocht moeten worden naar dit z.g. positieve legaat. (35)

Hoe dan ook zal er in de therapie met kinderen van ‘foute’ ouders ruimte moeten zijn voor het exploreren van schuldgevoelens. De therapeut zal er oog voor moeten hebben, dat zijn cliënt behoort tot een groep die, hoewel hij/zijzelf onschuldig, vaak geïdentificeerd is met het kwaad. Als aan deze twee kernaspecten voorbij gegaan wordt, wordt de problematiek van deze categorie cliënten niet serieus genomen.

8.4.6 Therapeutische geestelijke begeleiding

In hoofdstuk 7 is Op den Velde aangehaald die op het existentiële aspect van trauma heeft gewezen. Dit aspect krijgt de volle aandacht in de doctoraalscriptie ‘Heb het kind van uw vijand lief’ (36) van Theo van Helvoort. Hij heeft onderzoek gedaan naar behandelmethode voor mensen die in hun jeugd getraumatiseerd zijn en de beste hulp bieden dit trauma te verwerken. Hij deed dit in het kader van zijn studie theologie. Hij bespreekt een aantal therapiemodellen waarin aandacht geschonken wordt aan de existentie van de mens. Daarnaast bespreekt hij een aantal therapiemodellen, waarin ook plaats is voor het religieuze en spirituele aspect van de menselijke existentie. Hij beschrijft uitvoerig de ideeën van Grof. *‘Daarom zal elke therapeutische methode die de transpersoonlijke domeinen van de psyche negeert, als oppervlakkig en onvolledig beschouwd kunnen worden, aldus Grof.’*(37) *‘Hij beoogt met zijn therapiemethode het bewust maken van verdrongen traumatische herinneringen.[] De onbewuste creativiteit van de mens wordt ingeschakeld bij het vinden van oplossingen voor zijn problemen.’*(38) Herbeleving van traumatische herinneringen werkt bevrijdend, het leven krijgt een nieuwe dimensie, men kan weer genieten. Grof ziet in het psychotherapeutische proces *‘daarom geen behandeling van een ziekte, maar een zelfverkenning, zelfontdekking, en een ontwikkeling naar verdere geestelijke rijpheid.’*(39)

Daarnaast bespreekt Van Helvoort uitvoerig de methode van Fowler die gericht is op existentiële zingeving. Het voert te ver om deze hier te uitvoerig te bespreken. Volstaan wordt met een verwijzing naar de betreffende passages (40)

8.5 Inventarisatie van hulpbehoeften

Onder de donateurs van Herkenning is een enquête gehouden over ervaringen met de hulpverlening in de Nederlandse Gezondheidszorg, met de bedoeling de behoefte aan hulp en mogelijke knelpunten bij hulpverlening in kaart te brengen. Tevens werd hun gevraagd welke wensen zij op het gebied van hulpverlening zouden willen formuleren.

Er werd door 25 mannen en 49 vrouwen gereageerd. Opvallend is, dat 70% van hen een opleiding genoten heeft op HBO- of universitair niveau. Dit gegeven zou de conclusies van de uitkomsten van deze enquête kunnen beïnvloeden en wel in die zin, dat zij niet representatief zijn voor de gehele groep mensen die bij Herkenning betrokken zijn en wellicht nog minder voor hen die wel tot de doelgroep behoren, maar niet deel uitmaken van de zelfhulporganisatie.

Uit de voorlopige conclusies, geformuleerd door Boris Hoogeveen, worden een aantal passages hieronder overgenomen.

'Het profiel van de HERKENNINGs-groepsleden ziet op basis van de eerste indrukken uit de enquêteantwoorden er als volgt uit:

Het gaat om persoonlijkheden die onafhankelijk van hun vooropleiding [als kind of kleinkind] vanaf zeer jong kwetsende en onzeker makende ervaringen hebben opgedaan als gevolg van sociale negatieve etiquettering van de ouders, familieleden en hun zelf in sociale situaties binnen de gemeenschap als grotere eenheid rondom het gezin: eerst in de straat, in de familie, op school, en later in nog zeer aanzienlijke mate op het werk en in de hulpverlening.

De ondervonden negatieve discriminatie varieerde van verbaal tot fysiek geweld, van vernedering tot sociaal-economische buitensluiting, in wisselende mate van ernst.

De traumatiserende invloed van deze vroege en latere levenservaringen, direct en indirect, hebben in alle gevallen geleid tot tamelijk ernstige tot zeer ernstige vormen van psychosomatische en sociaal-psychologische symptoomvorming waarvoor in bijna alle gevallen deskundige hulp werd gezocht. In het merendeel van de gevallen bij psycholoog of psychiater en in bijna alle gevallen bij huisarts en maatschappelijk werk en/of pastorale zorg.'

Verdere conclusies: Degenen die de enquête invulden zijn mensen die geleerd hebben om zo positief mogelijk met hun isolement om te gaan. Zij geven hun zelfstandigheid, onafhankelijkheid en teruggetrokkenheid niet gemakkelijk op. Dat doen zij alleen als het zoeken van hulp niet langer vermeden kan worden. Ook als de hulp positieve effecten heeft, keren de meesten naar hun vrij kwetsbare uitgangspositie terug.

De problematiek lijkt in een relatief groot aantal gevallen tot blijvende arbeidsongeschiktheid te hebben geleid. Velen vonden in vrijwilligerswerk een zinvolle manier om zich, ondanks een zeer hoge subjectieve lijdensdruk, voor de gemeenschap in te blijven zetten.

De contacten met Herkenning worden door allen als zeer waardevol aangeduid en het bestaan van de zelfhulporganisatie wordt positief beoordeeld. Toch is er de tendens om niet te lang bij de activiteiten betrokken te blijven, om zo niet telkens opnieuw met de problematiek geconfronteerd te worden. Er is duidelijk behoefte het eigen leven, nadat de ergste problemen verwerkt zijn, op eigen kracht zo goed mogelijk voort te zetten.

Er blijft wel een zekere behoefte aan hulp bestaan, maar deze kan niet duidelijk omschreven worden, zelfs als men jarenlang psychiatrische of psychologische begeleiding ontvangen heeft. De hulpvraag kan niet duidelijk geformuleerd worden, zelfs als de ervaringen die men in de hulpverlening opgedaan heeft negatief zijn, en met name omdat over de inhoudelijke thematiek nooit gesproken is.

De ervaringen met de hulpverlening zijn gevarieerd. Bij sommigen is er duidelijk over de speciale problematiek gesproken, bij anderen nauwelijks of in het geheel niet. Het

invoelingsvermogen van de hulpverleners varieert, de effectiviteit van de geboden hulp is zeer verschillend.

De behoefte aan hulp of steun van Herkenning kan ook slechts vaag geformuleerd worden. Behoeft aan herkenning en erkenning blijkt wel duidelijk aanwezig, maar over de wijze waarop die gestalte moet krijgen, blijven de respondenten vaag. Als algeheel beeld komt naar voren: men wil doorgaan met het eigen leven en anderen bijstaan waar dat mogelijk is, met waardering voor de eigen ervaringen bij de werkgroep Herkenning.

De studie moet nog worden afgerond. Deze is door het overlijden van de heer Hoogeven door anderen overgenomen.

Noten:

1. Suzanne Biewinga, Lotgenotenkontakt: het vergeten fundament van De patiëntenbeweging. In: *Nieuwsbrief 2000*, maart 1991, p3
2. Suzanne Biewinga, *ibid.*, p4
3. Suzanne Biewinga, *ibid.*, p5
4. Suzanne Biewinga, *ibid.*, p6
5. K.Geelen, *Zelfhulp onder de loep*, Instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek, 1987
6. Trees Vorst-Thijssen, Nico de Boer, 'Daar praat je niet over'; *Kinderen van foute ouders in de hulpverlening*, NIZW, postbus 19152, 3501 DD Utrecht, tel. 030 306607, p6 (De verwijzing van de pagina's is gebaseerd op de eerste druk van 1993, die tussen haakjes op de populaire uitgave van 1995)
7. Trees Vorst-Thijssen, Nico de Boer, *ibid.*, p13 (p32)
8. Trees Vorst-Thijssen, Nico de Boer, *ibid.*, p15 (p33)
9. Trees Vorst-Thijssen, Nico de Boer, *ibid.*, p31 (--)
10. Trees Vorst-Thijssen, Nico de Boer, *ibid.*, p33 (p55)
11. Trees Vorst-Thijssen, Nico de Boer, *ibid.*, p35 (p56)
12. Trees Vorst-Thijssen, Nico de Boer, *ibid.*, p42,43 (p67,68)
13. Trees Vorst-Thijssen, Nico de Boer, *ibid.*, p42 (p66)
14. Bessel A. van der Kolk, De rol van de groep bij het ontstaan en het overgaan van de reactie op een trauma. In: *Icodo-info*, december 1990, 7^e jrg. Nr3/4, p32
15. Bessel A. van der Kolk, *ibid.*, p40
16. J. L. Herman en E. Shatzow, Time limited group psychotherapy for women with a history of incest. In: *Int.J. Group Psychother.* (1984) 34, p605-610
17. Bessel A. van der Kolk, *ibid.*, p41
18. Bessel A. van der Kolk, *ibid.*, p43
19. Bessel A. van der Kolk, *ibid.*, p43
20. P. C. Blom, De behandeling van naoorlogse kinderen van foute ouders; enkele notities en overwegingen. In: *Icodo-info*, november 1996, 13^e jrg, nr.3/4, p87
21. P. C. Blom, *ibid.*, p88
22. P. C. Blom, *ibid.*, p88
23. P. C. Blom, *ibid.*, p88
24. P. C. Blom, *ibid.*, p88,89
25. P. C. Blom, *ibid.*, p89
26. P. C. Blom, *ibid.*, p90
27. Danieli, Y., Countertransference in the treatment and study of nazi holocaust survivors and their children. In: *Victimology: An Int.J.*, 1981, 3, p345-363
28. Dinah Engels, Het postconcentratiekampsyndroom. In: *Tijdschrift voor Psychotherapie*, jrg.9, 1983/5, p227
29. Dinah Engels, *ibid.*, p228
30. Gonda Scheffel-Baars, Children of Nazis and Collaborators in Germany, Holland and France. In: *Children – War and Persecution*, Osnabrück 1995, p205
31. Frank van Ree, Blinde vlekken van therapeut en Joodse oorlogsslachtoffers. In: *Kinderen van de oorlog*, uitgave van ICODO ism. RIAGG's Centrum/Oud-West en Zuid/Nieuw-West Amsterdam,

- 1987, p73-94
32. Frank van Ree, *Vrijheidsstrijd en verzet; verslag van een RAF- vertrouwensarts*, Lisse 2000, p216
 33. Frank van Ree, *ibid.*, p216
 34. Frank van Ree, *ibid.*, p217
 35. Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn*, Kampen 1993, p17-41
 36. Theo van Helvoort, *Heb het kind van uw vijand lief*, Theologische Faculteit Tilburg, 2003 (eigen uitgave)
 37. Theo van Helvoort, *ibid.*, p20
 38. Theo van Helvoort, *ibid.*, p21
 39. Theo van Helvoort, *ibid.*, p23
 40. Theo van Helvoort, *ibid.*, p28-49

HOOFDSTUK 9 EMANCIPATIE EN INTEGRATIE

Onder emancipatie wordt het streven verstaan van een minderheidsgroep die in een achterstandpositie verkeert, naar gelijkberechtiging, zowel op juridisch, als op maatschappelijk, economisch en sociaal vlak.

Voor de kinderen van 'foute' ouders is emancipatie gericht op maatschappelijke, politieke en emotionele erkenning van de problemen die zij als gevolg van de politieke keuze van hun ouders vóór, tijdens en na de oorlog hebben ondervonden. Tevens op een mentaliteitsverandering in de Nederlandse samenleving die een einde zal maken aan hun stigmatisering en hun integratie zal bevorderen.

9.1 Steun van prominenten

Zonder de steun van enkele personen die in de maatschappij een vooraanstaande positie bekleedden (zoals de psycholoog Montessori, de radiopastor Klamer, de psychiater Hofman en de journalist Scheer) en die het initiatief namen tot de oprichting van een zelfhulporganisatie voor NSB-kinderen, zouden de leden van de doelgroep hoogstwaarschijnlijk nooit zelf erin geslaagd zijn om aan hun emancipatie te beginnen. Enkel waren al voor de oprichting van 'Herkenning' begonnen uit de schaduw te treden en aandacht voor hun lotgevallen en problemen te vragen. Hun initiatieven stonden echter los van elkaar. Kinderen van 'foute' ouders voelden zich eenlingen in hun situatie, zich er niet van bewust dat er nog duizenden anderen met dezelfde problemen worstelden. Hoe zouden zij elkaar ook gevonden kunnen hebben? Bovendien misten zij het gezag van mensen als Montessori, Klamer en Hofman.

Ook in latere jaren was het belangrijk dat mensen als Tineke Wibaut-Guilonard en W. J. Brugsma, die hun sporen in het verzet verdiend hadden, de Werkgroep Herkenning openlijk steunden. Oud-verzetsdeelnemers konden moeilijk om hun uitspraken heen en matigden hun soms negatieve uitlatingen over de Werkgroep en zijn leden.

Enkele prominenten op het gebied van psychotherapie, te weten Professor A. van Dantzig en Dr. D. J. de Levita, en op het gebied van geschiedenis, namelijk Dr. L. de Jong en Dr. J. C. H. Blom, waren bereid om op de landelijke bijeenkomsten van de Werkgroep een lezing te komen houden. Vooral De Jong hoopte dat van de publiciteit rond zijn lezing bij kinderen van 'foute' ouders positieve invloed zou uitgaan en dat hij op deze manier een bijdrage kon leveren aan de nodige mentaliteitsverandering in de Nederlandse samenleving. Hij was zeer teleurgesteld dat alleen het NRC ergens op de middenpagina's een kort artikel aan deze voor hem en de Werkgroep historische gebeurtenis wijdde.

In mei 1988 organiseerde de Stichting Kunstenaarsverzet in het Kurhaus te Scheveningen een symposium over kinderen van de oorlog. Kinderen van 'foute' ouders werden daar niet uitgesloten maar waren als volwaardig geaccepteerde partners aanwezig.

9.2 De media

In de media, zowel in landelijke als regionale kranten, op radio en t. v. is vanaf de oprichting van Herkenning veel aandacht besteed aan de activiteiten van de Werkgroep en de problemen van lotgenoten. De contacten met de betreffende journalisten en programmamakers verliepen vrijwel altijd heel positief. De bijdrage van de media aan het bekend worden van wat kinderen van collaborateurs meegemaakt hadden, is bijzonder groot.

9.3 Scripties en een dissertatie

In het kader van een studie aan Hogeschool of universiteit schreef een aantal lotgenoten en niet-lotgenoten in de tachtiger jaren over de lotgevallen van NSB-kinderen en de door hen ondervonden problemen. De contacten tussen de studenten en hun docenten of professoren verliep niet altijd even soepel. De onderwerpen die zij wilden bestuderen lagen voor een aantal begeleiders zwaar en de indruk werd soms gewekt, dat zij zich liever niet wilden 'compromitteren'.

In 1993 promoveerde Martijn Lindt op zijn onderzoek naar de verwerking van traumatische ervaringen bij kinderen van collaborateurs. Zijn dissertatie 'Als je wortels taboe zijn' (1) kreeg in diverse kranten en tijdschriften de nodige aandacht, maar van een doorbraak in de publieke opinie was geen sprake.

9.4 Geschiedenisonderwijs

Opvallend is, dat in enkele geschiedismethoden voor het middelbaar onderwijs eind tachtiger, begin negentiger jaren al oog was voor de 'andere' kant van de geschiedenis van de oorlog. In 'Mensen en Machten' werd in 1985 al over de z.g. 'Moffenhoeren' als volgt geschreven: *'..... en meisjes, die omdat liefde zich niet aan grenzen tussen staten laat binden, omgang hadden gehad met Duitse soldaten.'* (2)

In 'Vragen aan de geschiedenis 4/5havo'(uitgave 1988) verscheen een hoofdstuk speciaal gewijd aan jongeren die zich met het fascisme of het nationaal-socialisme hadden ingelaten, 'Jongeren en de fuik van het fascisme.' (3) Daarin werd een genuanceerd beeld geschetst van deze jonge politieke delinquenten en werd er volop aandacht besteed aan de omstandigheden die hen gevoelig maakten voor collaboratie.

In 'Historia (uitgave 1994) werd over NSB-kinderen gezegd: *'Van de Joden en andere slachtoffers die de oorlog overleefden, ondervonden velen psychische problemen. Dat was ook het geval bij kinderen van NSB-ers. Er bleken nog lange tijd anti-Duitse gevoelens te leven.'* (4)

De Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening publiceerde in 1995 een brochure onder de titel 'Op hoog bevel van elders; kinderen en het kamp Vught, 1943-1949' waarin ook een hoofdstuk aan kinderen van 'foute' ouders gewijd is.(5) Deze brochure was bedoeld voor leerlingen van de onderbouw van het middelbaar onderwijs.

Historici van naam hebben zich tot dusver niet gewaagd aan publiceren over kinderen van hen die de kant van de bezetter kozen. Er is een toezegging van het NIOD dat in de komende jaren een dergelijke publicatie van het instituut te verwachten is. Een eerste werkoverleg hierover heeft op 22 april 2004 plaatsgevonden.

Het Historisch Nieuwsblad hield in 2001 een enquête onder donateurs van Herkenning. Van de ongeveer 600 verzonden vragenlijsten kwamen er 229 beantwoord terug. Voor een dergelijk onderzoek is dit een hoge score. In september 2002 publiceerde een van de redacteurs van het blad, Bas Kromhout, een uitgebreid artikel dat aan de resultaten van dit onderzoek gewijd was. In 2003 schreef hij een boek, getiteld 'Fout geboren' dat in mei 2004 bij uitgeverij Contact te Amsterdam verschenen is. (6)

9.5 Wetenschappelijk onderzoek

Bij grote wetenschappelijke onderzoeken is de groep van kinderen van collaborateurs veelal buiten het onderzoek gehouden.

In 1981 wendde Montessori al zijn professionele en maatschappelijke gezag aan om in het door het Rijk gesubsidieerde onderzoek van het Psychoanalytisch Instituut Amsterdam ook de kinderen van 'foute' ouders te mogen betrekken.

F. A. Begemann, destijds verbonden aan het ICODO, verklaarde dat zijn beslissing om NSB-kinderen buiten zijn onderzoek te houden ingegeven was door zijn zorg om de gevoelens

van de overlevenden en hun kinderen te sparen. Zij zouden volgens hem zijn rapport onacceptabel gevonden hebben als hij wél aandacht aan die groep besteed zou hebben. Hij legde uit, dat de discussie over morele kwesties tot de taak van de samenleving behoorde en dat deze niet opgelegd kon worden aan de oorlogsgetroffenen of hun kinderen. Als men dat zou doen, zou men de samenleving opnieuw de mogelijkheid verschaffen zich aan zijn verantwoordelijkheid voor wat in de oorlog en daarna gebeurd was, te onttrekken.(7) Door het uitblijven van een maatschappelijke discussie over goed en fout blijft de last daarvan echter in feite op de schouders van de NSB-kinderen liggen.

R.Kleber wijdde in zijn artikel over late gevolgen van de Tweede Wereldoorlog maar enkele zinnen aan de kinderen van 'foute' ouders. (8) Hij motiveerde dat door er op te wijzen dat er zo weinig empirische onderzoeken naar deze groep gedaan zijn, zodat betrouwbare gegevens ontbreken. Hij negeerde de bovengenoemde publicatie van het PIA en het zojuist afgeronde onderzoek van het NIZW (zie hoofdstuk 8) en de ervaringsdeskundigheid van de Werkgroep Herkenning. Als kinderen van 'foute' ouders van wetenschappelijke onderzoeken worden buitengesloten, wordt er ook niet op wetenschappelijk niveau over hen gepubliceerd. Zo blijft het tekort aan gegevens bestaan en kan de 'conspiracy of silence' eindeloos blijven voortbestaan.

9.6 Internationale contacten

In 1987 werd Herkenning erop attent gemaakt, dat een Israëlische psycholoog, Dr. Dan Bar-On in Duitsland onderzoek deed naar de gevolgen van de oorlog in het leven van kinderen van nazi's. Er werd contact met hem gezocht en een eerste ontmoeting vond plaats in april 1987 in Beer Sheva. Bar-On wilde graag met de Werkgroep kennis maken, omdat de ervaringen van de Nederlandse kinderen van collaborateurs wellicht als vergelijkingsmateriaal konden dienen voor zijn onderzoek in Duitsland. Er werd tot samenwerking besloten.

Een vijftal leden van Herkenning werd door hem in juni 1987 geïnterviewd. Hun verhalen bevestigden op veel punten zijn onderzoeksresultaten.

In het najaar ontmoette hij een twintigtal leden van Herkenning ten huize van Montessori.

In juli 1988 presenteerde Bar-On zijn onderzoeksresultaten op een seminar aan de universiteit van Wuppertal. Namens Herkenning namen zeven lotgenoten hieraan deel en twee van hen hielden een lezing over de Werkgroep en de problematiek van kinderen van collaborateurs in Nederland.

Bar-On vroeg assistentie van Herkenning om in Duitsland een zelfhulpgroep voor kinderen van Nazi's op te richten. Daaraan namen enkele van de door Bar-On geïnterviewde kinderen van Nazi's deel en twee leden van Herkenning. Dat was vooral in de beginfase heel belangrijk. Daardoor konden in deze Duitse praatgroep de aanvangsproblemen van de Werkgroep vermeden worden. In november 1989 werd op een seminar in Wuppertal over deze groep gerapporteerd. Een van de leden van Herkenning hield er een lezing over op de Wereldconferentie van de ISTTS 'Trauma and Tragedy' in juni 1992 in Amsterdam.

Het werk van Werkgroep Herkenning en de problematiek van kinderen van 'foute' ouders in Nederland kwam opnieuw aan de orde op de volgende conferenties: de conferentie 'Child and Persecution' in september 1993 in Hamburg, op de vierde bijeenkomst van de European Conference on Traumatic Stress in mei 1995 in Parijs en op een seminar in 1995 onder de titel 'Dachau zum Beispiel'.

In december 1995 werd in Berlijn een seminar georganiseerd om de mogelijkheid te onderzoeken een netwerk op te zetten voor werkers in bijvoorbeeld de musea die aan de Holocaust gewijd zijn. De Werkgroep kreeg een uitnodiging om over de 'Gedenkkultur' in Nederland te rapporteren. Leden van Herkenning namen ook deel aan een grote conferentie in januari 1997 in Berlijn, waar een internationaal netwerk werd opgesteld en aan de conferentie 'Die Lebendigkeit der Geschichte' in september 1999 in Wenen.

In het buitenland kwam de problematiek van de kinderen van 'foute' ouders aan de orde in een studie van de sociaal-historicus Pierre Rigoulot, een verzameling van een veertigtal

interviews met kinderen van Franse collaborateurs (8), evenals in de studie van Judith Kestenberg en Charlotte Kahn over de gevolgen van oorlog en vervolging voor kinderen. (9) In het voorjaar van 1994 werkte Gonda Scheffel-Baars mee aan een uitzending van de Franse tv-zender Antenne Deux over familiegeheimen en in november 1995 aan een life-uitzending van de Duitse RTL5 over de problemen van kinderen en kleinkinderen van Nazi's en collaborateurs.

Door de contacten met Bar-On en de deelname aan de verschillende conferenties breidde het aantal internationale contacten snel uit.

Toen de Werkgroep in 1995 subsidie ontving, besloot het bestuur een nieuw op te zetten internationaal bulletin en dit te bekostigen. Gonda Scheffel-Baars werd met het redigeren en uitgeven van het 'International Bulletin' belast. Het eerste nummer verscheen in november 1995. Het is bedoeld als een ontmoetingsplaats tussen groepen en individuele personen die zich met de gevolgen van de oorlog voor kinderen van collaborateurs en Nazi's in de diverse West-Europese landen bezig houden. De eerste oplage bedroeg 35 exemplaren, nu (2004) staan er 130 adressen op de verzendlijst. Het blad wordt verstuurd naar lezers in Nederland, Duitsland, Oostenrijk, België, Frankrijk, Italië, Engeland, Noorwegen, Zweden, Denemarken, Finland, Australië, Nieuw-Zeeland, Israël, Canada en de VS.

In de jaren tussen 1995 en 2004 is rond het International Bulletin een eigen netwerk ontstaan. Er is contact met o.a. de volgende organisaties:

- Drie organisaties die ontmoetingen organiseren tussen nakomelingen van Duitse Nazi's of meelopers in Duitsland of Oostenrijk en nakomelingen van Joodse slachtoffers, nu wonend in Israël of in de VS
- In Noorwegen twee organisaties van kinderen van leden van de National Sammlung, een collaborerende partij, een organisatie voor kinderen van een Noorse moeder en een Duitse vader en kinderen die verbonden waren met het Lebensbornproject (10)
- In Denemarken een organisatie van kinderen met een Deense moeder en een Duitse vader.
- Twee organisaties van Finse kinderen die tijdens de oorlog naar Zweden en Denemarken zijn geëvacueerd, een in Finland en een in Zweden.
- In Engeland een organisatie van Britse kinderen die vanuit de grote steden naar het platteland geëvacueerd werden om aan oorlogshandelingen te ontkomen en de internationale organisatie van geëvacueerde kinderen en oorlogskinderen INTERFEW.
- In Duitsland met het Dachau Institut Psychologie und Pädagogik en de vereniging van Duitse oorlogskinderen Kriegskind.

In het International Bulletin is allereerst plaats voor persoonlijke verhalen. Daarnaast verschijnen er aankondigingen voor en verslagen van conferenties en workshops. Regelmatig worden er artikelen geplaatst over lopende onderzoeken en ook boekbesprekingen kunnen op een plaatsje rekenen. Het blad is inderdaad de ontmoetingsplaats geworden die beoogd werd.

Op het internationale vlak is Herkenning niet alleen geïntegreerd, de ervaring die in de 23 jaar opgedaan is, is vaak een voorbeeld voor de andere organisaties. Door het International Bulletin speelt Herkenning een leidende en coördinerende rol.

9.7 Contacten met zusterorganisaties in Nederland

Op persoonlijke titel waren een paar leden van Herkenning aanwezig op een eerste bijeenkomst van kinderen van de oorlog van verschillende achtergronden op het vrouwenemancipatiecentrum 'De Born' in Bennekom in het voorjaar van 1988. Het initiatief voor deze ontmoeting was genomen door een groepje vrouwen met een Indische oorlogsachtergrond. Zij hadden deelgenomen aan bijeenkomsten van ICODO die speciaal voor de kinderen van de oorlog bestemd waren, maar waarvoor kinderen van ouders die de

kant van de bezetter kozen, niet uitgenodigd waren. Voor het weekend op 'De Born' konden zij zich wél inschrijven. De organisatoren waren van mening dat zij welkom waren: *'Als we nu nee zeggen blijft de oorlog doorgaan; wij kunnen, wij moeten en wij willen dat nu stoppen'*.

Op deze eerste bijeenkomst ontstond een sterk gevoel van saamhorigheid toen bleek hoezeer de problemen van alle achtergronds-groepen met elkaar overeenkwamen. De deelnemers sloten een bondgenootschap, dat op het eerder genoemde symposium georganiseerd door de Stichting Kunstenaarsverzet bekrachtigd en in de publiciteit gebracht werd. Op die bijeenkomst werd besloten regionale gemengde praatgroepen op te zetten. Vooralsnog kwam er één praatgroep die ware pioniersarbeid heeft verricht.

In januari 1989 volgde een tweede bijeenkomst, waarop vooroordelen en confrontatie een zware claim legden op de aanwezigen. Toch werd hier de basis gelegd van wat in 1990 zou resulteren in de oprichting van KOMBI, Kinderen van de oorlog voor Onderlinge en Maatschappelijke Begeleiding en Integratie. De bewuste keuze om kinderen van 'foute' ouders als gelijkwaardige leden te aanvaarden heeft tot vandaag de dag voor moeilijkheden met subsidies gezorgd. Subsidiegevers haken soms af, als zij begrijpen dat ook 'foute' kinderen van het subsidiegeld zullen profiteren.

Waren tot dan toe contacten met kinderen van de oorlog uit een andere achtergrond-groep een persoonlijk initiatief, op initiatief van het ICODO vond in 1996 een eerste ontmoeting plaats tussen vertegenwoordigers van diverse organisaties van kinderen van de oorlog. Herkenning nam er met een paar leden aan deel en werd na inleidingen door minister Borst en de voorzitter van het ICODO nadrukkelijk welkom geheten. Over deze ontmoetingsdag werd in het Bulletin van herfst 1998 geschreven: *'Het belangrijkste op deze dag speelde zich [echter] in de wandelgangen af. Daar vonden zich de terloopse en vooropgezette ontmoetingen af; daar kwam men, soms met de nodige moeite, met elkaar in gesprek. Voor een eerste keer bleek deze vrijblijvende opzet geslaagd, al was het maar omdat veel mensen zich daardoor realiseerden dat ze behoefte hadden aan wat meer structuur en nadrukkelijkheid bij de kennismaking'*.

In 1998 werd het bestuur van Herkenning bij de organisatie van een tweede bijeenkomst betrokken, iets wat twee jaar ervoor nog niet mogelijk was. Was op de eerste bijeenkomst de sfeer er een van de kat uit de boom te kijken, vooral ten aanzien van Herkenning, bij de tweede waren de deelnemers bereid en in staat de vertegenwoordigers van andere organisaties écht te ontmoeten. Hans Donkersloot, de toenmalige voorzitter van Herkenning schreef daarover in het Bulletin, 14e jrg. Nr.2: *'De tweede manifestatie van de naoorlogse generatie op 25 oktober (NOGII) betekende opnieuw een doorbraak in de verwerking van het leed dat in en door de Tweede Wereldoorlog is toegebracht. Nergens ter wereld zijn alle verschillende kinderen van de oorlog op een dergelijke schaal met elkaar in gesprek geweest. Zo'n driehonderd deelnemers, waarvan veertig van Herkenning en CKDM (Contactgroep Kinderen van Duitse Militairen), wisselden ervaringen uit in vele workshops over door hen gedeelde interesses als trots en schaamte, de niet gekende ouder, of geschiedenis(opvattingen).[] Is de bijeenkomst van de naoorlogse generatie het begin of het einde van een proces? Het is misschien nog te vroeg om daarop een antwoord te geven, maar de kans is groot dat deze gebeurtenis het gevoel van verbondenheid tussen de verschillende groepen van de naoorlogse generatie versterkt. De eigen organisaties van de verschillende groepen zullen, als dit gevoel een concrete, organisatorische vorm krijgt, niet overbodig worden. Integendeel. Zij spelen hun eigen rol in het proces dat moet leiden tot versterking van het bewustzijn over de invloed van dit traumatische deel van onze geschiedenis op elk individu.[] Kleine workshops binnen een grotere bijeenkomst leverden de noodzakelijke inspiratie en veiligheid op om te komen tot werkelijke en eerlijke relaties. Barrières die decennia lang onneembaar leken, konden tijdens de bijeenkomst worden geslecht. Van wezenlijk belang daarbij waren factoren als respect en wederzijdse bereidheid om te luisteren: jij hebt evenveel recht je verhaal te doen als ik dat heb. Deze ontstane dialoog heeft een bredere betekenis. Het maakt de samenleving bewust van het gegeven dat de oorlog doorwerkt, tot in de tweede en de derde generatie. En het herinnert de samenleving eraan over oorlog, geweld en discriminatie niet luchthartig te doen, en zich bewust te zijn van de gevolgen voor kinderen die onder die omstandigheden moeten leven'*.

In 2000 werd een derde ontmoetingsdag georganiseerd. De verhoudingen onderling zijn goed, maar tot een overkoepelende organisatie die Hans Donkersloot mogelijk achtte is het (nog) niet gekomen.

9.8 Relatie met het ICODO

De verhouding tussen het bestuur van het ICODO en van de werkgroep Herkenning was in de beginjaren gespannen. Het ICODO is bedoeld als steunverlenend orgaan voor de eerste generatie oorlogsgetroffenen, waarvan degenen die de kant van de bezetter kozen om begrijpelijke redenen nadrukkelijk zijn uitgesloten. Hoe de verhouding met hun kinderen moest zijn, bleef lang een heet hangijzer, ook binnen de organisatie.

Hoewel al in mei 1981 door de toenmalige directeur verklaard werd, dat de deur voor NSB-kinderen open zou staan, bleek dit standpunt in de praktijk niet altijd uitvoerbaar. De hulpverleners op het kantoor van het ICODO gaven de leden van Herkenning meestal de gevraagde hulp en ondersteuning. Maar er kwamen protesten van sommige oorlogsgetroffenen, men wilde niet het risico lopen 'zo'n NSB-kind' op het kantoor van het ICODO tegen het lijf te lopen.

In het voorjaar van 1985 vond een eerste officieel gesprek plaats tussen de besturen van het ICODO en de Werkgroep Herkenning. Na een moeilijk verlopen eerste drie kwartier klaarde de lucht op. Officiële hulpverlening kon echter door het ICODO niet toegezegd worden, men moest rekening houden met de gevoelens van hun achterban. Officieus mocht hulpverlening doorgaan, maar erkenning bleef dus uit. De vergadering van een jaar later verliep in een uiterst gespannen sfeer.

Voor het ICODO bleef het nog heel lang een probleem hoe men met de tegengestelde belangen moest omgaan van enerzijds de eerste generatie oorlogsgetroffenen en anderzijds de kinderen van hen die een verkeerde politieke keuze hadden gemaakt. Op de ontmoetingsdagen die men in de tachtiger jaren voor de nakomelingen van oorlogsgetroffenen ging organiseren, werden leden van Herkenning niet uitgenodigd. Twee vertegenwoordigsters van de organisatie van Indische kampkinderen namen het initiatief dergelijke bijeenkomsten te organiseren waarop leden van Herkenning wél welkom waren. Zo ontstond de organisatie KOMBI. (zie 8.7)

In 1996 organiseerde het ICODO een ontmoetingsdag voor de naoorlogse generatie. Herkenning kreeg een uitnodiging. Dat betekende een doorbraak. Twee jaar later, in 1998, werd Herkenning bij het organiseren van een tweede ontmoetingsdag betrokken.

Bij de ministeriële beslissing de Rijkssubsidie die voor 5 jaar aan Herkenning toegekend was nog met 4 jaar te verlengen, speelde het feit, dat er een plan op tafel lag dat voorzag in verregaande samenwerking tussen het ICODO en Herkenning, met mogelijk zelfs integratie, een belangrijke rol. Dit plan is uiteindelijk niet verwezenlijkt.

9.9 Erkenning

De Rijksoverheid kende in 1995 de Stichting Werkgroep Herkenning voor de tijdsduur van 5 jaar een subsidie toe om het werk van de organisatie te professionaliseren en beter te coördineren. Er kon een kantoor geopend worden, waarop twee parttime krachten zich aan die taak gingen wijden. De feestelijke opening van het kantoor was een hoogtepunt, waarop vertegenwoordigers van andere organisaties van kinderen van de oorlog acte de présence gaven en hun gelukwensen aanboden. De subsidieverlening had nogal wat beroering gegeven bij verschillende organisaties, omdat zij op het moment kwam dat de WUV (Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers) voor nieuwe gevallen gesloten werd. Desondanks stuurde een aantal verenigingen toch een vertegenwoordiging en dit werd als zeer positief ervaren.

De subsidieverlening kan gezien worden als een erkenning van de problemen waarmee kinderen van 'foute' ouders zich geconfronteerd zien en erkenning van het werk van Herkenning. Sommige lotgenoten hadden gehoopt dat het gebaar gepaard zou gaan met een duidelijke verontschuldiging voor het door de overheid van toen en de samenleving aan NSB-kinderen berokkende leed. Deze directe officiële erkenning bleef uit. De overheden van Noorwegen en Denemarken daarentegen hebben wel hun excuses gemaakt.

In 1995 ontving de Stichting Werkgroep Herkenning van het Comité dat de jaarlijkse Dodenherdenking op de Dam organiseert, een uitnodiging om daar met een vertegenwoordiging aanwezig te zijn. Langzamerhand werd de Werkgroep Herkenning een erkende organisatie die een gelijke behandeling kreeg als andere organisaties op het gebied van de oorlog en de gevolgen.

9.10 Emancipatie en integratie geslaagd?

Bij het opmaken van de balans kan het belangrijk zijn naar de resultaten van emancipatiebewegingen van andere signatuur te kijken. Hoewel vrouwenemancipatie voor het grootste deel geslaagd lijkt, zijn er toch situaties waarin vrouwen niet op dezelfde manier als mannen behandeld worden. Zij krijgen bijvoorbeeld soms minder loon voor hetzelfde werk en hebben minder promotiekansen in een bedrijf. De emancipatie van homoseksuelen lijkt ook voor een groot deel geslaagd, als gekeken wordt naar de erkenning van het huwelijk tussen homoseksuelen. Ook homomanifestaties zoals de Gay-parade kunnen zonder restricties georganiseerd worden. De acceptatie van homoseksuelen is echter lang geen gemeengoed onder het Nederlandse volk. Op sommige bijzondere scholen worden homoseksuelen niet aangenomen. Veel homo's worden op de werkvloer gepest. Mentaliteitsverandering heeft tijd nodig.

Hoe staat het nu met kinderen van 'foute' ouders?

Aan hun problematiek is in de media ruimschoots aandacht besteed. De overheid heeft de noodzaak ingezien Herkenning voor het coördineren van hulp een subsidie toe te kennen. De relatie met het ICODO is aanzienlijk verbeterd, al blijft het jammer dat volledige integratie zoals was gepland, niet is doorgegaan. De relatie met Het NIOD is uitstekend. Kinderen van 'foute' ouders die de dossiers van hun ouders in het Nationaal Archief willen raadplegen worden vriendelijk ontvangen en krijgen alle steun en hulp die zij nodig hebben. Herkenning is officieel welkom op de Nationale Dodenherdenking. De relatie met zusterorganisaties van kinderen van de oorlog is goed te noemen, al lijkt het enthousiasme om elkaar te ontmoeten enigszins afgenomen. Het werk van Herkenning ontvangt in het buitenland veel lof. Alom wordt ook gewaardeerd dat op initiatief van de Werkgroep een internationaal bulletin opgezet is en dat Herkenning dit project ook steeds gefinancierd heeft.

Rumoer rond het huwelijk van prins Willem-Alexander viel te verwachten. Verheugend was echter te merken dat veel Nederlanders openlijk zeiden dat een dochter niet beoordeeld dient te worden op het gedrag van de vader. Een duidelijk voorbeeld van mentaliteitsverandering. Maar een kind van een Nederlandse moeder en een Duitse vader kreeg van het team van het tv-programma Spoorloos te horen dat men niet op zoek wilde gaan naar zijn onbekende vader, omdat men negatieve reacties van de kijkers verwachtte. Negatieve opmerkingen over kinderen van 'foute' ouders worden door bepaalde groeperingen en individuen nog steeds gemaakt. De mentaliteitsverandering is nog lang niet optimaal.

Wat blijft er verder nog te wensen? Sommige lotgenoten denken daarbij aan officiële excuses door de huidige regering over de behandeling van NSB-kinderen, met name over de confiscaties van ook de persoonlijke eigendommen van kinderen, zoals met name in Noorwegen en Denemarken is gebeurd. Sommigen verlangen naar de teruggave van met name familiefoto's die zich in de dossiers op het CABR bevinden.

In elk geval zullen kinderen van 'foute' ouders niet meer van wetenschappelijke onderzoeken uitgesloten mogen worden, ook als de motivering daarvoor het ontzien van de gevoelens van andere oorlogsgetroffenen is.

Van het NIOD wordt een grote studie over de lotgevallen van kinderen van 'foute' ouders verwacht. Dan gaat het niet hoofdzakelijk om de erkenning van het toegebrachte leed. De kennis van de geschiedenis van de oorlog is zonder hun verhalen niet volledig. Het verleden moet niet langer gemanipuleerd worden door het rigide hanteren van de termen goed en fout. Historiografie kan niet beperkt blijven tot de politieke en morele belangen van een bepaalde periode, zoals Hans Blom als beginnend professor in 1983 al naar voren bracht.

Hoe staat het met de integratie van kinderen van collaborateurs? Ook hierbij lijkt het verstandig te kijken naar de integratie van andere groepen in de samenleving. In het hoofdstuk 7 is de onderzoeker Begemann aangehaald, die onder trauma verstaat dat de verbindingen met andere mensen en met de samenleving door de traumatisering verbroken zijn of in elk geval schade hebben opgelopen. Hij sprak met name over oorlogsgetroffenen, die naar zijn zeggen, door de extreme gebeurtenissen die zij hebben meegemaakt in een andere werkelijkheid leven dan het gros van de bevolking.

Kunnen mensen die bijzondere situaties en gebeurtenissen hebben meegemaakt nog wel volkomen integreren in de alledaagse werkelijkheid temidden van mensen die deze ervaringen niet hebben? Als het hun lukt weer aansluiting te vinden, blijven zij toch in veel situaties ervaren dat zij 'anders' zijn omdat zij hun ervaring niet met de meeste mensen om hen heen kunnen delen. Hier geldt de vraag wat verwerking, emancipatie en integratie precies inhouden. Verwerking zou voor kinderen van collaborateurs kunnen betekenen, te onderkennen wat de eigen geschiedenis is temidden van de geschiedenis van anderen, niet anders meer willen zijn, maar ook accepteren dat je niet in alle bijzonderheid door 'de ander' gezien kan worden. Erkenning en begrip zijn per definitie beperkt. Het gaat er uiteindelijk om raad te weten met je eigen uitzonderlijkheid.

Kinderen van oorlogsgetroffenen hebben een 'andere' oorlog meegemaakt dan kinderen die tijdens de oorlog nauwelijks in bijzondere omstandigheden hebben verkeerd. Kinderen van 'foute' ouders hebben een 'andere' oorlog meegemaakt, hebben de oorlog aan de 'andere' kant beleefd en kunnen zich daar alleen al door als anders ervaren dan de rest van de Nederlandse bevolking. Bovendien zijn zij als groep door de maatschappij gestigmatiseerd. Er zijn dan ook tal van leden van Herkenning die zich daardoor geen Nederlander voelen. Hun pogingen dit nationale gevoel alsnog of opnieuw te verwerven zijn niet gelukt.

Uiterlijk lijken veel mensen die bijzondere dingen in hun leven hebben meegemaakt wel geïntegreerd. Die integratie is echter vaak maar voor een deel gelukt. Voor kinderen van 'foute' ouders is dat niet anders.

Verdere emancipatie om tot een betere integratie te kunnen komen blijft dan ook een van de belangrijkste doelstellingen van de Werkgroep voor de komende jaren.

Noten:

1. Martijn Lindt, *Als je wortels taboe zijn*, Kampen 1993
2. A. Adang, Dr. F. E. M. Vercauteren, *Mensen en Machten*, Amsterdam, 3^e druk 1985, p301,302
3. Bernadine Beenackers-Heeren e. a., *Vragen aan de geschiedenis 4/5 Havo*, Groningen 1988, p69-102
4. Idzard van Manen red., *Historia*, Amsterdam 1994, p242
5. J. F. van der Linde, J. van den Eijnde, *Op hoog bevel van elders; kinderen en het Kamp Vught 1943 – 1949*, Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening/ Stichting Nationaal Monument Kamp Vught, 1995 p24-29
6. Bas Kromhout, *Fout geboren*, Amsterdam 2004
7. F. A. Begemann, *Een generatie verder; kinderen van oorlogsgetroffenen over hun jeugd en ontwikkeling*, uitgave ICODO, Utrecht 1988
8. R. Kleber, Late gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. In: *De Psycholoog*, april 1994

9. Pierre Rigoulo, *Les enfants de l'Épuration*, Parijs, 1993, P377-395
10. J.Kestenberg, C.Kahn, *Children Surviving Persecution; An International Study of Trauma and Healing*, Westport 1998, p214-229
11. Het Lebensbornproject had tot doel het Arische ras te versterken door vrouwen die aan bepaalde criteria voldeden de gelegenheid te geven hun kinderen, al of niet uit een huwelijk geboren, in een van de Lebensborntehuizen ter wereld te brengen. Tot de criteria behoorden: van het Arische ras zijn, gezond zijn en niet aan een erfelijke ziekte lijden.

Addendum: periode 2005 - 2021

‘Verdere emancipatie om tot een betere integratie te kunnen komen blijft dan ook een van de belangrijkste doelstellingen van de Werkgroep voor de komende jaren.’

Met deze woorden in 2005 eindigt het Compendium. Intussen zijn we 15 jaar verder, het is tijd om te kijken wat hier van terecht is gekomen.

10.1 Onderzoek naar de gevolgen van de collaboratie

In 2005 werd door het NIOD eindelijk gestart met een project om te onderzoeken wat de gevolgen waren geweest van de collaboratie. ‘Erfenissen van collaboratie’, werd een meerjarig project waarin een aantal aspecten werden onderzocht. Het eerste onderdeel was een historische studie van dr. Ismee Tames over de kinderen van collaborateurs: ‘Besmette Jeugd’. Bij Herkenning werd uitgekeken naar deze studie, maar helaas voldeed die niet aan de verwachtingen. Wat ging er mis?

Ten eerste: de studie was zeer beperkt, het werd een boekje van ruim 200 pagina’s over zo’n grote en diverse groep kinderen. De studie was vooral op archiefmateriaal gebaseerd, en de focus lag op dat wat de overheid of ‘goede’ burgers voor de opvang van kinderen van foute ouders hadden gedaan. Slechts met 16 kinderen werden interviews hiervoor gehouden. De ervaringen van de grote groep kinderen zelf - zg. Oral History - werden niet gebruikt.

Ten tweede: er was geen enkele terugkoppeling geweest met de doelgroep, en dat vertaalde zich in veel lacunes en misvattingen, die niet meer werden gecorrigeerd.

Ten derde: de attitude van het NIOD was veranderd: ‘fout’ was weer fout en moest met veel scepsis benaderd worden. Ook de latere deelstudies van dit project over de internering en de re-integratie van foute Nederlanders na WWII, leden aan dit euvel evenals de laatste studie ‘Spreken over fout’ van Bram Enning.

Het bestuur van Herkenning en ook andere lotgenoten hebben hier veel discussies met de onderzoekers over gehad.

10.2 Aandacht voor de internering van de 1e generatie

Maar er waren ook hoopgevende initiatieven. In 2009 organiseerde het Herinneringscentrum Westerbork een tentoonstelling en symposium over de internering in het kamp van foute Nederlanders en hun kinderen vanaf april 1945. De aanleiding was de vondst op de zolder van het Herinneringscentrum van archieven uit die periode.

Bas Kortholt die als onderzoeker bij het Herinneringscentrum werkte en conservator Guido Abuys hebben interviews gehouden met mensen die als kind of jong volwassene in het interneringskamp hebben verbleven. Er kwam een boekje met de geschiedenis van het interneringskamp en het verhaal van ooggetuigen. Het plan om hier publiekelijk aandacht aan te besteden, stuitte op veel verzet bij de Joodse overlevenden, maar er waren er ook die het juist goed vonden. Directeur Dirk Mulder zette door, waardoor ook donateurs van Herkenning hun mening over de internering en de behandeling van foute Nederlanders konden vertellen.

In het wetenschappelijk debat werd steeds vaker gesteld dat er geen taboe meer rustte op een foute afkomst. Mensen zouden daar vrijelijk over kunnen praten, als ze dat niet durfden, lag dat vooral aan hun eigen onvermogen om hun afkomst onder ogen te zien.

10.3 Het taboe voorbij?

Voor Herkenning was dat een reden om in april 2010 een symposium aan dit onderwerp te besteden onder de titel 'Het taboe voorbij?' In een reeks lezingen over de verhalen van en over de kinderen van foute ouders werd in kaart gebracht op welke terreinen het taboe nog steeds niet doorbroken is.

Wij probeerden er achter te komen welke maatschappelijke belangen het hanteren van 'goed' en 'fout' in eerste instantie gediend heeft. En naar de redenen van mensen en instanties om nog steeds het onderscheid tussen 'goed' en 'fout' te blijven onderstrepen en de realistische kijk, dat goed en fout vaak door elkaar lopen, af te wijzen.

Tenslotte wilden we nagaan of er een strategie te ontwikkelen is om deze realistische wijze van kijken vooral in de wetenschappelijke wereld bevorderen. Het symposium gaf geen antwoord op al onze vragen, maar was wel verhelderend. De meningen over het taboe lagen uiteen, voorlopig was daarover geen consensus te bereiken.

10.4 Opzetten van een Kenniscentrum voor de naoorlogse generatie

Samen met de lotgenotenorganisatie KOMBI en in overleg met COGIS werd gestart met een werkgroep om de ervaringskennis van de kinderen van de oorlog bruikbaar te maken voor toekomstige generaties. Een aantal tweede-generatie organisaties sloot zich daarbij aan en er is geprobeerd dit te realiseren. Helaas kregen we daarvoor geen subsidie en moest deze poging worden gestaakt. Maar Herkenning realiseerde zich hoe belangrijk het is om de door de jaren opgedane kennis goed bereikbaar te maken voor de volgende generaties. Er is vervolgens uit eigen middelen uitgebreid geïnvesteerd in om een overzichtelijke en toegankelijke website te maken.

10.5 De Verhalen van de kinderen

In 2007 kwam er vanuit verschillende bronnen geld voor een plan van twee donateurs om de verhalen van de kinderen van foute ouders te gaan verzamelen. Een Verhalenarchief moest ervoor zorgen dat de verhalen openbaar werden, bewaard bleven en toegankelijk werden voor geïnteresseerden. Middels een uitgebreide ondersteuning schreven een groot aantal kinderen van foute ouders hun eigen geschiedenis op. Dit archief is in 2011 overgedragen aan het Nationaal Archief in Den Haag. zie: <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/verhalenarchief>

Werkgroep Herkenning heeft in 2013 historicus Chris van der Heijden gevraagd om dit materiaal te analyseren en er een boek over te schrijven. 'Kinderen van foute ouders. Hun verhaal' kwam voorjaar 2014 uit.

10.6 Hoe lang is er nog een lotgenotenorganisatie voor kinderen van foute ouders nodig?

De meeste lotgenotenorganisaties hebben na 20 jaar hun doelstelling wel bereikt. Ook bij de Werkgroep Herkenning is na 20 jaar - in 2001- een moment geweest waarop men dacht dat zij niet meer nodig zou zijn. Maar er waren nog zoveel signalen dat haar taak nog niet af was, dat er toch door een kleine groep idealisten voor een doorstart is gekozen.

Zo kwamen er nog steeds verzoeken om hulp bij de hulptelefoon en er meldden zich ook vaker kleinkinderen. Het proces van bewustwording dat er in de familie iets verzwegen is en dat men op onderzoek wil uitgaan, leeft ook heel sterk bij de kleinkinderen.

Wetenschappelijk onderzoek naar en inventarisatie van de ervaringen van de kinderen stond nog pas in de kinderschoenen en last but not least moest de maatschappelijke acceptatie nog een flinke stimulans krijgen. Ondanks dat de (klein)kinderen niet meer op hun afkomst worden beoordeeld, blijft de erfenis van de collaboratie een onderwerp waar men liever om heen loopt. Een open debat hierover ligt nog steeds heel gevoelig en de (klein)kinderen voelen dat haarfijn aan. Zij willen er over praten en gaan op zoek naar de familiegeschiedenis. Belangrijk daarbij is dat zij gebruik kunnen maken van de dossiers over hun (groot) ouders die in het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) in Den Haag liggen. De verzoeken om inzage nemen de laatste jaren alleen maar toe, Werkgroep Herkenning heeft al sinds een tiental jaren een goede samenwerking met het Nationaal Archief, dat ook mensen naar ons doorverwijst.

Dit heeft als gevolg dat in 2021 Werkgroep Herkenning haar 40 jarig jubileum zal bereiken en nog steeds springlevend is.

10.7 Verschil tussen de kinderen van.....en de kleinkinderen van

‘De kinderen van’, onze oudere donateurs, kwamen jarenlang allereerst met een psychische hulpvraag, met hun persoonlijke pijn en leed. Hun verhaal stond centraal.

Door het delen, herkennen van de verhalen met elkaar, kwam er herkenning en erkenning.

De echte feiten van hun pijnlijke verleden werden pas veel later in het Nationaal Archief gezocht.

Op onze contactmiddagen en donateursdagen waren er door de jaren heen veel boek-presentaties, lezingen en presentaties over tal van onderwerpen.

Al deze bijeenkomsten gaven aanleiding tot gesprekken met elkaar. De focus/ aandacht lag daardoor vooral binnen de organisatie.

Aan gespreksgroepen was een tijd lang geen behoefte . Door die ontwikkeling zijn toen de contactmiddagen ontstaan. Momenteel is er weer vraag naar gespreksgroepen.

In 2020 hopen wij hier mee te gaan starten.

Het zijn “de kleinkinderen” die samen met “de kinderen van”, onze Stichting Werkgroep Herkenning levendig houden.

10.8 Hoe treedt Werkgroep Herkenning naar buiten?

Wij zijn op allerlei fronten actief, zoals meewerken aan:

- allerlei documentaires voor radio en televisie
- interviews voor boeken, dagbladen, tijdschriften, radio en televisie
- hulpverleningsinstanties zoals Centrum '45 en Arq het centrum voor psychotrauma
- het expertise centrum Kind, dat opkomt voor kinderen met (ex) gedetineerde ouders.
- het project Human Library. Een van oorsprong Deens concept om vooroordelen te onderzoeken en tegen te gaan. Dit bereikt men op een eenvoudige wijze door onbevangen met elkaar in gesprek te gaan.

Workshops onder leiding van Fedia Jacobs (trauma) psychiater, verbonden aan het Sinai Centrum. Met behulp van duplo-poppetjes (symbooltaal) geeft men inzicht in de onderlinge relaties tussen personen en transgenerationale overdracht van trauma's. Centraal daarbij staan de drie traumadecors *'daar en toen'*, *'daar en nu'* en *'hier en nu'*.

Werkgroep Herkenning heeft een lesbrief voor de hoogste klassen van het voortgezet onderwijs gemaakt onder de titel: *'Op 5 mei 1945 was het niet voor iedereen feest'*. Hierin geven wij uitleg over wat er na WOII is gebeurd met foute Nederlanders en hun kinderen.

Verschillende kinderen van foute ouders en Duitse militairen geven gastlessen over hun eigen ervaringen in en na WOII. Deze lessen worden georganiseerd door het landelijk project Gastsprekers verbonden aan Herinneringscentrum Westerbork. De lessen worden gegeven in het hele land voor het lager, middelbaar en hoger onderwijs.

Wij geven al sinds de oprichting van Herkenning in 1981 vier keer per jaar een Bulletin uit, met nieuws, aankondigingen, boekbesprekingen en verhalen van en over onze donateurs. Sinds 2015 is de naam gewijzigd in NieuwsBulletin en wordt zowel digitaal als per post naar al onze donateurs en ons netwerk verstuurd

Daarnaast verschijnt er al 25 jaar ook een internationaal Bulletin, met nieuws van en voor ons internationale netwerk van oorlogskinderen-organisaties.

Onze website wordt veelvuldig bezocht en huidige en opvallend is dat het nu vooral de kleinkinderen zijn die per email of per telefoon met hun hulpvragen komen. Deze groep is vooral op zoek naar hun familieverleden. Ze starten een zoekactie met veel vragen naar informatie over hun persoonlijke familiegeschiedenis. Ze zoeken op internet en bezoeken het Nationaal Archief. Zo leren zij welke factoren en gevolgen uit hun familiegeschiedenis een rol spelen in hun leven.

10.9 Ter afsluiting

Zoals we hierboven hebben laten zien, is er nog steeds veel behoefte aan een lotgenotenorganisatie van (klein)kinderen wier (groot)ouders in de Tweede Wereldoorlog aan de kant van de bezetter stonden of de bezetter waren - de kinderen van Duitse militairen.

Er zijn interne factoren zoals het zwijgen binnen de familie over het “foute” verleden en de daaruit voorkomende schaamte, waardoor mensen naar ons toekomen. Maar ook maatschappelijke factoren spelen een rol en vragen om nu eindelijk eens opgepakt te worden. De ‘wegkijkcultuur’ als het gaat om wat er is gebeurd met de foute Nederlanders en hun kinderen heeft de ‘zwijgcultuur’ binnen de gezinnen nog versterkt.

De bestaande geschiedschrijving over de erfenissen van de collaboratie is minimaal. Belangrijke delen van de naoorlogse afrekening zijn nooit officieel onderzocht en maken geen deel uit van het officiële oorlogserfgoed.

Wat zijn nog de uitdagingen voor de komende jaren?

Meer dan 35.000 vrouwen en kinderen van foute Nederlanders zijn met Dolle Dinsdag naar de Lünenburgerheide in Duitsland gevlucht. Wat zij daar hebben meegemaakt, is nooit onderzocht, veel kinderen hebben daar trauma's opgelopen.

Er komen bij ons zeer veel vragen over de interneringskampen voor foute Nederlanders. Ongeveer 150.000 mensen zijn opgepakt en vastgezet en over deze plaatsen en wat daar is gebeurd, is vrijwel geen documentatie. Opmerkelijk is ook dat nooit systematisch is uitgezocht wat deze internering voor de betrokkenen en vervolgens hun kinderen heeft betekend. Uit de vragen die wij krijgen, blijkt dat de internering vaak grote schade heeft aangericht die transgenerationele gevolgen heeft.

Daarnaast is er nooit een officieel en grondig onderzoek gedaan naar de Bijzondere Rechtspleging, waarvan de dossiers bij het Centraal Archief liggen.

De op oorlogstrauma's gespecialiseerde hulpverlening heeft nog steeds geen expertise voor de behandeling van kinderen van foute ouders.

Uit de ervaringen van mensen die gastlessen op scholen geven, blijkt dat onze jongeren niets weten over wat er met foute Nederlanders en hun kinderen is gebeurd. Maar ze zijn wel zeer geïnteresseerd.

Er is dus nog veel werk aan de winkel voor Herkenning de komende jaren, naast opvang en lotgenotencontact zal ook het maatschappelijk debat gestimuleerd moeten worden.

----/----

Stichting Werkgroep Herkenning

Vestigingsadres: Grotekreek 28 8032 JD Zwolle

Postadres: Rijksstraatweg 193 1115 AR Duivendrecht

Kamer van Koophandel: 41131339

ING BANK: NL24 INGB 0005 2857 97

Mobiel: +31 (0)6 330 57 003

E-mail: secretariaat@werkgroepherkenning.nl

Website: <https://www.werkgroepherkenning.nl/>

Voor actuele contactgegevens raadpleeg altijd de website:
<https://www.werkgroepherkenning.nl/>